

Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини
Кафедра фінансів, обліку та економічної безпеки

**ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
СТРАТЕГІЇ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ
УКРАЇНИ**

Колективна монографія

За редакцією
М. А. Слатвінського

Умань
2019

УДК 336(477)(02)
Ф59

Колектив авторів:

Бержанір І. А., Білошкурський М. В., Вінницька О. А., Демченко Т. А., Дем'янишина О. А., Корнієнко Т. О., Мельничук Ю. М., Слатвінський М. А., (редактор), Стойка С. О., Чвертко Л. А.

Рецензенти:

Бондарук Т. Г., доктор економічних наук, професор (*Національна академія статистики, обліку та аудиту*);

Ткачук І. Г., доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України (*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника*);

Пачева Н. О., кандидат економічних наук, доцент (*Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини*).

Рекомендовано до друку Вченою Радою

Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

(протокол № 7 від 17 грудня 2019 року)

Ф59 Фінансове забезпечення стратегії економічного зростання України : колективна монографія / за ред. М. А. Слатвінського. – Умань : УДПУ імені Павла Тичини, 2019. – 290 с.

ISBN 978-617-525-149-2

У монографії представлені результати досліджень професорсько-викладацького складу кафедри фінансів, обліку та економічної безпеки Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини за науково-дослідною темою «Проблеми фінансового забезпечення розвитку економіки та соціальної сфери» (номер державної реєстрації 0116U000117).

У монографії обґрунтовано окремі теоретичні положення й розроблено практичні рекомендації щодо вдосконалення інструментарію фінансового забезпечення стратегії економічного зростання економіки України. Визначено пропозиції щодо підвищення ефективності функціонування та визначені напрями подальшого розвитку страхового ринку, який є важливою складовою фінансового механізму забезпечення стратегії її зростання; зроблено кроки до вирішення наукових питань аналітично-облікового забезпечення фінансової стратегії розвитку підприємств України, зокрема облікового забезпечення управління підприємствами, обліку та аналізу власного капіталу, організації та методології обліку грошових коштів підприємств; запропоновано шляхи стратегічного управління фінансово-економічною безпекою України.

Рекомендовано читачам, що цікавляться економічними проблемами, вченим, спеціалістам, аспірантам, викладачам та студентам.

УДК 336(477)(02)

ISBN 978-617-525-149-2

© Колектив авторів, 2019

© Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, 2019

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. СТРАХОВИЙ РИНОК ЯК ДЕТЕРМІНАНТА ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ УКРАЇНИ	8
1.1. Особливості посередницької діяльності у сфері страхування	8
1.2. Сучасний стан та перспективи розвитку агостраховання.	35
1.3. Довгострокове страхування життя як напрям поліпшення фінансової незалежності регіону	79
<i>Список використаних джерел до розділу 1 .....</i>	<i>105</i>
РОЗДІЛ 2. АНАЛІТИЧНО-ОБЛІКОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ.....	117
2.1. Бухгалтерський облік та аналіз в процесі управління підприємством	117
2.2. Організація обліку і аудиту грошових коштів на підприємстві.....	146
2.3. Удосконалення обліку власного капіталу підприємства.	177
<i>Список використаних джерел до розділу 2 .....</i>	<i>201</i>
РОЗДІЛ 3. СТРАТЕГІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ УКРАЇНИ	207
3.1. Основні напрями мінімізації впливу тіньової економіки на національне господарство	207
3.2. Стан та проблеми забезпечення інформаційної безпеки.	226
3.3. Формування економічної безпеки сільського господарства на регіональному рівні	254
<i>Список використаних джерел до розділу 3 .....</i>	<i>278</i>
ВИСНОВКИ	284

ВСТУП

Визначення довгострокових перспектив зростання економіки країни є важливим державним завданням за будь-яких сучасних соціально-економічних та геополітичних умов. Досягнення вказаних перспектив, формалізованих в національній стратегії економічного зростання, потребує виявлення нестандартних підходів та сучасних рішень, що створювали б можливості для соціально-економічних зрушень та перетворень.

Водночас розробка стратегії економічного зростання України самостійно не забезпечить досягнення визначених нею цілей. Для цього вона має бути підкріплена дієвими механізмами її реалізації, особливої актуальності серед яких набуває фінансовий механізм. Його формування дозволить шляхом об'єднання державних, місцевих і приватних фінансових ресурсів надати стратегічній спрямованості забезпеченню економічного зростання України, сприяючи вирішенню її важливих соціально-економічних проблем, а, отже, є актуальною для практики державного управління.

Ефективним фінансовим важелем сталого розвитку виробництва і, як наслідок, зростання національної економіки є страхування. Воно має й непрямую функцію – стимулювання підвищення ефективності виробництва у окремих галузях економіки.

Страховання як вид економічних відносин, котрі пов'язані із формуванням та використанням цільових грошових фондів, призначених для страхового захисту, є своєрідним трансформаційним фінансовим механізмом фінансування сталого розвитку економіки та механізмом передання ризику від одних суб'єктів іншим за відповідну плату. Важлива роль у функціонуванні цих механізмів відводиться страховим

посередникам, діяльність яких в цьому контексті потребує більш детального вивчення.

Окреме місце в національній економіці займає ринок страхування життя, який є індикатором її стану та сталого розвитку підприємництва. Довгострокове страхування життя дає змогу забезпечити щоденний захист людини – як сьогодні, так і в майбутньому. Це призводить до виникнення двох ефектів – у держави з'являються додаткові довгострокові кошти, які забезпечують фінансування інвестиційних проектів, що сприяє подальшому розвитку фінансової незалежності країни; громадяни отримують страховий захист, накопичення на майбутні періоди, а відтак – захист інтересів людини.

Досягнення цілей стратегії економічного зростання неможливе без належного інформаційно-аналітичного забезпечення, одним із важливих елементів якого виступає національна система обліку підприємств. Система обліку підприємств виступає саме тим джерелом чіткої інформації про господарські процеси, їх характер та величину, про наявність та ефективність.

В сучасних умовах розвитку національної економіки особливої актуальності набувають питання облікового забезпечення управління продукцією в частині підвищення її якості, оновлення асортиментного ряду, залежно від потреб споживачів, посилення маркетингової діяльності задля отримання максимального прибутку; обліку та аналізу власного капіталу, наявність якого дає змогу функціонувати підприємствам усіх форм власності; організації та методології обліку грошових коштів підприємств, які займають важливе місце у роботі кожного підприємства, адже є важливою складовою їх активів.

Поступове входження економіки України у глобальний економічний простір і наявність як внутрішніх, так і зовнішніх загроз фінансово-економічної стабільності країни вимагають також поглибленого наукового вивчення питань стратегічного

управління фінансово-економічною безпекою національної економіки, і, зокрема, гарантування безпеки фінансових операцій. Пошук шляхів та розробка нових механізмів економічного захисту в цих умовах набуває все більше актуальності, що дозволить підвищити не тільки рівень фінансово-економічної безпеки в Україні, а й більш стійкий її розвиток.

Узагальнюючи вказане вище, варто відзначити, що комплекс питань із фінансового забезпечення стратегії економічного національної економіки, вироблення та вдосконалення його принципів і механізмів можливо вирішити шляхом адаптації процесу фінансування до інтересів всіх суб'єктів, а також вироблення фінансових інструментів, спрямованих на економічне зростання. Для досягнення цієї мети актуальним є проведення аналізу стану фінансово-аналітичного забезпечення діяльності суб'єктів підприємництва та національної економіки загалом.

Монографія складається з трьох розділів, які композиційно побудовані так, що кожен з них містить результати науково-практичних досліджень характеристики окремих аспектів цілої системи, якою є фінансове забезпечення стратегії економічного зростання економіки України.

У першому розділі відображено результати дослідження та набули подальшого удосконалення окремі положення щодо функціонування та подальшого розвитку страхового ринку, який є індикатором стану економіки України та важливою складовою фінансового механізму забезпечення стратегії її зростання.

Другий розділ спрямований на вирішення наукових питань аналітично-облікового забезпечення фінансової стратегії розвитку підприємств України, зокрема облікового забезпечення управління підприємствами, обліку та аналізу власного капіталу, організації та методології обліку грошових коштів підприємств.

У третьому розділі запропоновано шляхи стратегічного управління фінансово-економічною безпекою України. Особливу

увагу приділено розробці основних напрямів мінімізації впливу тіньової економіки на національне господарство країни, удосконаленню інструментів забезпечення інформаційної безпеки України, формуванню економічної безпеки окремої галузі національного господарства на регіональному рівні.

Авторський колектив:

Слатвінський Максим Анатолійович, канд. екон. наук, доцент (*керівник авторського колективу, науковий редактор*) – вступне слово та післямова; Вінницька Оксана Анатоліївна, канд. екон. наук, доцент, Мельничук Юлія Миколаївна, канд. екон. наук, доцент, Чвертко Людмила Андріївна, канд. екон. наук, доцент – розділ 1; Бержанір Інна Анатоліївна, канд. екон. наук, доцент, Демченко Тетяна Анатоліївна, канд. екон. наук, доцент, Дем'янишина Олеся Андріївна, канд. екон. наук, доцент – розділ 2; Білошкурський Микола Васильович, канд. екон. наук, доцент, Корнієнко Тетяна Олександрівна, канд. екон. наук, доцент, Стойка Сергій Олександрович, канд. екон. наук, доцент – розділ 3.

РОЗДІЛ 1

СТРАХОВИЙ РИНОК ЯК ДЕТЕРМІНАНТА ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ УКРАЇНИ

1.1. Особливості посередницької діяльності у сфері страхування

Страхування як вид економічних відносин, котрі пов'язані із формуванням та використанням цільових грошових фондів, призначених для страхового захисту, є своєрідним механізмом передання ризику від одних суб'єктів іншим за відповідну плату. Процес передавання ризику на відповідальність страхової компанії може відбуватися як безпосередньо від страхувальника до страховика, так і через страхових посередників.

Розвиток конкуренції на страховому ринку України створює стимули для страхових компаній осучаснювати, а також розробляти, формувати та поширювати нові страхові послуги. Для того, щоб зацікавити потенційних споживачів і надати інформацію про такі послуги, а також успішно їх реалізувати, страховики застосовують на ринку різні методи та механізми. Водночас більшості клієнтів важко зорієнтуватись у різноманітті страхових продуктів, тому для їх реалізації та полегшення розуміння специфіки страхового захисту потенційними покупцями, дедалі більшу роль на фінансових ринках починає відігравати страхове посередництво.

Вплив страхових посередників проявляється на мікро- і макроекономічному рівні в процесі формування загального страхового захисту суспільства, зміцнення довіри страхувальників до кожного окремо взятого страховика й до інституту страхування в цілому. Ще більша їх роль на макроекономічному рівні, коли своєчасна виплата страхового відшкодування за великими страховими випадками носить загальнодержавний характер,

позитивно впливаючи на розвиток тієї чи іншої галузі народного господарства [1].

Законодавство Європейського співтовариства визначає страхове посередництво як діяльність, що пов'язана презентацією, формуванням пропозицій або виконанням підготовчих робіт з укладання договору страхування або участь в адмініструванні та обслуговуванні таких договорів, особливо при настанні збитку [2].

В Україні цей вид діяльності дотепер не набув належного розвитку і знаходиться на стадії становлення, тоді як в економічно розвинених країнах страхові та перестрахові посередники відіграють центральну роль у реалізації страхових і перестрахових продуктів. Проте, як відомо, головною умовою існування будь-якого ринкового інституту є наявність відповідної інфраструктури. З огляду на це, страхова діяльність повинна бути забезпечена відповідною структурою страхових посередників.

Серед суб'єктів інфраструктури страхового ринку виокремлюють прямих і непрямих страхових посередників. Прямими страховими посередниками є страхові агенти і брокери, які безпосередньо приймають участь у продажу страхових продуктів, оперативно реагують на зміни ринкової кон'юнктури страхових послуг, сприяють підвищенню конкуренції між страховиками та покращенню якості обслуговування клієнтів. Необхідність точної оцінки (фінансової, технічної) об'єктів і ризиків, що підлягають страхуванню, розміру збитків, заподіяних у результаті настання страхових випадків, поліпшення якості страхових послуг підвищує роль таких учасників страхового ринку, як актуарії, сюрвейєри, аварійні комісари, аджастери, диспашери та ін. Ці суб'єкти страхових відносин формують систему непрямих страхових посередників.

Страховий агент – це «особа, яка уповноважена виступати від імені страховика, має право на одержання певної винагороди за свої послуги і відшкодування тих витрат, яких зазнала в ході здійснення від імені страховика доручених дій» [3, с. 46].

Особливу роль у процесі купівлі-продажу страхових продуктів відіграють страхові брокери, які здійснюють консультаційний супровід страхувальника на етапі укладання, виконання, модифікації і припинення договору страхування. Діяльність страхового брокера, на думку Г. Гришина, «це професійна активність людей, які діють за принципом повної свободи підприємницької діяльності з метою пошуку оптимального страхового захисту» [4, с. 46].

В сучасних умовах розвитку економіки на ринку страхування (особливо в сегменті великого індустріального бізнесу) брокери є ключовою інфраструктурною можливістю підвищення якості ринкових відносин і ефективності розвитку як ринку страхування, так і тієї галузі, в якій зайнятий клієнт.

Страхове посередництво як елемент інфраструктури страхового ринку розглядають у своїх наукових доробках О. В. Васильєв [5, с. 205], О. В. Кнейслер [6, с. 124], Н. І. Налукова [7, с. 848] та ін.

Організація і регламентування діяльності страхових посередників є прерогативою держави, зокрема, в країнах Європейського співтовариства прийняті й діяли спеціальні директиви: № OJ 1977 L26 / 14; № OJ 1992 L19 / 32; № 77/92 / ЄЕС [8, с. 42]. Названі директиви визначають стандарти рівня професійної підготовки, досвіду і доброї репутації посередників. У грудні 2002 року в Брюсселі Європейська комісія прийняла нову Директиву про страхове посередництво, яка набрала чинності у 2005 р. та діяла до вересня 2018 р. Визначальною рисою цього документу і його значною відмінністю від попереднього є те, що у визначенні терміну «страховий посередник» відсутній поділ на агентів та брокерів. Ключовою вимогою до всіх без винятку посередників є вимога щодо їх обов'язкової реєстрації та передбачені санкції до тих страховиків, які користуються послугами незареєстрованих посередників. Чинна Директива ЄС № 97 про дистрибуцію у страхуванні (Insurance Distribution

Directive, IDD) [9] визначає сутність страхового посередництва саме продажем страхових продуктів від одного суб'єкта (страхової компанії) – іншому (клієнту), чітко сформульованими кваліфікаційними вимогами, сертифікацією, необхідністю безперервного професійного навчання, обов'язковим для страхових і перестрахових посередників полісом страхування професійної відповідальності, вимогами до керівників страхових і перестрахових брокерів, забезпечення гарантії стосовно їх професійної відповідальності, кваліфікаційними стандартами до страхових агентів, необхідними для посередницької діяльності у галузі страхування, морально-етичними засадами (в Україні діє Кодекс професійної етики страхових посередників стосовно всіх суб'єктів страхової дистрибуції, вимогою до підписання договору щодо надання споживачам інформації про статус продавця страхового продукту, вид його винагороди).

В цілому основні кваліфікаційні вимоги, а також рамкові умови діяльності посередників встановлюються відповідним національним законодавством. Законодавство більшості країн регулює діяльність страхових посередників, передбачає порядок їх реєстрації, вимоги до рівня професійної підготовки і надання інформації, а також необхідність фінансових гарантій покриття відповідальності, що виникає при посередницькій діяльності [10, с. 89]. Наприклад, у Великобританії, ще у 1977 р. Законом про страхових брокерів була утворена Реєстраційна рада страхових брокерів, до компетенцій якої віднесені контрольні та регулятивні функції, ведеться реєстр діючих брокерів і брокерських контор [11, с. 11].

Правові основи функціонування страхового посередництва в нашій країні визначені Законом України «Про страхування», відповідно до якого «страхова діяльність в Україні може провадитися за участю страхових посередників», а також зазначається, що «страховими посередниками можуть бути страхові або перестрахові брокери та страхові агенти» [12].

Діяльність страхових агентів і страхових брокерів дуже схожа між собою, але їхній юридичний статус чітко розрізняється.

Традиційно страхове посередництво в нашій країні широко представлене практикою роботи страхових агентів. Донині ці учасники страхових відносин, які діють від імені та за дорученням страховика і виконують частину його страхової діяльності, отримуючи за свою роботу комісійну винагороду, займають значну нішу в системі реалізації страхових продуктів. Слід зауважити, що страхові агенти в Україні за чинними правовими нормами працюють на одну страхову компанію, тоді як європейське законодавство передбачає для цих суб'єктів страхового ринку можливість представляти інтереси групи страхових компаній, тобто мати статус мультиагента.

Згідно з класифікацією, що запропонована Директивою Європейського Парламенту і Ради 2002/92/ЄС, мультиагенти, як і страхові брокери, – це «незалежні» страхові посередники, тоді як страхові агенти у притаманному в Україні трактуванні – це «залежні» страхові посередники.

На думку українського дослідника Ю. М. Клапківа, залежним страховим посередником є «особа, яка виконує посередницькі функції для або від імені однієї або більше страхової компанії, якщо пропоновані страхові продукти не є між собою конкурентними» [13, с. 120].

Нині на страховому ринку України функції страхових агентів виконують як фізичні особи, так і юридичні особи. Страхові агенти-фізичні особи часто не входять до штатного розпису фінансової установи та працюють на основі трудової угоди, що детально регламентує їхню трудову діяльність. Раніше в ролі страхового агента виступав звичайний співробітник страхової компанії, який продавав страхові поліси цієї компанії і крім комісійної винагороди мав постійну оплату праці. В теперішній час страховим агентом в Україні може стати практично будь-яка дієздатна особа, її підготовка повністю перекладається на

сумління страхової компанії, чиї послуги вона рекламуватиме та реалізуватиме. Водночас дослідники, оцінюючи діяльність страхових агентів, акцентують увагу на низькому рівні їхньої фахової підготовки та відповідальності перед клієнтом і працедавцем.

Роль агентів-юридичних осіб виконують транспортні підприємства при здійсненні обов'язкового особистого страхування від нещасних випадків на транспорті, комерційні банки, нотаріальні контори, туристичні агентства, готелі, відділення зв'язку тощо, які разом з послугами у межах своєї основної діяльності пропонують клієнтам укласти договори з того чи іншого виду страхування. Страхові агенти-юридичні особи частіше представляють інтереси страхових компаній, які здійснюють види страхування інші, ніж страхування життя. Зазвичай їхня діяльність пов'язана з обслуговуванням великої кількості громадян і організацій, яким необхідний страховий захист.

Наразі в Україні немає достовірної інформації щодо кількості страхових агентів, що зумовлено недосконалістю обліку таких осіб. Згідно з даними Української федерації убезпечення, агентська мережа страхових компаній, в окремі роки перевищувала кількість штатних працівників. Зокрема, кількість агентів-фізичних осіб, що працювали на компанії зі страхування життя, впродовж 2008-2013 рр. в середньому була майже втричі більшою за кількість штатних працівників [14].

У країні відсутній загальний облік та реєстрація страхових агентів із прив'язкою до конкретного страховика, що, на думку вчених, мало би бути обов'язком страхової компанії, закріпленим на юридичному рівні, за аналогією з посередницькою діяльністю з обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів в Україні. Це актуалізує проблему регламентації діяльності страхового агента на державному рівні та законодавчої унормованості діяльності

мультиагентів, тобто таких професійних агентів, які працюють на декілька компаній [13, с. 122–123].

Брокерська діяльність на страховому ринку це посередницька діяльність страхових та перестрахових брокерів пов'язана з підготовкою, укладанням та виконанням (супроводом) договорів страхування (перестраховування) на підставі брокерських угод із страхувальниками або перестраховальниками.

Страховий брокер як комерційна організація отримує за надані послуги винагороду, розмір якої залежить від переліку послуг, що визначаються угодою і доповненнями до неї, і розраховується в одному із таких способів: а) фіксована сума, б) погодинна ставка оплати праці, в) % від суми страхового тарифу (премії) за договорами страхування. Незважаючи на високий рівень цін на послуги страхових брокерів, укладаючи договір на брокерське обслуговування, страхувальник не тільки економить час, який було б витрачено на вивчення страхових продуктів і пропозицій страховиків, проведення переговорів, самостійну підготовку і оформлення документів для отримання страхової виплати і т. д., а й грошові кошти [15].

Розвиток брокерського страхового посередництва в Україні співпадає в часі з появою приватного страхування та початком формування страхового ринку. Страхові брокери, володіючи спеціальними знаннями в усіх сферах страхування, орієнтуючись у законодавчій базі, знаючи межі можливостей широкого кола страховиків, порівнюючи та вибираючи найпривабливіші умови страхування серед низки пропозицій, здатні повною мірою забезпечити реалізацію інтересів споживачів страхових послуг. Основна відмінність придбання страхувальником страхового поліса безпосередньо і через брокера полягає в тому, що, намагаючись залучити клієнта, страховик керується власними (суб'єктивними) інтересами, що не дозволяє всебічно проаналізувати пропоновану послугу. Звернення до посередника дозволяє уникнути подібної ситуації, а відтак всебічно оцінити

ситуацію та підібрати оптимальний варіант для кожного клієнта. Завдання брокера – забезпечити страхувальнику отримання від страховиків найкращих умов. Інтерес самих страховиків враховується, але не стає пріоритетним завданням для брокера.

Аналіз зарубіжної практики вибору страхових брокерів показав вищий рівень значущості нематеріальних активів страхових брокерів для корпорацій, що мають намір скористатися їхніми послугами. До таких критеріїв відносять такі показники:

- репутація брокера на ринку (найчастіше за даними офіційних незалежних рейтингових агентств);

- якість клієнтської бази (профільна спрямованість, акцент на роботі з промисловими компаніями зі складною специфікою діяльності);

- лояльність клієнтів (наприклад, за тривалістю ведення одного клієнта, частоті повторюваних контрактів);

- темпи зростання кількості клієнтів (з урахуванням високої частки клієнтів минулих років);

- членство страхового брокера в професійних асоціаціях і його експертне положення на ринку (публікації в пресі, виступи експертів компанії про тенденції на ринку страхування та ін.) [16].

Страхові брокери є незалежними суб'єктами страхового ринку, що здійснюють підприємницьку діяльність від свого імені, і зареєстровані в порядку, передбаченому Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» [17]. Діяльність страхових брокерів регулюється Законом України «Про страхування» [12] та низкою нормативно-правових актів, ухваленими Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, зокрема, розпорядженнями «Про затвердження Положення про реєстрацію страхових та перестрахових брокерів і ведення державного реєстру страхових та перестрахових брокерів» [18], «Про затвердження Порядку складання та подання

звітності страхових та/або перестрахових брокерів» [19] та «Про затвердження Порядку та вимог щодо здійснення посередницької діяльності на території України з укладання договорів страхування зі страховиками-нерезидентами» [20].

Варто зауважити, що страхові брокери не несуть відповідальності за діяльність страхових компаній, але при цьому ці суб'єкти страхових відносин несуть відповідальність за свої дії і роботу зі своїм портфелем клієнтів. Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України № 1523 від 18 грудня 1996 р. «Про порядок провадження діяльності страховими посередниками», до діяльності страхових брокерів застосовують ряд обмежень. Це, зокрема, такі:

- страховий брокер не може проводити інші види діяльності, у тому числі посередницької діяльності на страховому ринку;
- страховий брокер не може укласти договори страхування з одним страховиком на суму страхових платежів, що не перевищує 35% загальної суми страхових платежів за всіма договорами страхування, укладеними цим брокером протягом року;
- розмір утримуваних страховим брокером страхових платежів протягом кожного кварталу не повинен перевищувати розмір сплаченого статутного капіталу страхового брокера;
- страховий брокер має право отримувати страхові платежі, якщо він забезпечує набрання чинності договором страхування не пізніше одного дня після отримання ним страхових платежів [21].

Згідно з чинним законодавством, право на провадження посередницької діяльності у страхуванні (перестрахованні) мають страхові та/або перестрахові брокери, які внесені до державного реєстру, а також страхові та/або перестрахові брокери-нерезиденти, які в установленому порядку письмово повідомили про намір здійснювати діяльність на території України [12].

Аналіз офіційної статистичної інформації про надання посередницьких послуг у страхуванні та перестраховуванні в Україні засвідчує відсутність системності та публічності у цій сфері. Незважаючи на позитивну динаміку деяких показників діяльності цих суб'єктів страхового ринку, в цілому взаємодія страховиків, страхувальників і страхових та перестрахових брокерів перебуває тільки на початковому етапі розвитку. Свідченням цього є аналіз кількісних та якісних показників брокерської діяльності. Зокрема, в країні станом на кінець 2019 р., за даними Державного реєстру фінансових установ, оприлюдненим Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг [22], функції страхового та перестрахового посередництва на ринку виконують лише 61 брокери (в т. ч. 10 представництв). Ці показники кількості страхових та перестрахових брокерів інституту посередників страхового ринку України неспівставні з відповідними показниками розвинутих страхових ринків. Адже, тоді як в економічно розвинутих країнах на одну страхову компанію припадає декілька десятків брокерських установ, що її обслуговують або працюють із нею [23, с. 44], в Україні у 2018 р. співвідношення страховиків і брокерів складає трохи більше ніж 4:1. Зарубіжний досвід показує, що зростання кількості брокерів, які ефективно працюють на страховому ринку, відбувається відповідно до того, як укрупнюються страхові компанії. Оскільки, за оцінками аналітиків, український страховий ринок стає все більш концентрованим, системні страхові компанії поступово витісняють слабших і дрібніших конкурентів, то є великі сподівання, що страхове посередництво розпочне якісно новий, більш ефективний етап свого розвитку.

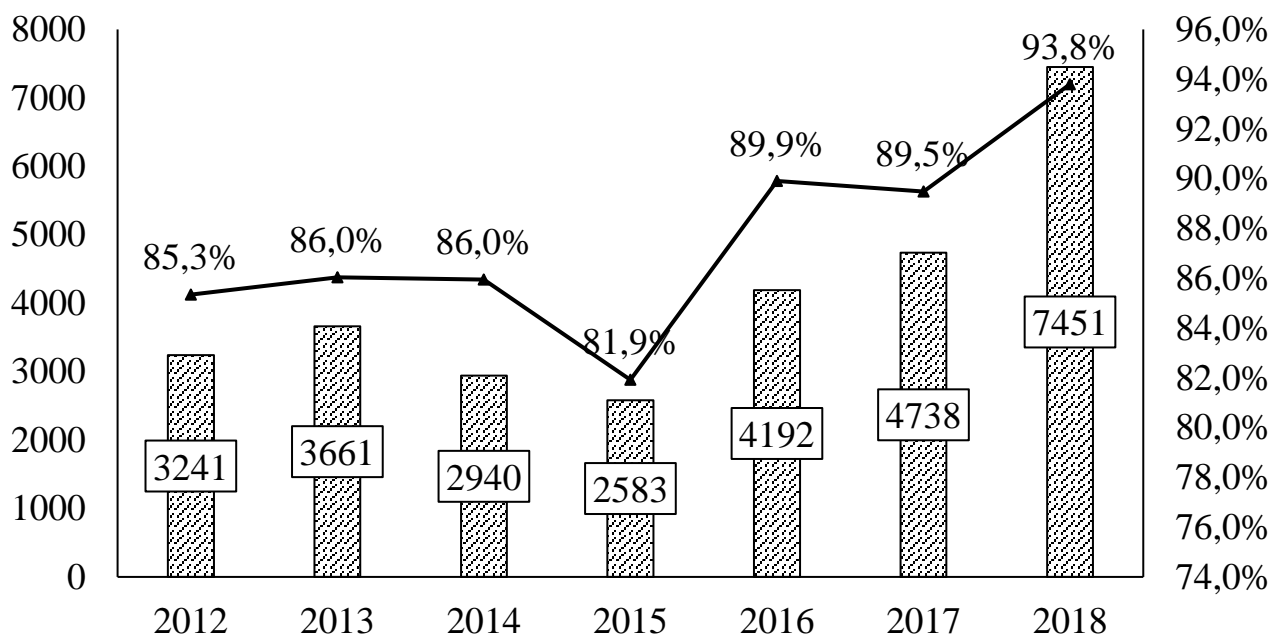
Водночас, слід зазначити, що останнім часом на вітчизняний страховий ринок прийшло багато закордонних фінансових установ. Нині про намір надавати посередницькі послуги у страхуванні та перестраховуванні на території України повідомили 19 брокерів-нерезидентів з таких країн, як Чехія – 5 установ,

Латвія – 4, Швейцарія – 3, Австрія – 2, Німеччина – 2, Італія – 1, Естонія – 1, Литва – 1, а також одна фінансова установа з Великобританії [24]. Крім того два страхових/перестрахових брокера-нерезиденти повідомили про намір здійснювати посередницьку діяльність на території України з укладання договорів страхування/перестраховування зі страховиком-нерезидентом [25].

Оцінка статистичних даних про надання посередницьких послуг у страхуванні та перестраховуванні в Україні, представлених на офіційному сайті Нацкофінпослуг [26], показує, що у 2018 р. страховими та перестраховими брокерами на користь страхувальників і перестраховувальників укладено майже 7,5 тис. договорів, що в 1,57 разу більше, ніж у попередньому році. Це зростання відбулося переважно за рахунок збільшення кількості угод, укладених брокерами зі страховиками-резидентами, темп приросту яких становив 64,8 %. Частка зазначених договорів у загальній кількості договорів, укладених страховими та перестраховими брокерами, у 2018 р. досягла максимуму за період з 2012 р. і склала майже 94 % (рис. 1.1).

Водночас, частка договорів страхування, укладених брокерами зі страховиками-резидентами на користь страхувальників, у загальній кількості договорів (крім договорів з обов'язкового страхування від нещасних випадків на транспорті), залишається незначною: у 2018 р. значення цього показника становило лише 9,02 % (у 2017 р. – 6,0 %) (рис. 1.2).

Основними споживачами послуг ринку страхових брокерів, як показують дослідження, є представники бізнес-середовища, зокрема, великі промислові компанії, які частіше за інших в обов'язковому порядку включають страхових брокерів у процес внутрішнього ризик-менеджменту [16].

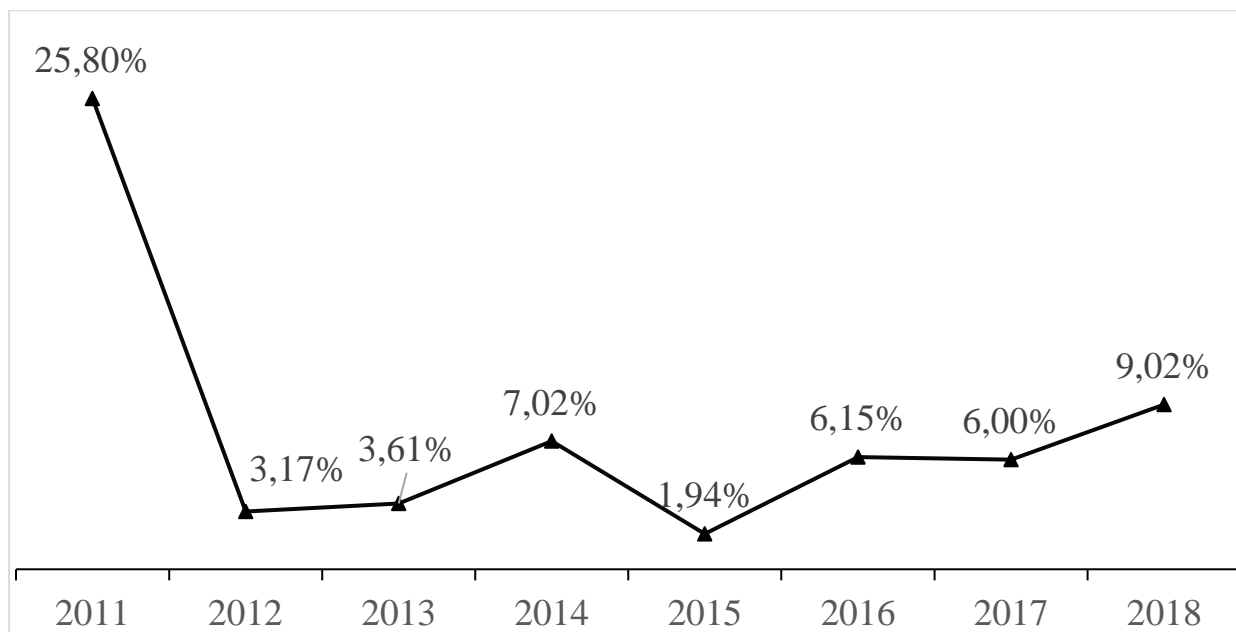

- ▨ Кількість договорів страхування та перестрахування, укладених брокерами
- ▲ Частка договорів страхування, укладених брокерами зі страховиками-резидентами, у загальній кількості договорів укладених брокерами

Рис. 1.1. Динаміка кількості договорів страхування та перестрахування, укладених брокерами, та частки договорів страхування, укладених брокерами зі страховиками-резидентами, у загальній кількості договорів укладеними за участі брокерів*

* розроблено за даними [26]

У 2018 р. майже 63 % укладених брокерами страхових угод є угодами з обов'язкових видів страхування (у 2017 р. цей показник склав 73,8 %); 32,9 % – це договори добровільного особистого страхування (у 2017 р. – 18,1 %). Питома вага договорів за іншими видами добровільного страхування у їхній загальній кількості є незначною, зокрема, за видами страхування життя укладено лише 0,1 % договорів (у 2017 р. – 0,8 %), за видами майнового страхування та страхування відповідальності – відповідно 2,4 % та 4,3 % договорів (у 2017 р. – 4,7 % та 3,4 %).

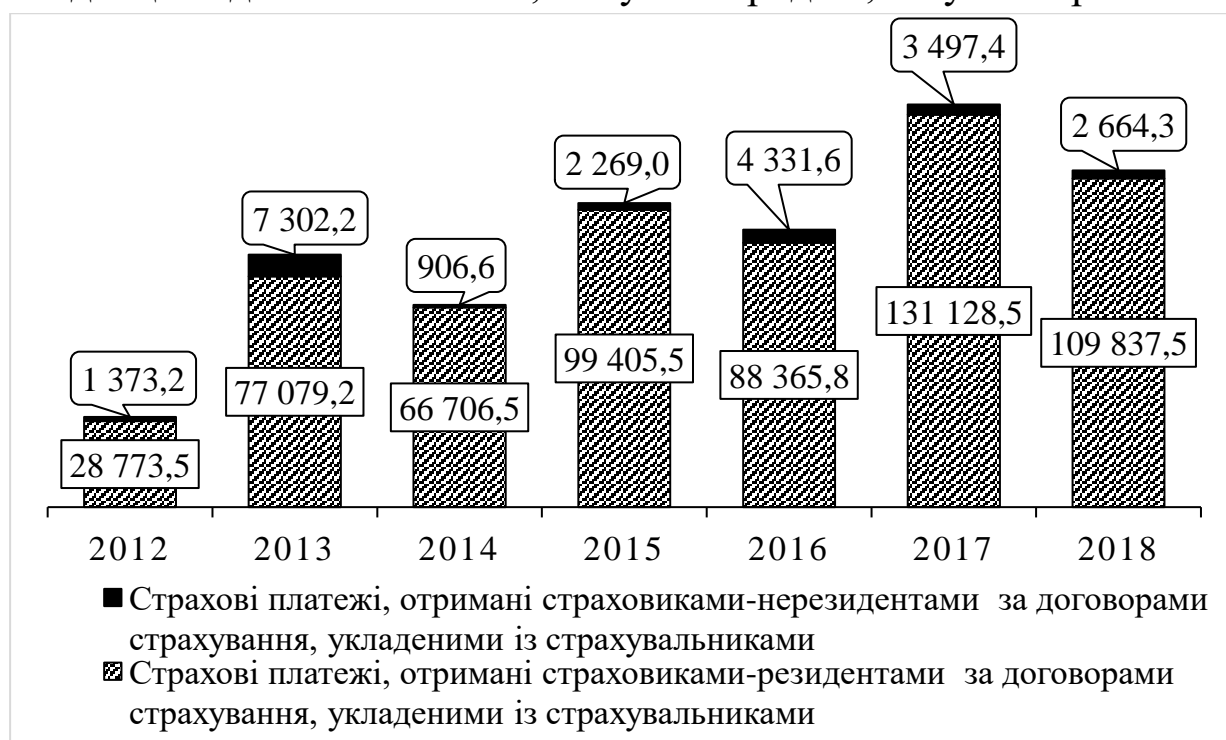
Рис. 1.2. Динаміка частки договорів страхування, укладених брокером із страховиками-резидентами на користь страхувальників, у загальній кількості договорів страхування (крім договорів з обов'язкового страхування від нещасних випадків на транспорті)*

* розроблено за даними [26; 27]

Невеликими є обсяги платежів, отриманих страховиками-резидентами та перестраховиками-резидентами за договорами страхування та перестраховування, що укладені брокерами. У 2016 – 2018 рр. питома вага страхових платежів, отриманих страховиками-резидентами за договорами страхування укладеними зі страхувальниками за брокерської підтримки, у валових страхових преміях українських страховиків дорівнювала близько 0,3 %. До прикладу, на Заході через страхових брокерів збирається від 10 – 20 % (континентальна модель ринку) до більш ніж 50 % (англо-американська модель ринку) страхових премій. Ситуація на ринку страхових брокерських послуг у нашій країні свідчить про недостатній рівень страхової культури та обізнаності потенційних [16, с. 5] страхувальників, про переваги співпраці зі страховими посередниками, а також про їхню неготовність

додатково оплачувати вартість послуг брокера навіть за умови оптимально підбраного страхового захисту для себе.

Водночас, сьогодні не можна не відзначити позитивні кроки України на шляху до формування багатоканальної моделі продажу страхових продуктів. Внесок страхових брокерів у просуванні страхових послуг від страховика до споживача, хоча й незначний за своїми масштабами, проте характеризується позитивною динамікою [28, с. 185]. Зокрема, впродовж 2012 – 2018 рр. обсяг страхових платежів, отриманих страховиками за договорами страхування, які укладені зі страхувальниками через посередників-брокерів, зріс більше як у 3,7 рази: з 30,1 млн грн у 2012 р. до 112,5 млн грн на кінець 2018 р. (рис. 1.3). При цьому частка надходжень, отриманих страховиками-нерезидентами, впродовж досліджуваного періоду є незначною (її середнє значення дорівнювало 3,6%) та характеризується чітко вираженою тенденцією до зниження: з 8,7 % у 2013 р. до 2,4% у 2018 р.

Рис. 1.3. Динаміка страхових надходжень за договорами страхування, які укладені зі страхувальниками через брокерів, тис. грн*

* розроблено за даними [26]

Водночас зі зростанням зібраних страхових премій за договорами страхування, укладеними посередниками зі страховиками на користь страхувальників, зростали й суми винагороди страховим брокерам за надання посередницьких послуг (рис. 1.4). У 2018 р. обсяг винагороди, яку отримали страхові брокери, зріс порівняно з попереднім роком у 2,9 рази і становив більше як 28 млн грн. При цьому 97,8 % цієї суми – це кошти за надання посередницьких послуг щодо укладання страхових угод на користь страхувальників зі страховиками-резидентами.

Рис. 1.4. Сума винагороди за надання посередницьких послуг страховим брокерам за договорами страхування, укладеними зі страховиками на користь страхувальників, тис. грн*

* розроблено за даними [26]

Порівняння обсягів зібраних страхових надходжень страховиків-резидентів та страховиків-нерезидентів за договорами укладеними через брокерів та обсягів винагород за посередницькі послуги за цими договорами показує, що просування страхових продуктів страховиків-нерезидентів дає можливість брокерам отримати вищі винагороди. Зокрема, у 2012 – 2018 рр. питома вага винагород цим суб'єктам страхового ринку за посередницьку діяльність щодо укладання договорів страхування зі страховиками-нерезидентами в середньому склала 13,4 % загального обсягу страхових надходжень, які отримали страхові компанії-нерезиденти за цими угодами. Натомість винагороди за укладання договорів зі страховиками-резидентами становили 9,6 % від сукупного обсягу страхових премій, що отримані цими страховиками за договорами страхування, укладеними через брокерів. Водночас слід відзначити, що у 2018 р. ситуація змінилася: частка винагороди брокерів, що забезпечили надходження страхових премій страховикам-резидентам, у загальному обсязі цих премій, дорівнювала 25,0 %, тоді як значення цього показника порівняно з надходженнями страховиків-нерезидентів становило 21,8 %.

Варто зауважити, що питання фінансування послуг страхових брокерів в Україні є предметом дискусії науковців та практиків страхової справи. Адже через недосконале законодавство оплата за такі послуги збільшує для страхувальників ціну страхової послуги в цілому. Зокрема, як зазначають дослідники, посередництво страхового брокера може обійтися страхувальнику близько 15 – 20 % від ціни страховки [29, с. 125], тоді як у провідних країнах світу страхові брокери отримують винагороду від страхових компаній, або така винагорода здійснюється на умовах взаємної оплати посередницьких дій брокера.

Брокери, надаючи професійні посередницькі послуги, створюють можливості для реалізації перестраховальних послуг,

прискорюють та полегшують укладання й здійснення перестраховальних угод, забезпечують формування перестраховальних відносин між учасниками вітчизняного і зарубіжного ринків перестраховання, сприяють підвищенню інтенсифікації фінансових потоків за перестраховальними операціями між окремими країнами. Використовуючи широку базу даних про учасників ринку перестраховання, брокерські компанії спроможні надати послуги з розміщення та прийняття ризику за найбільш прийнятних умов і забезпечити виконання учасниками перестраховання взятих на себе зобов'язань.

Проведений аналіз показав, що на страховому ринку України переважають посередницькі послуги брокерів у перестрахованні, тоді як посередництву у страхуванні страховими брокерами приділяється не достатньо уваги. Зокрема, у 2018 р. обсяги страхових премій, отриманих страховиками за договорами страхування, які укладені зі страхувальниками через брокерів становили менше 9 % від сукупних премій, що надійшли до страховиків та перестраховиків за угодами, що уклалися через брокерів. Однак реалії сьогодення обумовлюють потребу розвитку на українському ринку цього каналу дистрибуції страхових продуктів. Це дозволить зробити страхування більш доступним як для фізичних, так і для юридичних осіб та забезпечити їм надійний страховий захист від різноманітних ризиків, вплив яких надзвичайно зростає в умовах істотної фінансової нестабільності.

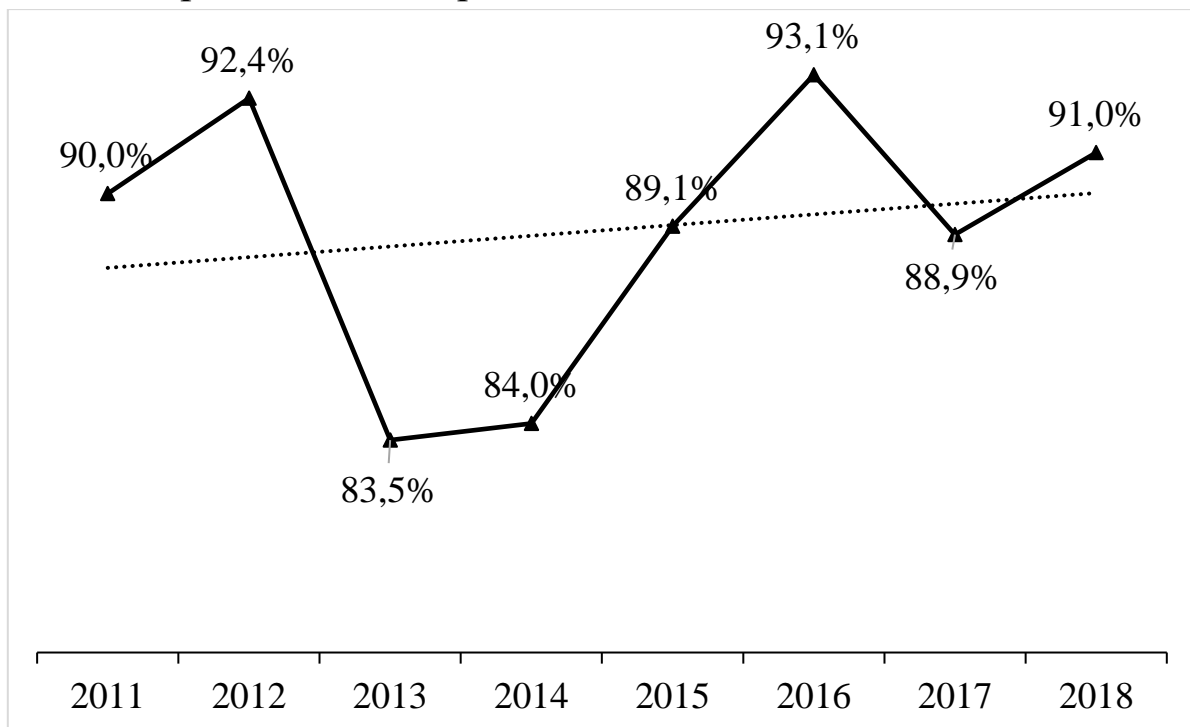
В Україні, згідно з чинним законодавством, посередницьку діяльність у сфері перестраховання дозволяється здійснювати як страховим, так і перестраховим брокерам за умови виконання ними вимог щодо здійснення діяльності страхового та перестрахового брокера [12].

До основних функцій перестрахових брокерів відносять оцінку страхових ризиків, визначення необхідного обсягу перестраховального захисту, пошук надійного перестраховика і розміщення ризиків на взаємовигідних для учасників

перестрахових відносин умовах, врегулювання збитків у разі настання страхового випадку згідно з умовами договору перестраховування [30, с. 158].

Посередництво у перестраховуванні відбувається на підставі брокерських угод зі страховиками, які мають потребу у перестраховуванні як перестраховувальники. На страховому ринку України, як уже зазначалося, цей вид посередницьких послуг брокерів переважає. Яскравим підтвердженням такого стану є дані, що представлені на рис. 1.5.

Рис. 1.5. Частка перестрахових платежів, отриманих перестраховиками за договорами укладеними брокерами, у загальному обсязі надходжень за договорами страхування та перестраховування, укладеними за посередництвом брокерів*

* розроблено за даними [26; 27]

У 2011 – 2018 рр. у структурі премій, що надійшли за договорами страхування та перестраховування, укладеними за посередництвом брокерів, обсяги надходжень перестрахових платежів склали у середньому понад 90 %.

Водночас, якщо в економічно розвинених країнах брокери стали невід’ємною частиною страхових відносин і одним з найважливіших професійних суб’єктів страхового ринку, то в Україні цей вид посередництва перебуває у стадії формування. Наприклад, у США понад 60 % премій сплачених перестраховувальниками припадає на договори, укладені за посередництвом брокерів [31, с. 288–289]. Натомість у загальному обсязі премій сплачених українськими страховиками на перестраховування частка перестрахових платежів, що отримані перестраховиками за договорами, що уклалися через брокерів, є незначною та характеризується нестабільною динамікою: у 2011 р. її величина становила 4,5 %, у 2012 р. – 14,6 %, у 2013 р. – 4,9 %, у 2014 р. – 3,7 %, у 2015 р. – 8,4%, у 2016 р. – 9,8 %, у 2017 р. – 5,9 %, у 2018 р. – 6,4 %.

Слід зазначити, що ризики перестраховувальників, на користь яких брокери укладають договори перестраховування, розміщуються переважно у перестраховиків-нерезидентів, адже, іноземні перестраховики, як зазначає О. В. Кнейслер, практично не беруть на перестраховування ризики без брокерської підтримки [6, с. 228]. Аналіз здійснення брокерських операцій у сфері перестраховування показує, що брокери здебільш укладають договори на користь перестраховувальників з перестраховиками-нерезидентами [32, с. 223], передаючи у перестраховування великі ризики з незначною імовірністю настання страхового випадку, в той час як дрібні ризики з незначним перерозподілом відповідальності та мізерними розмірами платежів перестраховуються українськими перестраховиками. Питома вага перестрахових премій, які надійшли за договорами укладеними за участі брокерів, у структурі перестраховування ризиків у нерезидентів характеризується тенденцією до зростання й уже чотири роки поспіль становить понад 30 % сплачених платежів: у 2015 р. – 32,7 %, у 2016 р. – 31,1 %, у 2017 р. – 31,4 %, а у 2018 р. значення цього показника сягнуло 37,1 %. Це обумовлено низькою

місткістю вітчизняного перестрахового ринку та призводить до втрати ним значної суми надходжень.

Обсяги платежів, отриманих перестраховиками-нерезидентами за договорами перестрахування, укладеними брокером на користь перестраховувальників, перевищують відповідні надходження перестраховиків-резидентів у десятки, а подеколи й сотні разів. Зокрема, впродовж 2011–2018 рр. частка перестрахових платежів, отриманих перестраховиками-нерезидентами за договорами, що укладені через брокерів, у загальному обсязі надходжень отриманих перестраховиками за такими договорами, становить у середньому понад 90 % (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Показники діяльності брокерів у сфері перестрахування в Україні у 2011 – 2018 рр.*

Показники	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Перестрахові платежі, отримані перестраховиками за договорами, укладеними за посередництвом брокерів, млн грн, у тому числі:	267,9	368,9	428,1	354,3	832,0	1241,4	1077,0	1221,1
Страхові виплати, компенсовані перестраховиками за договорами, укладеними за посередництвом брокерів, млн грн, у тому числі:	59,7	27,3	36,4	47,5	213,4	23,4	131,9	346,3
Рівень виплат компенсованих перестраховиками за договорами, укладеними за посередництвом брокерів, %	22,3	7,40	8,5	13,4	25,7	1,9	12,2	28,4

Продовження таблиці 1.1

Показники	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Частка перестрахових платежів, отриманих перестраховиками-нерезидентами, у загальному обсязі надходжень, отриманих перестраховиками за договорами перестрашування, укладеними через брокерів, %	95,4	98,7	98,7	97,5	99,3	99,1	98,4	91,0

* розроблено за даними [26]

Зважаючи на незначну перестраховальну місткість вітчизняного страхового ринку та необхідність забезпечення фінансової надійності страхових операцій, а також інтеграцію ринку фінансових послуг України у глобалізоване світове середовище, такий процес є закономірним. Однак створення професійних перестрахових компаній зі значними обсягами ліквідних активів в Україні має стати одним із пріоритетних напрямків державної політики у сфері фінансових ринків. Адже це створить передумови вирішення проблем, пов'язаних з підвищенням якості і розширенням видів пропонованих послуг, сприятиме максимальному розміщенню ризиків на вітчизняному ринку перестрашування, зменшенню виведення капіталу за кордон і тиску на національну валюту (за відсутності потреби придбання іноземної валюти для оплати перестрахових платежів).

Зазначимо, що умови виконання перестрахових операцій за межами України з перестраховиками-нерезидентами регламентуються Постановою Кабінету Міністрів України № 124 від 4 лютого 2004 р. [33], прийняття якої сприяло удосконаленню цих відносин та зменшенню псевдоперестрахових операцій, що мали місце у 1996 – 2003 рр. Згідно з чинним законодавством,

перестраховики-нерезиденти, з якими укладаються договори перестраховання, повинні відповідати визначеному рівню рейтингу фінансової надійності (стійкості) [34], що гарантує готовність до виконання усіх зобов'язань перед споживачами перестрахових послуг.

Упродовж 2011 – 2018 рр. рівень страхових виплат, компенсованих перестраховиками за договорами перестраховання, укладеними за участю брокерів, був незначним, склавши в середньому за період 17,4%.

Під час дослідження встановлено, що найбільшим попитом у страхувальників користується перестраховання майнових ризиків, обов'язкове страхування та добровільне страхування відповідальності перед третіми особами страхування. При цьому простежується зростання частки перестраховання майна у загальному обсязі перестрахових платежів, отриманих перестраховиками за договорами, що уклалися через брокерів: якщо у 2016 р. значення цього показника дорівнювало 48,8%, у 2017 р. – 54,3%, то у 2018 р. – 55,6 %. Питома вага договорів перестраховання обов'язкових видів страхування з використанням послуг брокерів є відносно стабільною, зокрема, у 2016 р. цей показник становив 25,9 %, у 2017 р. – 24,3%, у 2018 р. – 27,1 %. Водночас частка угод щодо перестраховання через брокерів за добровільними видами страхування відповідальності зменшується: з 25,1% у 2016 р. до 17,2 % у 2018 р. Така тенденція обумовлена високим рівнем ризиковості зазначених видів страхування та необхідністю зниження цього рівня, що забезпечується через вторинний розподіл ризиків під час перестраховання.

Зростання ролі брокера як посередника, що працює в інтересах клієнта, обумовлює необхідність формування та розвитку власного інституту страхових брокерів для страхового ринку України. Нагальною є потреба запровадження механізму надання фінансових гарантій з боку страхових посередників, який

забезпечить їхнім клієнтам можливість отримання компенсацій за умови незадовільного виконання посередниками своїх обов'язків та, відповідно, отримання фінансових втрат клієнтами. Міжнародний досвід свідчить про доцільність застосування декількох видів гарантій покриття їхньої професійної відповідальності страхових та перестрахових брокерів. Найпоширенішим, а в багатьох країнах обов'язковим, є страхування професійної відповідальності страхових брокерів, або забезпечення гарантії у формі банківського депозиту [10, с. 89].

Водночас зменшення кількості страхових та перестрахових брокерів в Україні, що має місце в останні роки (зі 101 од. у 2004 р. до 61 од. у 2018 р.), свідчить про відсутність належної уваги до цієї сфери страхових відносин з боку держави. Недостатнє фінансування зазначеного сегменту страхового бізнесу, на думку дослідників, обмежує кількість високоосвіченої молоді, яка би виявила бажання займатись брокерською діяльністю, та зацікавленість у формуванні ґрунтовної інформаційної бази [35, с. 173].

Як відомо, реальний прояв і взаємодія попиту та пропозиції відбуваються на ринку у вигляді ринкового механізму. При цьому провідна роль завжди належить попиту. Завдання пропозиції полягає у тому, щоб задовольняти попит. Оскільки страховик відповідає за пропозицію, а страхувальник за попит, то логічно зауважити, що рівновага інтересів страховика та страхувальника і є оптимальним рівнем соціально-фінансового ефекту страхування [36, с. 61].

Диверсифікувати канали продажів своїх послуг та суттєво збільшити охоплення потенційних споживачів страховикові допомагає Інтернет-маркетинг. Стимулом до активного введення інноваційних каналів збуту є розвиток технологій, підвищення рівня фінансової освіченості та вимог клієнтів. Використання цифрових технологій страховими посередниками при реалізації страхових послуг має великі перспективи і вже є невід'ємною складовою ведення бізнесу. З огляду на міжнародний характер

Інтернету, зростає можливість укладення договору страхування в режимі транскордонної торгівлі. Для страхових посередників при цьому поліпшуються можливості подолання бар'єрів входу на ринок. Проте поки що онлайн-продажі тільки доповнюють традиційні канали збуту і, на сьогодні, не можуть повністю замінити їх. Як показують дослідження, незважаючи на зростання темпів використання цифрових каналів реалізації товарів та послуг, яке притаманне сучасному світу, потенційні покупці страхових послуг, здійснюючи свій вибір, все ще хочуть прямого контакту з іншими людьми. В найближчій перспективі «постачання фінансових послуг відбуватиметься шляхом зустрічей, по телефону, за допомогою відеозв'язку або веб-чату», а успіх фінансових компаній, як слушно зауважує Д. В. Кондратенко, визначатимуть оптимальна збалансованість між автоматизацією та взаємодією людей [37, с. 359].

Незаперечним, на наш погляд, є твердження, що найбільш ефективна система продажів є багатоканальною, що поєднує в певній пропорції різноманітні канали реалізації страхових продуктів.

Основними перевагами розвинутої системи реалізації страхових продуктів, з точки зору українських дослідників, є такі:

- зручність реалізації страхових продуктів для клієнтів;
- оперативність роботи та швидка реакція на зміни страхового ринку;
- повне врахування потреб клієнтів;
- створення належних умов для правильного вибору клієнтом страхового продукту за великою кількістю критеріїв;
- активне застосування заходів щодо стимулювання продажу страхових продуктів [38, с. 258–259].

Прагнення України інтегруватися у світовий економічний простір, стати повноправним членом Європейського Союзу та важливе значення посередницької діяльності у страхуванні й перестрахованні визначає необхідність удосконалення підходів до

державного регулювання цієї діяльності. Зокрема, перспективним кроком у цьому напрямі може стати прийняття окремого законодавчого акту про страхове посередництво, яким би закріпилися всі необхідні положення про страхових брокерів і агентів, починаючи від поняття, прав і обов'язків, відповідальності, умов здійснення такої діяльності, виплати тощо.

Ми поділяємо думку тих науковців, які вважають за необхідне встановлення для страхових посередників – агентів певного мінімуму відповідних знань і здібностей, корегуючи передбачені вимоги до знань, умінь та навичок відповідно до конкретного виду посередницької діяльності та встановлюючи мінімальний обсяг годин навчального навантаження в програмі підготовки страхового агента. Належна фахова підготовка страхових агентів, як осіб, що репрезентують страхові компанії, має стати основою їхньої співпраці. Оскільки наразі саме страхова компанія несе відповідальність перед страхувальниками за дії страхового агента під час рекламування, консультування, пропонування страхувальникам страхових послуг та проведення роботи, пов'язаної з укладенням та виконанням договорів страхування за тими видами страхування, на проведення яких страховик має ліцензію. Відповідно страхові компанії повинні дбати про забезпечення належного рівня підготовки своїх агентів, застосовувати змагання та бонуси для їх стимулювання.

Варто зазначити, що на сьогодні більшість страхових компаній – лідерів світового страхового ринку мають власні внутрішньо-корпоративні центри навчання та адаптації страхових агентів. Одним із найбільш ефективних напрямів підготовки як страхових агентів, так і інших співробітників є організація семінарів, презентацій, відеокурсів. Стосовно продавців страхових продуктів семінари орієнтовані на продуктове навчання. У процесі підготовки слід сформулювати вміння виступати перед аудиторією та працювати з нею.

Перед сучасними керівниками страхових компаній стоять завдання не лише підібрати кваліфіковані кадри, які зможуть надати професійні консультаційні послуги, та постійно працювати над підвищенням їхньої кваліфікації, а й утримати працівників компанії, забезпечити тривалу співпрацю зі страховими посередниками через застосування практики підписання довгострокових договорів, стимулювання, заохочення тощо. Все це сприятиме формуванню позитивного іміджу компанії з боку страхувальників та закріпленню її лідерських позицій на страховому ринку.

До актуальних проблем, що потребують невідкладного вирішення для розвитку інфраструктури вітчизняного страхового ринку, належить питання законодавчого врегулювання плати за посередницькі послуги. Адже комісійні винагороди мережі посередників ураховуються в структурі страхового тарифу та, як уже зазначалося, сприяють його завищенню, що негативно впливає на попит клієнтів та конкурентну позицію компанії на страховому ринку. Формування тарифів, з точки зору дослідників, має бути адекватним поточній ринковій ситуації, а брокерська винагорода повинна узгоджуватися не зі страхувальником, а зі страховиком (перестраховиком) та відраховуватися із суми страхового (перестрахового) платежу [39]. Саме така практика застосовується страховиками розвинених країн. Зокрема, Британська рада страхових брокерів Консультативним документом ще 1976 р. визнала неприпустимим, щоб брокерська винагорода, яка платиться страховиком, повинна бути сплачена безпосередньо від страхувальника [40, с. 74–75]. В Україні необхідно впорядкувати механізм узгодження та отримання брокерської винагороди шляхом приведення норм вітчизняного законодавства щодо страхового посередництва у відповідність до найкращих світових практик [41, с. 93].

Значними перешкодами для розвитку страхового посередництва та посилення його ролі в дистрибуції страхових

послуг у нашій країні є нестабільна соціально-економічна ситуація, низька купівельна спроможність наших співвітчизників та особливість культурно-історичних традицій українського суспільства. Вітчизняний страховий ринок, як показують дослідження, займає досить слабе місце в економіці країни та потребує змін в державному регулюванні, а саме: посилення правових та економічних механізмів захисту інтересів страхувальника та стимулювання населення і роботодавців до укладання договорів страхування; удосконалення інвестиційно-кредитного законодавства, напрямів та сфер діяльності страховиків України [42, с. 182].

Отже, становлення страхових посередницьких відносин в нашій країні відбувається в умовах економічної нестабільності та недосконалості законодавчої бази у сфері страхування. Посередництво у страхуванні/перестрахованні на ринку фінансових послуг України знаходиться на етапі формування, інститут страхових та/або перестрахових посередників займає невелику нішу, а страхові та перестрахові відносини реалізуються переважно без участі посередників.

Кількість брокерів на страховому ринку України не відповідає тенденціям ринків економічно розвинених країн, а показники їхньої діяльності – вимогам вітчизняного страхового ринку. Показники брокерської діяльності у страхуванні та перестрахованні в країні не відповідають світовим стандартам та свідчать про незначний вплив на його ефективне функціонування. Відповідно брокерське посередництво, як канал продажу страхових продуктів та їх супроводу після реалізації, використовується не повною мірою.

Ситуація, що склалася у цьому сегменті ринку в Україні, свідчить про необхідність посилення ролі страхових посередників у просуванні страхових послуг від страховика до потенційного клієнта, а також підвищення рівня поінформованості потенційних споживачів страхових послуг про переваги страхового

посередництва, постійного моніторингу діяльності страхових брокерів з метою підвищення її ефективності і у такий спосіб підвищення якості надання страхових послуг в цілому.

1.2. Сучасний стан та перспективи розвитку агрострахування

Сільськогосподарське виробництво є складною і важкою формою господарської діяльності, пов'язаною з біологічними і природними процесами, які перебувають в залежності від кліматичних факторів, залучення у виробництво людей, рослин, тварин, різноманітних за своїм складом і призначенням основних і оборотних засобів. Вплив цих та інших чинників на результати сільськогосподарського виробництва призводить до значних збитків, які у багатьох випадках унеможливають продовження такої діяльності та загрожують сталому розвитку аграрного сектора економіки. Враховуючи високу залежність агробізнесу від природних та погодних факторів, одним з шляхів мінімізації сільськогосподарських ризиків є страхування [43, с. 57].

Сільське господарство в Україні в умовах сьогодення – це потужна стратегічна ланка національної економіки, яка забезпечує не лише продовольчу безпеку країни, але і є вагомим джерелом інвестицій. Однак, на відміну від інших галузей економіки, сільськогосподарське виробництво з його основними напрямками – рослинництвом і тваринництвом, має ряд ризиків. До найважливіших належать: безпосередня залежність від локальних чи глобальних природно-кліматичних умов та катаклізмів, сезонне коливання цін, непослідовність державної політики у сфері фінансової підтримки галузі. Унаслідок цього, підприємства агропромислового комплексу постійно функціонують в умовах ризикованості власної фінансової системи, результатом чого є значні коливання доходів по роках.

Кризові явища в економіці та політична нестабільність негативно позначаються на результатах функціонування аграрного сектора України. Поряд із постійним вибуттям основних засобів, скороченням вирощування сільськогосподарських культур, перед аграрними виробниками постала проблема забезпечення власного виробництва необхідним обсягом фінансових ресурсів. Водночас результати господарювання сільськогосподарських підприємств значною мірою визначаються сезонністю виробництва, залежністю від погодних та кліматичних умов та дією цілого ряду інших факторів, вплив яких у багатьох випадках неможливо контролювати. Внаслідок цього з кожним роком для сільгоспвиробників небезпека прямих матеріальних втрат або недоотримання бажаного результату (доходу, прибутку) зростає.

Високий рівень ризиків сільськогосподарського виробництва в Україні зумовлює необхідність пошуку ефективних інструментів управління ними. В економічно розвинених країнах для забезпечення стабільності розвитку сільського господарства широко використовується страхування.

Агрострашування є одним із ефективних фінансових важелів сталого сільськогосподарського виробництва та дієвим інструментом у забезпеченні економічної діяльності аграрних підприємств. Страхування має й непрямую функцію – це мотивація для аграрного виробника дотримуватися технологічних прийомів вирощування застрахованої культури, зокрема, внесення мінеральних добрив, засобів захисту рослин, тощо. Отже, розвиваючи субсидоване страхування, як непрямий метод підтримки сільськогосподарського виробника, держава має ринкові важелі стимулювання підвищення ефективності виробництва в аграрному секторі.

Страховий захист сільськогосподарського виробництва у світі є оптимальним способом забезпечення безперервності, збалансованості і стабільності розвитку аграрного ринку та одним

із ефективних методів повернення збитків в аграрному секторі, оскільки страхові компанії заздалегідь формують необхідні резерви для майбутніх виплат, не вдаючись до зовнішніх і внутрішніх позик. Об'єктивна економічна мета використання страхування в сільському господарстві пояснюється недостатніми можливостями держави і ринку забезпечити широку маневреність фінансовими ресурсами господарюючих суб'єктів [12].

Потрібно зазначити, що страхові відносини є одним з найдавніших видів суспільних відносин, зокрема і у сфері сільського господарства, які існували у формі натурального страхування, ще до виникнення товарно-грошових відносин. Так, страхування у натуральній формі передбачало створення запасів сільськогосподарської продукції (пшениця, просо, рис тощо), які формувалися за допомогою відповідних натуральних внесків, з метою надання допомоги населенню у несприятливі роки чи окремим постраждалим господарствам.

Перш за все, зазначимо, що економічну категорію страхування в її класичному трактуванні розглядають як систему товарно-грошових перерозподільних відносин між конкретними суб'єктами господарювання та окремими громадянами – як страхувальниками, так і страховиками, – де в якості товару виступає страхова послуга. Такі відносини зумовлені майновою самостійністю страхувальників як суб'єктів господарювання та ймовірністю часткової або ж повної втрати ними майна в результаті настання певних ризикових подій. Зазначене є об'єктивною передумовою солідарної відповідальності страхувальників за ймовірні негативні наслідки таких подій, яка виникає після передання ризиків і відповідальності за них повністю чи частково страховикам за певну плату. Таким способом формуються спеціалізовані страхові фонди для відшкодування збитків [44, с. 85].

По суті страхування є формою попереднього резервування ресурсів, призначених для компенсації збитку від очікуваного

вияву різних ризиків. На думку дослідників, економічна сутність страхування полягає у створенні резервного (страхового) фонду, відрахування до якого для окремого страхувальника встановлюються на рівні, значно меншому, ніж сума ймовірного збитку і, як наслідок, страхового відшкодування [45, с. 87].

В сучасній економіці страхування є важливим та необхідним видом діяльності, який забезпечує загальну економічну стабільність, розвиток підприємництва, ефективний захист від численних природних, техногенних та інших ризиків. Зокрема, як показують дослідження однієї з найбільших компаній із перестраховання в світі Munich RE у 2018 р. зі 160 млрд дол. США, втрачених світовою економікою лише внаслідок стихійних лих, 80 млрд дол. США покрило страхування [46]. Це у 1,75 разу менше, ніж у 2017 р., коли страховим компаніям довелося відшкодувати близько 140 млрд дол. США. В огляді Munich RE, було встановлено, що на сільське господарство (сільськогосподарські культури, тваринництво, рибальство, аквакультура і лісове господарство) припадає 26% всіх пошкоджень і втрат, пов'язаних зі стихійними лихами середнього і великого масштабу, зумовленими кліматом [47].

За оцінками експертів, щороку світовій економіці на подолання економічних збитків, завданих природними катаклізмами, доводиться витратити все більше ресурсів. При цьому аграрну сферу можна з повною впевненістю віднести до сектора економіки з максимальним ризиком отримання збитків від виробничо-господарської діяльності. Адже очікуваний дохід сільськогосподарських товаровиробників не лише залежить від чіткого дотримання технології виробництва, а й майже цілком перебуває під впливом природно-кліматичних та погодних умов. Схильність до впливу екстремальних явищ і вразливість до них можуть зруйнувати сільськогосподарські активи та інфраструктуру, завдавши серйозної шкоди засобам для існування і продовольчої безпеки мільйонів людей.

Слід зазначити, що Україна знаходиться в зоні ризикового землекористування, коли постійно існують ризики небезпечних природних явищ та несприятливих погодних умов. Вплив цих ризиків на результати сільськогосподарського виробництва призводить до чималих, а нерідко й до величезних (до 70% у 2003 р.) втрат врожайності, що загрожує стабільності сільськогосподарського виробництва та сталому розвитку аграрного сектора економіки. Водночас, для забезпечення належного рівня продовольчої безпеки в країні держава вимушена регулярно вдаватися до заходів фінансової допомоги потерпілим сільгоспвиробникам.

Потреба використання різноманітних механізмів захисту власних майнових інтересів аграріями обумовлюється й зростанням пожежної небезпеки, руйнівні наслідки якої з кожним роком стають дедалі непередбачуваними. Зокрема, згідно даними Державної служби України з надзвичайних ситуацій [48], на сільгоспугіддях країни у 2017 р. зафіксовано 161 пожежу (у 2016 р. – 321 пожежу). При цьому у 2017 р. площа сільгоспугідь, що пройдена вогнем, становила 936 га (у 2016 р. – 1126 га). Внаслідок пожеж гине значна кількість сільськогосподарських тварин, знищуються корми, споруди виробничого призначення, тваринницькі будівлі та інші сільськогосподарські об'єкти, що завдає значних збитків сільгоспвиробникам.

Отже, зважаючи на те, що на цьому етапі розвитку людство ще не навчилось впливати на несприятливі погодні умови, найбільш ефективним механізмом часткового нівелювання їхніх наслідків є використання механізму аграрного страхування. Без страхування сільське господарство, як галузь, що особливо схильна до впливу зовнішніх факторів, не зможе здійснювати інноваційного розвитку і конкурувати на міжнародних ринках сільгосппродукції. Страхування є одним із важливих елементів гарантування економічної безпеки й стабілізації фінансового стану сільськогосподарських товаровиробників.

Застосування страхових механізмів управління сільськогосподарськими ризиками є важливою умовою підвищення ефективності виробництва в аграрному секторі. Адже механізм страхування є відносно недорогим, проте раціональним та результативним порівняно з іншими способами управління ризиками. Сільськогосподарське страхування створює умови для впровадження у виробничі процеси сучасних технічних та технологічних досягнень. Компенсація збитків завдяки страхуванню дозволяє аграріям здійснювати своєчасний розрахунок з переробниками, постачальниками матеріально-технічних ресурсів та іншими партнерами.

Страхування ризиків сільськогосподарського виробництва у світі є важливим елементом системи фінансово-кредитного забезпечення сільськогосподарських виробників. Адже мінімізація виробничих та ринкових ризиків спрощує сільгоспвиробникам доступ до кредитних ресурсів, а також у разі настання несприятливої події за рахунок страхового відшкодування забезпечує своєчасне повернення взятих у кредит коштів, що є дуже важливим в сучасних умовах господарювання в Україні [49, с. 140].

Система агрострахування є регулятором процесів соціально-економічного розвитку в аграрному секторі, її завдання полягає не тільки в захисті майна в момент настання страхового випадку і відшкодуванні безпосереднього збитку, але й в усуненні непрямих збитків, що виникли в результаті знищення чи ушкодження майна, яке є власністю або предметом майнових прав застрахованого [50, с. 61].

Формування аграрного страхового ринку незалежної України відбувалося в умовах відсутності страхового законодавства. А зародження відповідної правової системи страхування розпочалось з прийняття Декрету Кабінету Міністрів України «Про страхування» від 10 травня 1993 р. № 47-93 [43], на зміну якому Верховна Рада України прийняла загальний Закон України

«Про страхування» від 07 березня 1996 р. № 85/96 [12]. Зокрема, у ст. 1 Закону України «Про страхування» визначено поняття страхування, як вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів фізичних осіб та юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених договором страхування або чинним законодавством, за рахунок грошових фондів, що формуються за допомогою сплати фізичними особами та юридичними особами страхових платежів (страхових внесків, страхових премій) та доходів від розміщення коштів цих фондів [12]. Спеціальним нормативно-правовим актом, що регулює страхові відносини у сфері сільського господарства, є Закон України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» від 09 лютого 2012 р. № 4391-VI [51]. Відповідно до ч. 1 ст. 1 цього Закону, страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою – це економічні відносини щодо страхового захисту майнових інтересів сільськогосподарських товаровиробників у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених цим Законом, за рахунок грошових фондів, що формуються у страховика за допомогою сплати страхувальником страхових платежів (премій), частина яких компенсується за рахунок державних субсидій та доходів від розміщення коштів цих фондів, яке здійснюється відповідно до положень цього Закону і визначається наявністю та особливостями ризиків, носіями яких є сільськогосподарські рослини і тварини [51]. Однак він регулює лише спеціальні відносини у сфері страхування сільськогосподарської продукції, що здійснюється за державної підтримки.

Головна мета страхування в аграрному секторі економіки полягає у стабілізації виробництва шляхом відшкодування втрат внаслідок несприятливих подій, настання яких не можна передбачити у часі та просторі [52].

Економічна природа страхування сільськогосподарських ризиків виявляється у грошовому відшкодуванні збитків, що виникли внаслідок утрати сільськогосподарської продукції, доходу сільськогосподарських товаровиробників, а також понесених ними витрат на виробництво сільськогосподарської продукції.

Сільськогосподарське страхування зазвичай трактують як сукупність економічних відносин між конкретними економічними суб'єктами, де однією стороною є страховики, а іншою стороною виступають страхувальники – сільськогосподарські товаровиробники, які за обумовлену плату передають свої потенційні ризики, які можуть настати в сільськогосподарському виробництві, задля отримання відшкодування під час реалізації страхової події.

Розглядаючи страхові механізми захисту сільгоспвиробників, науковці крім терміну «сільськогосподарське страхування» послуговуються таким поняттям, як «агросстрахування», при цьому часто ототожнюють їх. На наш погляд, з цим можна погодитись, оскільки під поняттям «сільське господарство» розуміють одну з головних галузей матеріального виробництва; вирощування сільськогосподарських культур та розведення сільськогосподарських тварин із метою одержання продовольства й сировини для промисловості [53, с. 70; 54, с. 1203]. Слово «аграрний» латинського походження і в перекладі українською мовою дослівно означає «земельний». Однак у доробках вітчизняних учених-економістів аграрні відносини розглядаються не як земельні відносини, а ширше – як економічні відносини [55, с. 4]. Проте таке твердження вчених-економістів, на думку В. Курила, не зовсім точно відображає увесь спектр перекладу з латини слів, які мають корінь «агро» [56, с. 90]. Сучасне розуміння аграрних відносин як відносин у сільському господарстві має під собою тверду лінгвістичну основу: зустрічається такий переклад із латини: «agricola» – селянин,

землероб; «agricultura» – землеробство, рільництво, сільське господарство [53, с. 244]. Певною мірою ототожнення категорій «сільськогосподарське страхування» й «агροстрахування» пов'язано й з тим, що переклад обох термінів на англійську мову є однаковим – agricultural insurance.

З огляду на зазначене, непереконливими вважаємо твердження науковців, зокрема О. Остапенко [57], за яким «аграрне страхування охоплює всіх суб'єктів господарювання в аграрній галузі (як юридичних, так і фізичних)», а сільськогосподарське страхування – лише «сільськогосподарських товаровиробників у вигляді юридичної особи (товариства різного типу на кшталт сільськогосподарського товариства з обмеженою відповідальністю та інші організаційно-правові форми господарювання).

Дослідження поняття агροстрахування висвітлено у наукових працях економічного спрямування. Так, О. М. Лобова вважає, що сільськогосподарське страхування – це система економічних відносин між конкретними суб'єктами господарювання, де, з одного боку, виступають страховики – фінансово-кредитні установи, а з іншого, – страхувальники – сільськогосподарські підприємства, орендарі, селянські (фермерські) господарства, які за певну плату передають свої ризики майнових, фінансових втрат у сільськогосподарській діяльності з метою отримання відшкодування за настання страхового випадку [58].

М. К. Бондарчук та І. Ю. Кондрат тлумачать сільськогосподарське страхування як сукупність добровільних економічних відносин щодо страхового захисту майнових інтересів сільськогосподарських товаровиробників, пов'язаних із володінням, користуванням та розпорядженням їх майном, а також відшкодуванням страхувальниками збитків, заподіяних третій особі або її майну, а також шкоди, заподіяної юридичній особі, за рахунок фондів грошових коштів, що формуються у

страховика за допомогою сплати страхувальником страхових платежів самостійно чи з врахуванням державних субсидій [59].

На думку Ю. В. Самойлик, агростраховання – це вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів фізичних і юридичних осіб, задіяних у сільськогосподарському виробництві, у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених договором страхування або чинним законодавством [60].

Т. Ю. Петрук розуміє сільськогосподарське страхування, як цивільно-правові та фінансово-економічні відносини, які виникають у процесі забезпечення страхового захисту майнових інтересів сільськогосподарських товаровиробників у разі настання певних подій (страхових випадків) за рахунок грошових фондів, що формуються у страховика (перестраховика) за допомогою сплати страхувальником страхових платежів (премій) [61].

Страхові відносини сільськогосподарських підприємств комплексно досліджувала І. В. Горіславська. Зокрема, науковець визначила аграрні страхові правовідносини як врегульовану нормами права (як аграрного, так і інших галузей) систему суспільних відносин, які виникають між сільськогосподарськими підприємствами та їх членами, структурними підрозділами і органами управління з приводу формування страхового (резервного) фонду та щодо доцільності здійснення дій зі страхування майна сільськогосподарського підприємства, а також відносини, що виникають між сільськогосподарськими підприємствами та фінансовими установами на підставі договорів страхування, та між сільськогосподарськими підприємствами і органами державної влади з приводу реалізації державних програм у сфері аграрного страхування [62].

Основними ознаками, що характеризують сільськогосподарське страхування як правову категорію, є: 1) об'єкт – майнові інтереси страхувальника, що пов'язані зі страховими ризиками у сільському господарстві і які не суперечать законодавству; 2) основні суб'єкти – страхувальник

(зокрема, сільськогосподарські товаровиробники, власники сільськогосподарських тварин, іпотекодавці, іпотекодержателі тощо) і страховик (на проведення окремих видів сільськогосподарського страхування, страховики повинні мати відповідні ліцензії); 3) мета – забезпечення економічної і продовольчої безпеки держави, захист майнових інтересів сільськогосподарських виробників; 4) підстава – виникнення обов'язку страховика здійснити виплату страхового відшкодування страхувальнику – настання страхового випадку; 5) страхові випадки визначені у договорах страхування або у чинному законодавстві; 6) договірний характер (правовою формою опосередкування страхових відносин у сільському господарстві є договір); 7) страхове відшкодування здійснюється за рахунок грошових фондів страховика.

Тож як правова категорія сільськогосподарське страхування – це вид аграрно-правових відносини щодо захисту майнових інтересів страхувальника, що пов'язані зі страховими ризиками у сільському господарстві, при настанні страхових випадків, визначених у договорах страхування або у чинному законодавстві, за рахунок грошових фондів страховика.

Загальна класифікація (за інтересами страхувальників, на які спрямований страховий захист) включає (відповідно до ст. 4 Закону України «Про страхування» [12]): особисте страхування, майнове страхування, страхування відповідальності.

Найпоширенішим за цією класифікацією є сільськогосподарське майнове страхування – страхування урожаю сільськогосподарських культур та багаторічних насаджень, страхування сільськогосподарських тварин, страхування землі, страхування сільськогосподарського інвентарю, устаткування, обладнання тощо.

До страхування ж відповідальності у сільському господарстві належить страхування відповідальності сільськогосподарських

товаровиробників на випадок відшкодування заподіяної шкоди особам, майну, навколишньому природному середовищу.

Особисте страхування у сільському господарстві – це необхідна умова ефективного функціонування підприємства. Цей вид страхування є запорукою, що у разі будь-якого нещасного випадку, сільськогосподарське виробництво не зупиниться і не понесе збитків.

Також класифікують види сільськогосподарського страхування залежно від галузі страхування, до яких вони належать:

– види, які належать до майнового страхування: страхування майна сільськогосподарських виробників; страхування врожаю сільськогосподарських культур і багаторічних насаджень; страхування сільськогосподарських тварин; страхування підприємницьких ризиків; особисте страхування підприємців;

– види, які належать до страхування відповідальності: страхування цивільної відповідальності сільськогосподарських виробників; страхування відповідальності сільськогосподарських виробників за забруднення навколишнього середовища [58, с. 59].

Ще однією підставою для класифікації видів сільськогосподарського страхування є форма страхування (форми страхування визначені ч. 1 ст. 5 Закону України «Про страхування» [12]).

За формою сільськогосподарське страхування є добровільним та обов'язковим. Видом добровільного страхування (спеціальним видом), що характерний тільки для галузі сільського господарства, є страхування сільськогосподарської продукції (п. 22 ч. 4 ст. 6 Закону України «Про страхування» [12]). Крім того, видами страхування, які визначені ч. 4 ст. 6 Закону України «Про страхування» [12], що можуть існувати як у галузі сільського господарства, так і в інших галузях економіки, є страхування від вогневих ризиків та ризиків стихійних явищ, страхування майна, страхування кредитів (зокрема відповідальності позичальника за непогашення кредиту), страхування інвестицій, страхування

фінансових ризиків та інші види добровільного страхування. Серед видів обов'язкового страхування, що визначені ст. 7 Закону України «Про страхування» [12] у галузі сільського господарства, виділяють:

– страхування тварин (крім тих, що використовуються з метою сільськогосподарського виробництва) на випадок загибелі, знищення, вимушеного забою, від хвороб, стихійних лих та нещасних випадків у випадках та згідно з переліком тварин, встановлених Кабінетом Міністрів України (п. 30). При цьому Постановою Кабінету Міністрів України від 23 квітня 2003 р. № 590 [60] до тварин, які потрапляють під обов'язкове страхування на випадок загибелі, знищення, вимушеного забою, від хвороб, стихійних лих та нещасних випадків, зараховано племінні тварини, зоопаркові тварини, циркові тварини;

– страхування відповідальності виробників (постачальників) продукції тваринного походження, ветеринарних препаратів, субстанцій за шкоду, заподіяну третім особам (п. 34). Основним завданням сільського господарства як галузі економіки є забезпечення виробництва продукції в обсягах, що забезпечать продовольчу та економічну безпеку держави, задоволення продовольчих потреб населення у продуктах харчування. Тваринництво є тією галуззю сільського господарства України, що утворює значну частину сфери матеріального виробництва агропромислового комплексу і спрямоване на забезпечення продукцією тваринного походження. В умовах сьогодення значний вплив на виробничі процеси у сільському господарстві має науково-технічний прогрес, зокрема, впровадженням новітніх технологій, використанням нових матеріалів, добавок, організмів, а це, своєю чергою, відображається на якості та безпечності сільськогосподарської продукції, а в результаті і на здоров'ї та житті людей. Коли ж використання (вживання) сільськогосподарської продукції заподіює шкоду, актуальним стає питання її відшкодування. І саме страхування відповідальності є

ефективним інструментом фінансового відшкодування, що відбувається у результаті настання страхового випадку;

– страхування предмета іпотеки від ризиків випадкового знищення, випадкового пошкодження або псування (п. 35). Іпотека є видом забезпечення виконання зобов'язання нерухомим майном, що залишається у володінні і користуванні іпотекодавця, згідно з яким іпотекодержатель має право у разі невиконання боржником забезпеченого іпотекою зобов'язання одержати задоволення своїх вимог за рахунок предмета іпотеки переважно перед іншими кредиторами цього боржника. Нерухомим майном є і земельна ділянка, зокрема, земельна ділянка сільськогосподарського призначення, а також об'єкти, розташовані на земельній ділянці і невід'ємно пов'язані з нею, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення (особливості іпотеки такого виду нерухомого майна, як земельні ділянки, визначаються у ст. 15 Закону України «Про іпотеку» [63]);

– страхування цивільної відповідальності суб'єктів господарювання за шкоду, яку може бути заподіяно довкіллю або здоров'ю людей під час зберігання та застосування пестицидів і агрохімікатів (п. 41), є дієвим механізмом відшкодування шкоди у разі настання страхового випадку, адже саме для галузі сільського господарства характерним є систематичне та інтенсивне використання пестицидів і агрохімікатів у процесі сільськогосподарської виробничої діяльності, зокрема у процесі боротьби зі шкідниками. При цьому особливо небезпечними є пестициди, які здатні накопичуватись у довкіллі, передаватись як ланцюгова реакція та поширюватись на великі відстані. Так, у результаті циркуляції в атмосферному повітрі, ґрунтах та водних об'єктах вони поширюються у навколишньому природному середовищі, потрапляючи також і у харчові продукти та в людський організм, спричиняючи шкоду здоров'ю людини.

За основними галузями сільського господарства виділяють сільськогосподарське страхування:

- у галузі рослинництва;
- у галузі тваринництва.

За об'єктом страхування, видами сільськогосподарського страхування є: страхування посівів сільськогосподарських культур, страхування врожаю сільськогосподарських культур, страхування врожаю багаторічних насаджень, страхування багаторічних насаджень, страхування сільськогосподарських тварин, птиці, кролів, хутрових звірів, бджолосімей, риби та інших водних живих ресурсів, страхування тваринницької продукції, страхування землі, страхування сільськогосподарських будівель, страхування сільськогосподарських техніки, обладнання, устаткування тощо.

Окрім класифікацій сільськогосподарського страхування за критеріями галузі, форми, об'єктів, виокремлюють спеціальний вид сільськогосподарського страхування – страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою. Особливість цього виду сільськогосподарського страхування зумовлена передусім спеціальними законодавчими вимогами до суб'єктів – страхувальника і страховика. Так, страхувальниками можуть бути лише юридичні особи у будь-якій організаційно-правовій формі – сільськогосподарські товаровиробники, які на території України займаються виробництвом сільськогосподарської продукції, та/або розведенням, вирощуванням та виловом риби у внутрішніх водоймах та її переробкою на власних чи орендованих потужностях, зокрема з власно виробленої сировини на давальницьких умовах, та здійснюють операції з її постачання. Спеціальними суб'єктами-страхувальниками є орендарі. Страховиками є юридичні особи, які відповідають вимогам Закону України «Про страхування», які отримали ліцензію на здійснення цього виду страхування і є членами Аграрного страхового пулу.

На агростраховому ринку є чимало пропозицій із надання страхових послуг через реалізацію різноманітних страхових

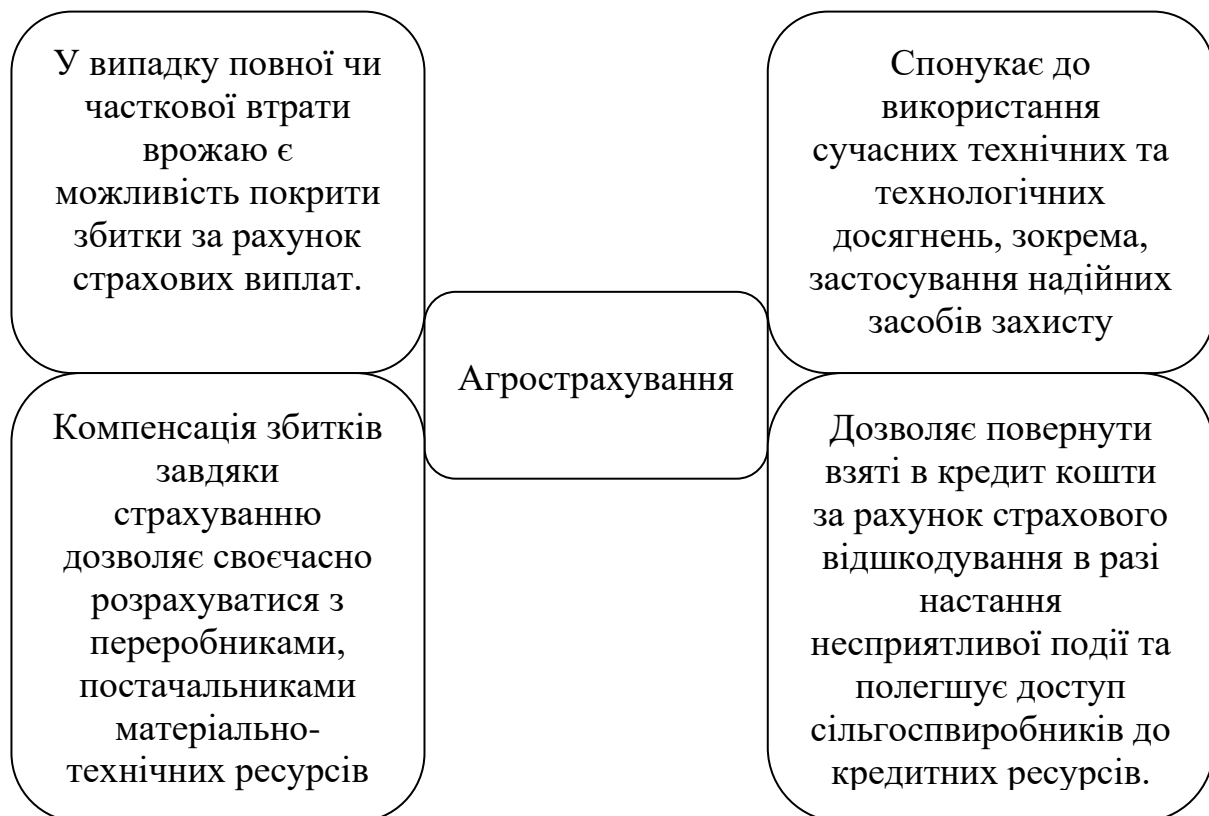
продуктів і програм страхового захисту (приміром, найпоширенішими для галузі рослинництва є традиційне (класичне) та індексне страхування). Основні відмінності між ними полягають у захисті від переліку страхових ризиків, формуванні відповідних умов страхування для їх покриття, в процедурі фіксації та визначення збитків, деталях щодо виплати страхового відшкодування. Сільгоспвиробник, ознайомившись зі специфікою цих продуктів, може обрати найактуальніший для свого господарства та розраховувати на прийнятні умови страхування.

Дослідження економічного змісту та сутності поняття «агροстрахування» дало змогу дійти висновку, що на цей момент серед вчених та практиків відсутній єдиний підхід щодо визначення цієї категорії. Встановлено, що двома основними підходами до визначення сільськогосподарського страхування є підходи, відповідно для яких сільськогосподарське страхування визначається або як «цивільно-правові (економічні) відносини», або як «окремий вид (клас) страхування». Сільське господарство як життєво важлива галузь економіки пов'язане з високим ризиком, зумовленим діями різних факторів як природно-кліматичного, так і біологічного характерів. Зокрема захворювання тварин, знищення врожаю сільськогосподарських культур шкідниками тощо. Тому управління ризиками в сільському господарстві є одним з найважливіших напрямів ефективного розвитку галузі, запорука успішного ведення аграрного бізнесу. Одним з ефективних інструментів управління та захисту від ризиків у сфері сільського господарства є сільськогосподарське страхування, яке також часто серед теоретиків та практиків носить назву «агροстрахування».

Страхування дозволяє мінімізувати негативні наслідки від несприятливих природно-кліматичних та інших ризиків, обумовлених особливостями організації виробничо-господарської діяльності підприємств аграрного сектора економіки [64, с. 143].

Встановлено, що значення сільськогосподарського страхування полягає у підвищенні ефективності виробництва в аграрному секторі, дозволяє повернути взяті в кредит кошти за рахунок страхового відшкодування в разі настання несприятливої події і полегшує доступ сільгоспвиробників до кредитних ресурсів, що на даному етапі в Україні є дуже важливим.

У сучасному світі найбільш надійним і ефективним інструментом управління сільськогосподарськими ризиками визнане агрострахування. Агрострахування – це механізм управління усіма сільськогосподарськими ризиками, який забезпечує часткову чи повну компенсацію суб'єкту господарювання втрат через негативний вплив погоди і природних ризиків (рис. 1.6).

Рис. 1.6. Основні переваги застосування агрострахування в сільському господарстві*

* [65]

Страхування ризиків сільськогосподарського виробництва може здійснюватися страховиками як з державною підтримкою та

за її відсутності. Але, світова практика переконує, що ефективну систему агостраховання неможливо побудувати без активної участі держави. Ефективний механізм здійснення державної підтримки, наявність кваліфікованих кадрів і широкого спектру страхових продуктів є запорукою ефективного функціонування підприємств аграрного сектору [66].

Взагалі, країни, які мають потужний агросектор, забезпечують високий рівень страхування своїх сільсько-господарських підприємств. Наприклад, у Франції це 35%, в Іспанії – 65 %, в Канаді сягає 70 %, а в Америці – 85% від усіх засіяних площ. Швидше всього ринок агостраховання розвивається в Китаї. За останнє десятиліття він зріс від нуля до значних масштабів. Такого результату вдалось досягти завдяки підтримці уряду, який забезпечує половину виплат за страховими внесками за рахунок держави.

Що стосується США, то там популярність агостраховання забезпечується правовою врегульованістю взаємовідносин сторін. Тобто, сторони – страховик та клієнт-аграрій – не можуть проігнорувати свої зобов'язання. Якщо страхова компанії не виплачує кошти за договором, керівник може понести кримінальну відповідальність (рис. 1.7).

Асоційоване членство України в Європейському Союзі та суттєва фінансова підтримка аграрного сектору країн-членів ЄС в рамках спільної аграрної політики, зумовлюють пошук ефективних механізмів підтримки українських сільгосп-виробників для забезпечення їх конкурентоспроможності на європейському та світовому ринках. Важливою складовою економічного механізму функціонування сільського господарства, що має виняткове значення для забезпечення його сталого розвитку, є система страхових відносин.

Рис. 1.7. Світовий ринок страхування сільськогосподарських культур*

* [67]

Зростання зацікавленості до страхування ризиків аграрного сектору (зокрема, галузі рослинництва), що відбувається в Україні з 2001 року, є закономірним наслідком збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції (рис. 1.8). Сільськогосподарські підприємства почали збільшувати інвестиції у виробництво, сектор став цікавим для українського та міжнародного бізнесу. Однак донині стан відносин щодо захисту майнових інтересів агровиробників, характеризується повільністю та складністю розвитку, і потребує державної підтримки.

Рівень агрострахування в Україні становить всього лише 5 – 7 %, в той час як у Польщі цей показник знаходиться на рівні 30 %, в Німеччині – понад 60 %, в Італії – майже 80 % [66].

Рис. 1.8. Темпи зростання виробництва валової продукції сільського господарства у постійних цінах 2010 р. (у відсотках до 1990 р.)*

* розроблено за даними [68; 69; 70; 71]

Варто зазначити, що дані офіційної статистики по всьому сегменту сільськогосподарського страхування в Україні практично відсутні. Сільськогосподарське страхування, зокрема страхування сільськогосподарської продукції, виділене регулятором страхового ринку в окрему категорію звітності лише у 2012 р., (після внесення доповнень до ст. 6 Закону України «Про страхування» [12]). Консолідовані звітні дані [72] за цим видом добровільного страхування Нацкомфінпослуг оприлюднює з 2015 року. В роботі ми переважно спиралися на аналітичні матеріали Міжнародної фінансової корпорації (IFC, Група Світового банку).

Як показують дослідження, позитивні зрушення у сфері агострашування мали місце після ухвалення у 2004 р. Закону України № 1877-IV [73], що передбачав компенсацію з держбюджету частини страхових премій, які сплачуються сільгоспвиробниками за договорами страхування. Зокрема, впродовж 2005 – 2008 рр. у державному бюджеті країни щорічно закладалися кошти для здешевлення вартості страхових премій (внесків) фактично сплачених суб'єктами аграрного ринку – держава компенсувала аграріям, які застрахували свої посіви, 50 % страхової премії та 50% франшизи при виплаті. Проте й надалі ситуація у сфері агострашування залишалася складною й не відповідала задекларованим прагненням. Так, у 2005 р. із держбюджету на потреби субсидованого страхування сільськогосподарських культур планувалося виділити 54 млн грн [74], натомість у результаті внесення змін до бюджетного розпису зазначені видатки були зменшені на 48,1 млн грн [75]. Фінансовою підтримкою задля здешевлення вартості страхових премій скористалось лише 934 суб'єкти аграрного ринку, якими було застраховано площі в обсязі 390,6 тис. га, що складає 6,4 % від площі засіяних озимих культур під урожай 2006 р. [76]. Обсяг фактично сплачених страхових премій суб'єктами аграрного ринку склав 12,8 млн грн, з яких з держбюджету відшкодовано 5,84 млн грн [50, с. 57].

Запровадження у 2005 – 2008 рр. державної підтримки страхування сільськогосподарської продукції, незважаючи на всю її непрозорість, неефективність та витратність для сільгоспвиробників, у цілому сприяло популяризації цього виду страхування в Україні та відіграло позитивну роль у захисті інтересів аграріїв. Впродовж усіх наступних років показники розвитку агострашування не перевершили значень цього періоду (рис. 1.9).

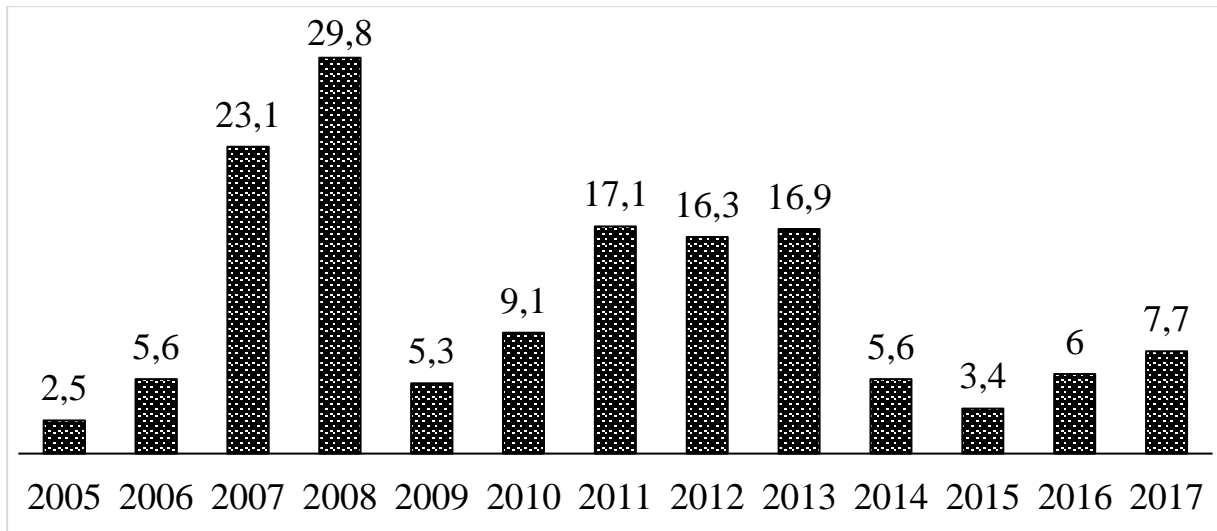

Рис. 1.9. Динаміка рівня просування страхування сільськогосподарських культур в Україні у 2005 – 2017 рр.*

* розроблено за даними [77]

Нестабільна економічна ситуація в країні та брак бюджетних коштів для компенсації страхувальникам вартості страхових платежів, якими ознаменувався 2009 р., негативно позначилися на показниках функціонування ринку сільськогосподарського страхування. Відміна субсидіювання призвела до різкого скорочення обсягу страхових надходжень: у 3,7 рази порівняно з 2008 р., а площа застрахованих посівів впродовж 2008 – 2009 рр. зменшилась більше як у 4,6 рази: з 2360 тис. га у 2007 р. до 510 тис. га у 2009 р. Лише з 2010 р. цей ринок знову стабілізувався і почав повільно зростати до 2014 р., про що свідчить динаміка страхових премій у доларовому еквіваленті, представлена на рис. 1.10.

Рис. 1.10. Динаміка страхових премій за договорами страхування сільськогосподарських культур в Україні у 2005 – 2017 рр., млн дол. США*

* розроблено за [77]

Для забезпечення розвитку та дієвості системи страхування сільськогосподарських ризиків у 2012 р. ухвалено Закон України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» [51]: запроваджено окрему ліцензію на здійснення страхової діяльності у формі добровільного страхування сільськогосподарської продукції, розроблено низку страхових продуктів, які можуть бути використані як стандартні продукти для удосконалення діяльності ринку. Відповідно до цього законодавчого акту, суб'єктами відносин страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою визначені: страховики, що отримали відповідну ліцензію та відповідають вимогам цього закону, а також є членами Аграрного страхового пулу, і страхувальники – сільськогосподарські товаровиробники, які здійснюють свою діяльність на території України і відповідають визначеним Кабінетом Міністрів України критеріям. Обов'язковою умовою надання сільгоспвиробникам окремих видів державної підтримки та дотацій є укладення ними договору страхування сільськогосподарської продукції.

У 2012 р. в країні відновилося субсидування страхових премій, але тільки за договорами страхування посівів озимих культур на період зимівлі; уряд ухвалив рішення субсидувати тільки стандартні договори страхування з покриттям. Державним бюджетом на 2012 р. було передбачено 70 млн грн на ці потреби виробників. Проте умови, за якими ці кошти виділялися, не сприяли їх використанню. Для отримання компенсації агровиробникам до 15 вересня 2012 р. необхідно було подати заявку на страхування, але дотриматися цього терміну вони не змогли і, як наслідок, втратили право на компенсацію. За результатами року сільськогосподарські підприємства застрахували 727 тис. га площ посівів, сплативши при цьому 130,4 млн грн страхових премій, та отримали лише 86 тис. грн субсидії для їх компенсації. Проте, як і раніше, страхування сільськогосподарських культур здебільшого здійснювалося господарствами, що користувалися кредитними послугами комерційних банків. Так, як показують дослідження, у 2012 р. з 5,1% сільгоспвиробників, які страхували зернові культури, 4,8% представлені тими, хто робив це для отримання кредиту; технічні культури та овочі страхували виключно задля цього [78].

Основними факторами, які стримують розвиток вітчизняного сільськогосподарського страхування з державною підтримкою, на думку вчених, є: відсутність системності у підходах до сільськогосподарського страхування з державною підтримкою та недосконалість існуючого порядку надання субсидій, зокрема нормативно встановленого строку їх надання; недотримання гарантій повного відшкодування встановленого розміру субсидій; надання державної підтримки лише при страхуванні певних видів сільськогосподарських культур за стандартними для всіх регіонів умовами [79, с. 102].

У державних бюджетах 2013 – 2015 рр. виділення коштів для надання державної підтримки сільськогосподарським товаровиробникам у формі компенсації страхових платежів не передбачалося. Впродовж цього періоду на фоні загального економічного спаду ринок

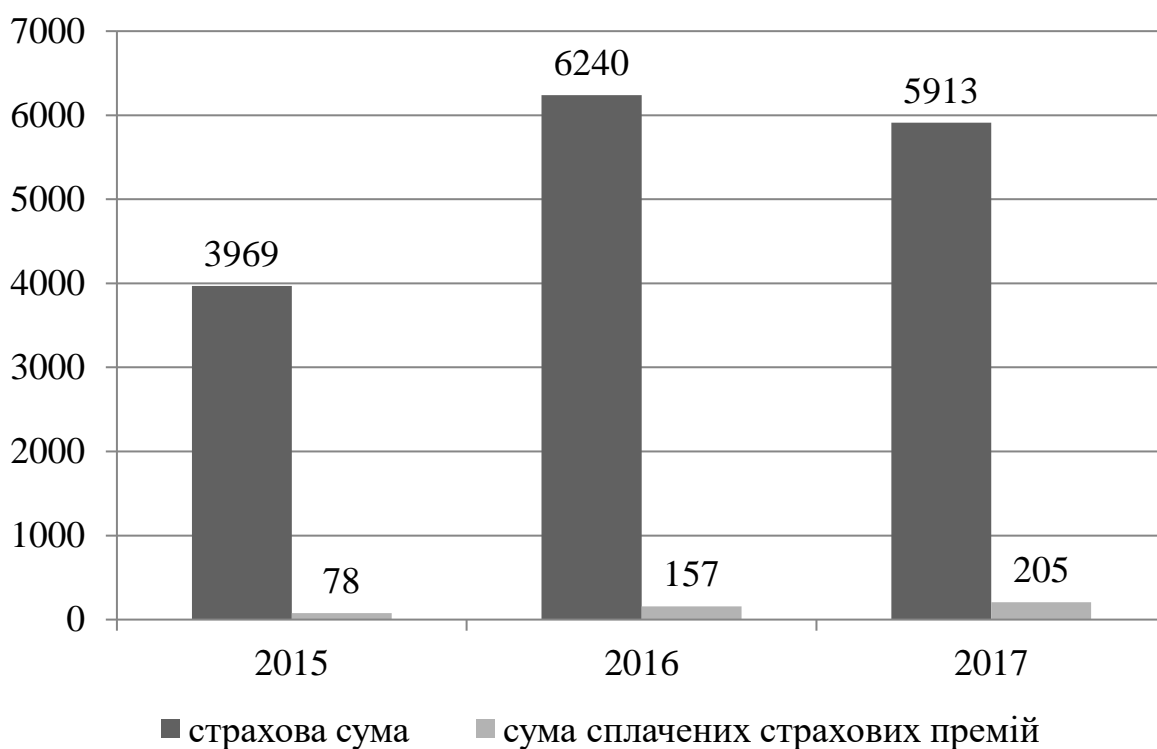
агростраховання демонструє тенденцію до повільного скорочення: зменшуються кількість укладених договорів, обсяг застрахованих площ, зібраних страхових премій та середня ставка премії [80].

Після припинення субсидіювання страхових премій з держбюджету основними страхувальниками у цьому секторі страхового ринку є агрохолдинги та великі сільгосппідприємства, що мають достатні фінансові ресурси, зацікавленість у підвищенні рентабельності агробізнесу та використовують страхування як дієвий інструмент, що допомагає компенсувати втрати в разі настання несприятливих подій.

Однією з найбільш очевидних причин, з якої агростраховання не стало ефективним інструментом фінансового захисту в галузі, є недостатня інформованість виробників сільськогосподарської продукції про його можливості, а також під час укладання договору страхування часто невірно оцінюється рівень страхового покриття [67]. У результаті настання страхового випадку сільськогосподарські виробники постають перед проблемою, що страхова сума не відповідає реальним втратам (рис. 1.11).

Водночас, проаналізувавши дані таблиці 1.2 можна зробити висновок, що ринок агростраховання поступово розвивається. Про це свідчить показник кількості компаній, який збільшився в 2017 р. на 25 % в порівнянні до 2015 р. Крім того, страхова сума збільшилася на 49 %, сума сплачених страхових премій – на 162,8 %. Але в 2017 р. порівняно з 2015 р. кількість договорів страхування зменшилася на 105 од. (9,9 %).

Нині обсяг українського ринку агростраховання незначний – лише 6 млн дол. США, що становить 0,02 % від загального світового показника. Але втішно те, що темпи його зростання перевищують загальносвітовий рівень. Тільки за останній рік обсяг страхових премій зріс на 30 % у гривнях та на 28 % – у доларовому еквіваленті. Так, вперше починаючи з 2011 р. зростає кількість укладених договорів страхування – приблизно на 21 % у 2017 р. Лідерами стали Тернопільська та Дніпропетровська області.

Рис. 1.11. Динаміка співвідношення страхових сум до сум сплачених премій, млн грн*

* [81]

Таблиця 1.2

Динаміка агростраховання в Україні*

Показники	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2017 р. у % до 2015 р
Кількість компаній, од.	12	11	15	125,0
Кількість договорів страхування, од.	1062	793	957	90,1
Застрахована площа с.-г. культур, тис. га	689	700	657	95,36
Страхова сума, млн грн	3969	6240	5913	149,0
Сума сплачених страхових премій, млн грн	78	157	205	262,8
Сума сплачених страхових премій на 1 га застрахованої площі, грн	113	231	311	275,2
Рівень виплат, %	12,9	44,2	36,1	279,1

* [81]

Загальна площа застрахованих сільськогосподарських культур є відносно стабільною – 675,6 тис. га. У 2017 р. страхові компанії застрахували 16 видів сільськогосподарських культур. Найбільше аграрії страхували озиму пшеницю, озимий ріпак, кукурудзу та соняшник (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

**Зведені дані в розрізі сільськогосподарських культур,
2017 андерайтинговий рік***

Культура	Кількість договорів	Площа, тис. га	Страхова сума, млн грн	Сума премій, млн грн	Середня ставка премії, %	Сума премій, грн/га
Озима пшениця	471	481,1	2 796,6	100,7	3,6	209
Озимий ячмінь	18	7,8	30,3	0,9	2,9	115
Озимий ріпак	67	27,5	187,9	5,6	3,0	203
Озиме жито	9	1,7	8,4	0,3	3,4	167
Соняшник	96	72,1	1 098,0	19,3	1,8	267
Кукурудза	54	34,5	525, 0	4,2	0,8	122
Цукровий буряк	8	14,1	357,4	5,8	1,6	415
Ярий ячмінь	11	2,3	31,9	0,5	1,7	230
Яра пшениця	6	4,8	90,8	2,1	2,3	439
Горох	5	0,9	20,7	0,5	2,3	546
Сади, овочі, виноградники	1	0,04	3,7	0,04	1,0	871
Соя	17	16,0	446,5	10,2	2,3	642
Гречка	8	2,1	32,2	1,2	3,7	566
Льон	6	2,8	38,7	1,0	2,5	342
Гарбуз	8	6,8	116, 7	2,9	2,5	430
Квасоля	2	1,0	24,1	0,6	2,5	605
Всього	787	675,6	5 808,9	156,0	2,7	231

* [82]

Порівняно з 2016 р. відбулися незначні зміни у структурі застрахованих культур. В 2016 р. не було договорів страхування

гарбузів, квасолі, сої але натомість були застраховані ярий ріпак, яра гірчиця та сорго (табл. 1.4).

Таблиця 1.4

**Зведені дані в розрізі сільськогосподарських культур,
2016 андерайтинговий рік***

Культура	Кількість договорів	Площа, тис. га	Страхова сума, млн грн	Сума премій, млн грн	Середня ставка премії, %	Сума премій, грн/га
Озима пшениця	445	400,6	1 812,2	48,9	2,7	122,
Озимий ячмінь	70	20,4	76,9	21,7	2,8	166
Озимий ріпак	316	86,2	254,6	7,8	3,0	90
Озиме жито	5	1,3	4,8	2,1	4,6	162
Соняшник	94	63,4	991,5	17,8	1,3	172
Кукурудза	75	59,4	482,9	5,8	1,1	89
Цукровий буряк	6	24,9	260,2	6,4	0,5	54
Ярий ячмінь	15	2,8	20,1	4,2	2,2	166
Яра пшениця	1	0,5	9,6	1,8	1,8	351
Ярий ріпак	1	0,9	8,1	2,9	0,4	31
Яра гірчиця	2	0,9	4,6	0,2	0,04	2
Горох	5	1,8	15,2	2,1	1,4	216
Сади, овочі, виноградники	1	0,4	2,6	0,3	1,1	676
Гречка	1	0,3	1,8	0,8	4,3	348
Льон	2	1,5	21,6	0,9	0,5	76
Сорго	3	0,6	4,2	0,6	1,6	110
Всього	1042	665,9	3970,9	124,3	2,0	113

* [82]

За даними таблиці 1.4 більшість договорів було укладено на страхування озимої пшениці (445 договорів, або 41,9 %). Активно страхували також озимий ріпак (316 договорів, або 29,8 %), соняшник (94 договори, або 8,9 %), кукурудзу (75 договорів, або 7,1 %), озимий ячмінь (70 договорів, або 6,6 %).

В 2015 р. аграрії страхували озиму пшеницю, озимий ріпак, озимий ячмінь та озиме жито, дані щодо страхування сільськогосподарських культур представлені у таблиці 1.5.

Таблиця 1.5

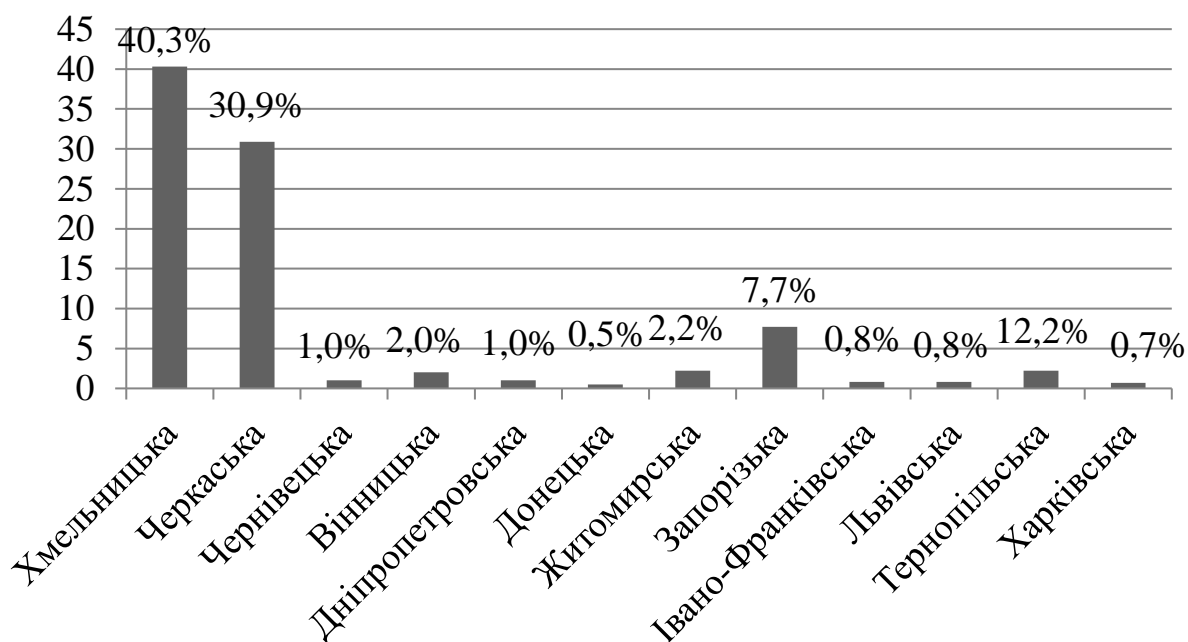
**Зведені дані в розрізі сільськогосподарських культур,
2015 андерайтинговий рік***

Культура	Кількість договорів	Площа, тис. га	Страхова сума, млн грн	Сума премій, млн грн	Середня ставка премії, %	Сума премій, грн/га
Озима пшениця	240	315,7	805,8	33,5	4,2	106
Озимий ячмінь	15	7,4	19,5	0,6	3,0	84
Озимий ріпак	50	19,8	66,6	2,5	3,8	127
Озиме жито	4	0,9	3,4	0,1	3,8	133
Всього	309	343,8	895,3	36,7	4,1	107

* [82]

Більшість договорів у 2015 р. було укладено на страхування озимої пшениці (240 договорів, або 77,7 %) та озимого ріпаку (50 договорів, або 16,2 %). Менше страхували озимий ячмінь (15 договорів, або 4,9 %) та озиме жито (4 договори, або 1,3 %).

Для сільгоспвиробників велике значення має сума відшкодувань страховими компаніями збитків, яких вони зазнали в результаті страхових випадків. За підсумками 2017 андерайтингового року сума відшкодувань становить 7,5 млн грн. Страхові виплати було здійснено у 12 областях України, найбільша частка припала на Хмельницьку область – 40,3 %. Скоротилася частка виплат у Харківській з 27,0 % у 2016 р. до 0,7 % у 2017 р. та Тернопільській областях з 21,0 % до 12,2 %. Суттєво зросла частка виплат у Черкаській області з 2,0 % у 2016 р. до 30,9 % у 2017 р. (рис. 1.12).

Рис. 1.12. Розподіл страхових виплат за областями, 2017 р.*

* [81]

Новинкою у сфері страхування було укладання 19 договорів страхування органічного виробництва сільськогосподарських культур у 2017 р. (або 2 % від загальної кількості договорів страхування сільськогосподарських культур) на загальній площі 7,4 тис. га. (що складає 1,1 % від загальної застрахованої площі), табл. 1.6.

Таблиця 1.6

Зведені дані страхування сільськогосподарських культур органічного виробництва, 2017 р.*

Культура	К-ть договорів	Площа, га	Страхова сума, грн	Сума премій, грн	Середня ставка премії, %	Сума премій на гектар, грн/га
Озима пшениця	17	7 141	77 856 200	3 549 296	4,6%	497
Озиме жито	1	104	764 400	23 620	3,1%	227
Ярий ячмінь	1	136	505 400	32 952	6,5%	242
Всього	19	7 381	79 126 000	3 605 868	4,6%	489

* [82]

Страхова сума у 79,1 млн грн складає 1,3 % від загальної страхової суми, а страхова премія у 3,6 млн грн – відповідно 1,8 % від загальної страхової премії, отриманої страховими компаніями від страхування сільськогосподарських культур. Середня ставка премії страхування органічного виробництва перевищує загальну середню ставку премії і складає 4,6%.

Більш складною є ситуація щодо використання страхових механізмів захисту у тваринництві. Впродовж 2017 р. на ринку страхування сільськогосподарського страхування було зібрано майже 2,43 млн грн страхових премій за договорами страхування тварин (табл. 1.7), сукупна страхова сума за якими склала понад 316 млн грн. Загалом було укладено 23 договори, з яких страхування великої рогатої худоби – 13 договорів, страхування свиней – 9, страхування свійської птиці – 1 договір. Значення середньої ставки страхової премії за укладеними договорами є надто низьким і становить лише 0,8 % [82, с. 28]. Це вказує на те, що зазначені договори не покривають основні ризики виробництва тваринницької продукції. Цілком ймовірно, що за укладеними договорами тварини використовувалися як застава для отримання кредиту.

Таблиця 1.7

Зведені дані зі страхування сільськогосподарських тварин, 2017 р.*

Вид тварин	К-ть договорів	Страхова сума, грн	Сума премій, грн	Виплати, грн	Середня ставка премії, %
Свині	9	190 436 212	1 867 156	0	1,0%
ВРХ	13	111 514 671	486 070	0	0,4%
Птиця свійська	1	14 049 785	73 059	0	0,5%
Всього	23	316 000 668	2 426 285	0	0,8%

* [82]

Отже, за досліджуваний період прослідковувалась тенденція зростання ринку агрострахування, про що свідчить поведінка більшості показників ринку страхування. Найбільшою популярністю за досліджуваний період на ринку користуються договори страхування від повної загибелі на зимовий період та договори від поіменованих ризиків на весняно-літній період, а також договори мультиризикового страхування врожаю або посівів.

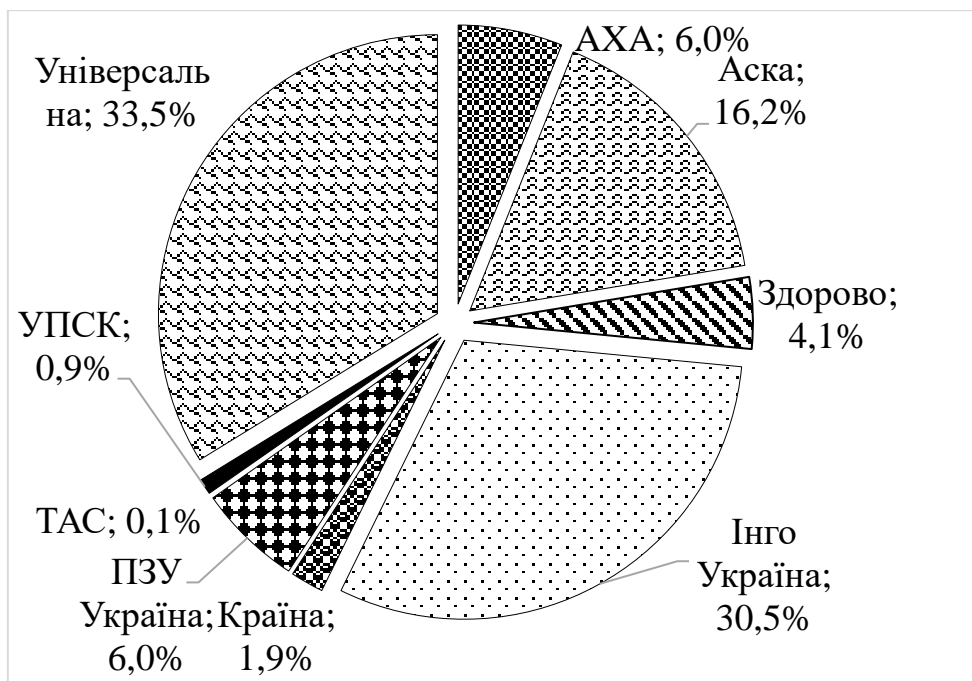
Водночас, слід відзначити, що в цілому рівень страхування сільськогосподарських культур в Україні розвинений слабо і складає всього 2 – 3 % від усієї посівної площі. Натомість у країнах, де агрострахування інтегровано в державну політику управління ризиками в сільському господарстві (США, Канада, Іспанія, Туреччина, Індія), такий показник сягає 80 – 90 %. В Україні цей вид страхування переважно здійснюється як обов'язковий елемент у певних урядових програмах з фінансової підтримки агровиробників (наприклад, програми Аграрного фонду та Державної продовольчо-зернової корпорації України), згідно з якими без страхування своєї продукції аграрій не може отримати необхідного фінансування [83]. Використання в Україні класичного страхового захисту урожаю як способу мінімізації сільськогосподарських ризиків є занадто слабким та здебільшого формальним. Дотепер сільськогосподарські товаровиробники здебільшого розглядають страхування не як спосіб мінімізації ризиків та запобігання можливого банкрутства, а як додаткові непродуктивні витрати, що здорожують собівартість продукції.

Компанії, що займаються страхуванням сільськогосподарських ризиків, пропонують своїм клієнтам програми страхового захисту, які за багатьма параметрами не відповідають вимогам сільгоспвиробників. Передусім основну проблему складає висока вартість страхових послуг та неплатоспроможність більшості потенційних страхувальників. Варто зазначити, що в Україні уже три роки поспіль продовжує зростати кількість збиткових сільськогосподарських підприємств. Зокрема, за фінансовими

результатами діяльності у 2017 р. збиток одержали 13,1 % великих та середніх підприємств; у 2016 р. таких підприємств було 11,6 %, у 2015 р. – 11,0 % до загальної кількості агропідприємств.

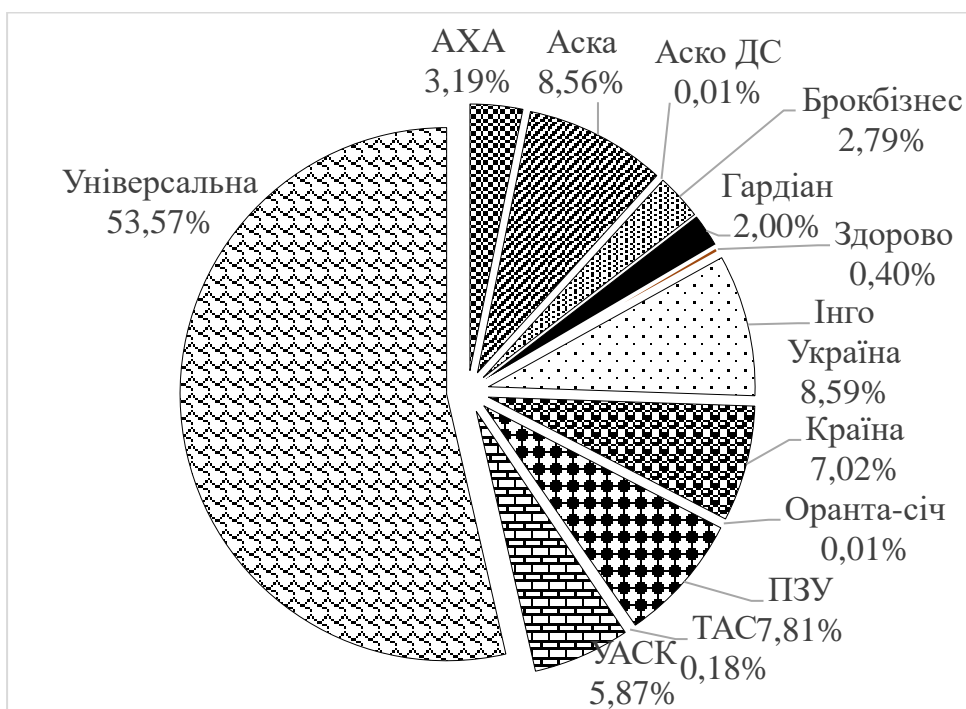
Важливим макроекономічним індикатором розвитку страхування є співвідношення страхових премій до валового внутрішнього продукту (ВВП). В Україні цей показник як загалом по страховому ринку, так і по ринку страхування сільськогосподарської продукції зокрема, є невиправдано низьким. У 2017 р., згідно з даними Нацкомфінпослуг, сукупні страхові надходження по страховому ринку країни у ВВП складають 1,5 %, а частка страхових премій зі страхування сільськогосподарської продукції у ВВП ледь сягає 0,01 %.

Слід зазначити, що створений відповідно до Закону України № 4391 від 9 лютого 2012 р. [51] Аграрний страховий пул, не виконує покладених на нього завдань. Передбачалося, що він об'єднає провідні страхові компанії України, які надають послуги у сфері страхування сільськогосподарської продукції, що забезпечить високу якість агрострахування та високий рівень довіри сільгосптоваровиробників до агрострахування в Україні. На сьогодні членами Пулу стали лише 4 страхових компанії, хоча ліцензії станом на 15.01.2019 р. на страхування сільськогосподарської продукції отримали більше 50 страховиків. Проте, навіть ті компанії, які впродовж багатьох років присутні на ринку агрострахування, в певні роки утримуються від здійснення цього виду страхування або мають за ним незначні обсяги надходжень. Наразі до таких страховиків можна віднести ПАТ «Страхова група «ТАС», ПАТ «Страхова компанія «Оранта-Січ», ПАТ «НАСК «Оранта» та ін. (рис. 1.13, 1.14). Вихід на ринок агрострахування, зважаючи на його специфіку, вимагає серйозних підходів до розробки страхових продуктів й підготовки висококласних спеціалістів, які досконально володіють виробничим процесом у сільському господарстві та можуть правильно визначити страхові тарифи і збитки після настання страхових випадків.

Рис. 1.13. Страхові компанії – лідери ринку агрострахування у 2016 р. та їхня частка на ринку, %*

* [80, с. 11]

Рис. 1.14. Страхові компанії – лідери ринку агрострахування у 2017 р. та їхня частка на ринку, %*

* [82, с. 18]

Однією з проблем розвитку страхування сільськогосподарських ризиків в Україні є взаємна недовіра аграріїв і страхових компаній. Таке ставлення сільгоспвиробників до страхових компаній спричинене негативним досвідом страхування. Зазвичай це пов'язано з проблемами отримання страхового відшкодування, зокрема, необґрунтованою відмовою страховика у виплаті відшкодування завданих збитків або затягування виплати в часі через заплутаність договорів, а то й через розбіжності в розумінні сторонами характеристик страхової події.

До того ж, як переконає практика останніх років, отримання страхових відшкодувань за загиблих тварин чи недоотриманий урожай не повною мірою покриває реальні витрати через застосування безумовної франшизи великого розміру. Тому покриття за страховим полісом не може гарантувати підприємству повної компенсації матеріальних збитків. Невисокі тарифні ставки пояснюються тим, що за посівами, які передані у заставу, зазвичай, укладаються договори з безумовною франшизою, яка іноді сягає 40 – 50 %. У такому випадку агровиробник може відшкодувати витрати, понесені при вирощуванні культури, але не отримає відшкодування неотриманого прибутку.

Дедалі частіше агрострахування привертає до себе увагу не лише сільгоспвиробників, а й провідних постачальників засобів захисту рослин і насіння, фінансових установ, банків й інших гравців, які пов'язані з аграрними ринками. Яскравим прикладом розробки якісних і клієнтоорієнтованих страхових продуктів на ринку України є потужні компанії, що беруть активну участь у поширенні агрострахових програм і запровадженні страхування для своїх клієнтів (наприклад, агрохімічна компанія «Сингента» та АТ «Креді Агріколь Банк»). Перевагою таких програм є, наприклад, повна чи часткова оплата послуг агрострахування не виробником сільськогосподарської продукції, а його фінансовим партнером.

Недосконалість системи законодавчого регулювання ринку агрострахування, а також невиконання у повному обсязі певних

чинних нормативних положень, зокрема, щодо державного субсидіювання страхових премій, є значною перешкодою розвитку цих відносин. Змінити ситуацію у сфері страхування сільськогосподарських ризиків здатні лише системні зусилля уряду, вдосконалення системи законодавчого регулювання ринку агостраховання та надання системної державної підтримки цьому сектору.

Ми поділяємо думку фахівців, які стверджують, що побудова ефективної моделі державної підтримки сільськогосподарського страхування обумовлює необхідність: розширення концепції державної підтримки; зміни порядку надання фінансової допомоги; створення нормативно-правової бази, яка б забезпечувала для всіх страхувальників та страховиків рівний доступ та однакові можливості на ринку сільськогосподарського страхування.

Нерозвиненість системи агостраховання призводить до того, що сільгоспвиробники вимушені відмовлятися від глибокої спеціалізації як ефективного механізму господарювання та диверсифікувати ризики виробництва шляхом ведення кількох видів діяльності. Водночас для забезпечення належного рівня продовольчої безпеки в країні держава вимушена регулярно вдаватися до заходів фінансової допомоги потерпілим сільгоспвиробникам.

Очевидно, що сучасний стан розвитку страхування сільськогосподарської продукції не відповідає своєму основному завданню – управляти ризиками в аграрному секторі для забезпечення стабільності сільськогосподарського виробництва, сталого та ефективного розвитку аграрного сектора економіки. Це зумовлює необхідність впровадження та розвитку системи, яка забезпечить достатній рівень функціональної взаємодії всіх головних учасників ринку страхування сільськогосподарської продукції – сільгоспвиробників, страховиків та держави [84].

Особливу роль у формуванні ринку сільськогосподарського страхування має відігравати держава. Потреба в ефективному

державному регулюванні ринку, на думку дослідників, пов'язана з високим ступенем відповідальності кожного конкретного страховика за соціально-економічні наслідки своєї діяльності [85, с. 13]. В консолідації зусиль учасників агрострахування та збалансуванню їхніх інтересів значна роль належить уряду. На думку вчених, слід розробити Концепцію розвитку агрострахування, яка має дати поштовх та визначити стратегічний напрямок дій уряду у виконанні цієї ролі [86, с. 9].

Сучасна модель державної допомоги сільськогосподарським товаровиробникам передбачена Законом України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державної підтримкою» виявилася неефективною та потребує реформування.

Нині ринок агрострахування поетапно розвивається. Однак, не зважаючи на зусилля держави назустріч сільськогосподарським товаровиробникам і страховим компаніям стан розвитку агрострахування сьогодні не дозволяє використовувати цей інструмент як системний інститут розвитку агропромислової галузі, з тим спектром можливостей, які широко задіяні у міжнародній практиці. Враховуючи досвід зарубіжних країн можна стверджувати, що немає і не може бути ефективного механізму страхування сільськогосподарських культур, який ґрунтується на сучасних науково-технічних досягненнях без активної регульованої політики держави. Держава повинна розробити нормативні акти, що регулюють діяльність суб'єктів і інститутів ринку сільськогосподарського страхування, впливати на страхування засобами макроекономічної політики. Економічний механізм страхування сільськогосподарських культур полягає у створенні і використанні страхового фонду з метою відшкодування непередбачених збитків, заподіяних сільськогосподарським підприємствам стихійними лихами, іншими несприятливими подіями, що порушують нормальний процес відтворення. Створення й удосконалення правової бази у сфері страхування сільськогосподарських культур є найважливішою передумовою

ефективного управління економікою України. У цьому зв'язку актуальними залишаються питання розробки стандартних страхових програм, створення законів, спрямованих на розвиток агростраховання, контроль за наданням ліцензій і т.д. Розглянувши схему страхування сільськогосподарських культур (рис 1.15), потрібно зазначити, що створення інституційної та правової основи для вдосконалення механізму страхування сільськогосподарських культур на макрорівні відповідає стратегічним цілям соціально-економічного розвитку України.

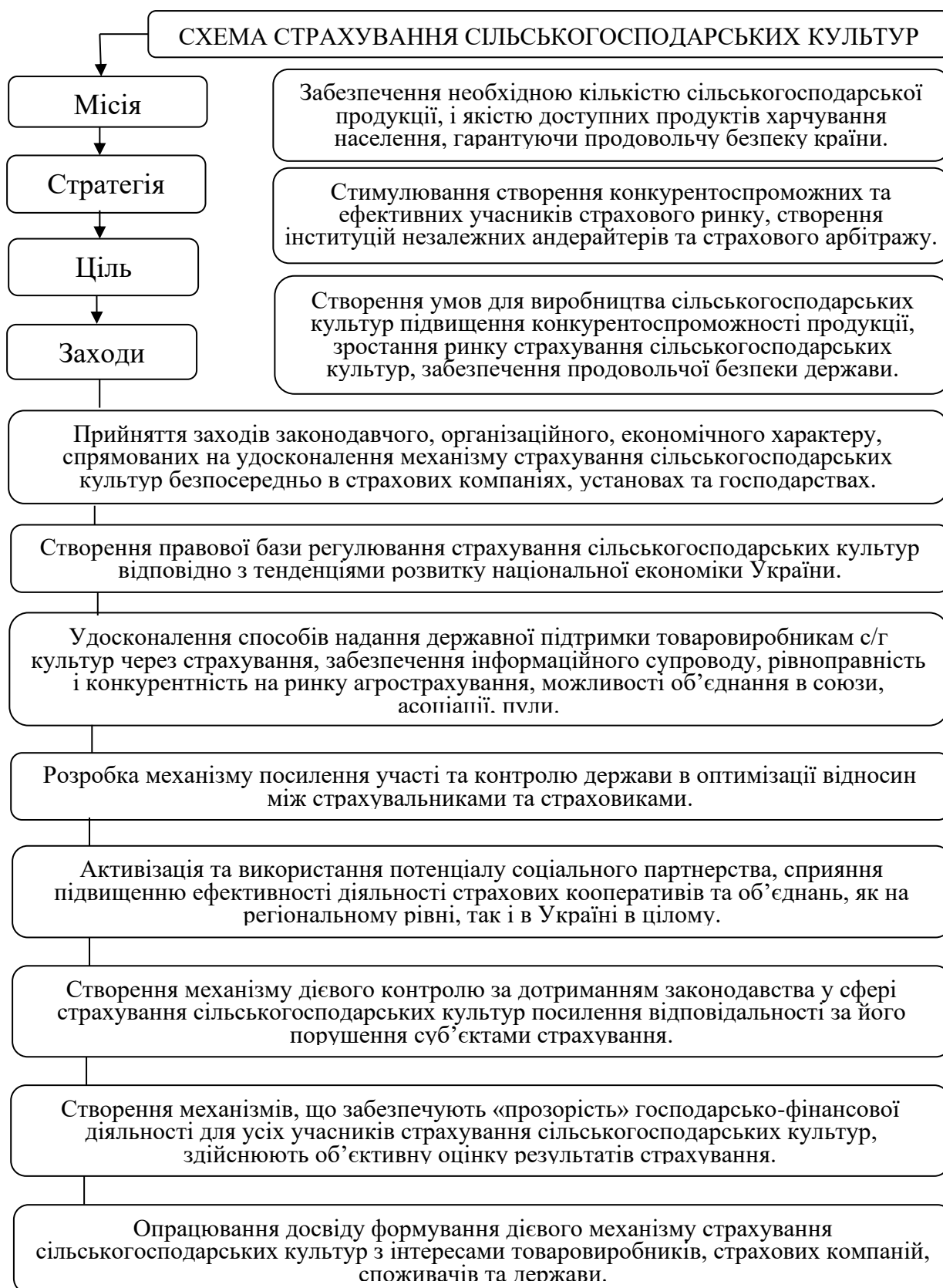
Формування організаційно-економічного механізму страхування сільськогосподарських культур являє собою побудову активної співпраці інституційних органів держави, товаровиробників і страхових компаній та включає у себе сукупність методів, засобів та інструментів, за допомогою яких відбувається регуляторний вплив держави на сферу агростраховання з метою удосконалення її структури, досягнення ефективного використання результатів сільськогосподарського виробництва [87].

Існує низка проблем розвитку агростраховання:

По-перше, агростраховання поширено в галузях рослинництва і фактично не охоплює тваринницькі господарства, виробників аквакультури, не поширюється на майно сільгосптоваробників, що складають основні засоби виробництва, що не забезпечує комплексний галузевий захист від можливих ризиків в сільгоспвиробництві.

По-друге, прямі і непрямі витрати сільгоспвиробників на страхування, навіть з врахуванням державної підтримки з'являються непідйомними для багатьох товаровиробників. Використання такого механізму субсидування прямо витікає із неефективності і високої вартості діючого механізму страхування, який, в свою чергу, характеризується нереалізованістю багатьох механізмів забезпечення конкуренції на ринку страхування.

Рис. 1.15. Схема страхування сільськогосподарських культур*

* [66]

По-третє, широко проявляється проблема надто низької доступності страхового захисту для сільгосптоваровиробників та тривалими строками відшкодування збитків. Одним із ключових аспектів забезпечення довгострокової фінансової стабільності системи сільськогосподарського страхування з державною підтримкою є створення ефективної системи перестраховування.

Сьогодні лише незначна кількість національних страхових і перестрахових організацій спроможна прийняти на перестраховування ризику. При цьому в основному перестраховиками є ті ж самі страхові організації, які здійснюють операції за прямим страхуванням, що в багатьох випадках сприяє територіальній акумуляції ризиків [41]. Стосовно закордонних страховиків, то вони, як правило, не готові приймати ризики вітчизняних страхових організацій за договорами страхування урожаю, тим більше на умовах «від усіх 280 застрахованих ризиків». Основна причина полягає в недосконалості вітчизняної системи страхування, а також в значних відмінностях у практиці і технологіях здійснення страхових операцій за окремим видом страхування у нашій країні у порівнянні з досвідом, який використовується за кордоном.

Удосконалення існуючої нормативно-правової бази дозволить аграріям та страховим компаніям бути впевненими в реальності отримання субсидій, допоможе усунути колізії різних норм права, а інститут аграрного страхування буде мати єдиний цілісний закон, для регулювання відносин.

Для повноцінного і ефективного функціонування ринку агрострахування в Україні потрібна участь значної кількості сільгоспвиробників та значні площі сільськогосподарських культур в різних природно-кліматичних зонах, що дозволить диверсифікувати ризики і забезпечить фінансову стабільність страхових компаній і гарантовані виплати страхувальникам при настанні страхового випадку.

Більшість аграріїв не розуміють, як саме працює страхування. Для підвищення рівня поінформованості потенційних споживачів страхових послуг в аграрному секторі, розуміння страхового продукту та його значення страховикам необхідно регулярно проводити зустрічі з представниками різних за розміром та спеціалізацією сільськогосподарських підприємств, а також представниками управлінь агропромислового розвитку місцевих держадміністрацій, дорадчих служб, об'єднань сільгоспвиробників.

Для кожного сільськогосподарського підприємства досить важливою проблемою є вирішення питання вибору умов страхування та пояснення окремих страхових термінів. Навіть, на перший погляд, за однакових умов страхування, різні договори страхування мають свої особливості, на які варто звертати увагу під час їх укладання. Зазвичай, звертатися до експертів-спеціалістів досить дорого та економічно недоцільно, тому страхувальнику слід самостійно на конкретних прикладах для свого господарства прораховувати страхове покриття, розмір франшизи, її вид, умови розрахунку, вести статистику збитків господарства за окремими культурами та за полями, слідкувати за всіма нововведеннями у сфері страхування аграрних ризиків, адже цей ринок досить мінливий. Це засвідчує необхідність володіння фахівцями сільгосппідприємств спеціальними знаннями.

Для зацікавлення потенційних споживачів і надання інформації про послуги сільськогосподарського страхування, а також успішної їх реалізації, страховики мають ширше залучати до співпраці страхових посередників. Залучення страхових посередників є важливою складовою дистрибуції страхових послуг. Страхові агенти та брокери, надаючи професійні посередницькі послуги, створюють можливості для реалізації страхових послуг, прискорюють та полегшують укладання й здійснення угод, забезпечують формування страхових відносин між учасниками страхового ринку.

Зростанню довіри сільгоспвиробників до агрострашування сприятиме дотримання стандартів при страхуванні сільськогосподарської продукції та використання якісного перестрашування, яке забезпечуватиме гарантовану виплату відшкодування у випадку настання страхових випадків. По-друге, страхові компанії повинні пропонувати набір опцій – варіантів страхування, з яких вибрати буде сам клієнт.

Крім того, на сьогодні сільськогосподарські виробники потребують не тільки компенсування втрати урожайності (за причини несприятливих умов природно-кліматичного характеру), а й комплексного страхування загального прибутку підприємства (наприклад, крім страхування урожайності страховий договір, може включати страхування від заниженої ціни зернотрейдерів, збитки від зберігання після збору врожаю або ринкові ризики). Тому формування та розробка комплексної програми страхування, яка б в повній мірі захистила майно та майнові інтереси сільськогосподарських підприємств, є першочерговим завданням для популяризації страхування в Україні. Такий комплексний продукт страхування повинен пов'язувати між собою ризики, що виникають у процесі банківського кредитування, матеріально-технічного забезпечення, маркетингової та виробничої діяльності аграрних підприємств і максимально покриває збитки від них [88, с. 7].

До заходів, що сприятимуть підвищенню дієвості агрострашування як інструмента управління ризиками в сільському господарстві України, належить розробка продуктів для господарств, які займаються плодоовочівництвом, садівництвом, тваринництвом, розробка гнучких умов страхування в залежності від розміру господарства.

Зростання попиту на екоощадну продукцію, зокрема на органічну агропродовольчу продукцію, потребує нового підходу до створення специфічного страхового продукту. В Законі України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» немає розробленого механізму

страхування ризиків, що супроводжують при вирощуванні екологічно чистої продукції. Зокрема, згідно статті 9 зазначеного закону страхова сума визначається на основі страхової вартості майбутнього урожаю і рівня страхового покриття [51]. Методика визначення страхової вартості для традиційного сільгоспвиробництва не може застосовуватись стосовно екологічно чистої сільгосппродукції, тому що для її розрахунку використовується ціна одиниці вирощеної продукції та середня врожайність за останні п'ять років. Ринок екологічно чистої продукції в Україні тільки на стадії становлення і даних про середню врожайність сільгоспкультур, вирощених згідно вимог до екологічного землеробства по регіонах немає. Відсутня також статистика стосовно цін на цю продукцію, яка залежить від багатьох факторів, у тому числі і купівельної спроможності населення.

Актуальною на сучасному етапі розвитку страхування екологічно чистої продукції є розробка актуарних розрахунків на основні види сільгосппродукції, які вирощуються згідно «зелених» технологій. Важливим є забезпечення страхового захисту екологічно чистої продукції на всіх стадіях виробництва, починаючи від вирощування, переробки, і закінчуючи збутом. Це дасть змогу сільгоспвиробникам зменшити вплив і нівелювати ризики на нестабільному аграрному ринку екологічно чистої продукції.

Для заохочення учасників ринку агрострахування розвивати такий напрям діяльності та для їх підтримки слід удосконалити нормативно-правову базу та адаптувати правове забезпечення виробництва органічної продукції до норм та стандартів Європейського Союзу [89, с. 289]. Доцільним є послідовне державне стимулювання, яке може бути реалізоване через фінансову підтримку, пільгове оподаткування, популяризацію органічної продукції серед виробників і споживачів, створення розгалуженої інфраструктури ринку органічних продуктів. Наприклад, з метою зацікавлення аграріїв до страхування

екологічно чистої продукції, необхідно пов'язати можливість дотації та доступу до кредитних ресурсів, компенсаційних виплат з наявністю страхового полісу. Для страховиків стимулом здійснення страхування екологічного сільгоспвиробництва може бути застосування гнучкої фіскальної політики.

Таким чином, сільське господарство, як галузь, що особливо схильна до впливу зовнішніх факторів, не зможе конкурувати на світовому ринку сільгосппродукції без ефективного застосування такого фінансового інструменту управління ризиками як страхування. Ринок агрострахування в Україні потребує вдосконалення державного регулювання, в тому числі й щодо механізмів виконання чинних нормативно-правових актів, та системної фінансової підтримки з боку держави.

За результатами проведеного дослідження з проблеми формування ринку агрострахування в Україні зроблено висновок, що розвиток сільськогосподарського страхування гальмується значною мірою тим, що передбачена законодавством компенсація державою господарствам не менше 50 % страхових платежів з 2009 року не здійснюється. Фактично і досі воно повністю не охопило навіть державні сільськогосподарські підприємства. Слід відзначити, що всі розвинені країни надають фінансову підтримку аграрному сектору, у тому числі і через субсидювання страхових премій, тобто компенсуючи частину вартості страхування. Стандартною умовою є компенсація 50 % сплаченої премії (вартості послуги страхування) при рівні покриття в 70 %.

Значна вартість страхового захисту. Це зумовлено великими витратами страхових компаній на проведення дострахових експертиз і процедур визначення розмірів збитків після настання страхових подій, що в свою чергу впливає на вартість страхових послуг для аграрних господарств.

Аналіз проблем функціонування ринку страхування сільськогосподарської продукції дає змогу зробити висновки щодо необхідності удосконалення існуючої нормативно-правової бази,

що в свою чергу дозволить аграріям та страховим компаніям бути впевненими в реальності отримання субсидій, допоможе усунути колізії різних норм права, а інститут аграрного страхування буде мати єдиний цілісний закон, для регулювання відносин.

Для покращення ситуації на ринку агрострахування доцільно:

1) чітко встановити, законодавчо закріпити і певний час не змінювати умови страхування; 2) відновити державну підтримку страхування сільськогосподарських ризиків через субсидювання страхової премії, як у більшості європейських країнах, а не через допомогу в разі настання катастрофічних збитків; 3) створити страхові компанії, які співпрацюватимуть лише з підприємствами аграрного сектору, оскільки розвиток страхування сільськогосподарських ризиків значною мірою залежатиме від професійного рівня тих страховиків, які безпосередньо займатимуться агрострахуванням.

Створення ефективної системи розподілу та управління ризиками сільськогосподарського виробництва повинно стати важливим напрямом сучасної аграрної політики. Це забезпечить підвищення захисту економічних інтересів сільськогосподарських товаровиробників, сприятиме залученню інвестицій і кредитних ресурсів в аграрний сектор економіки та нарощуванню виробництва сільськогосподарської продукції.

1.3. Довгострокове страхування життя як напрям поліпшення фінансової незалежності регіону

Ринок страхування життя в кожній країні є індикатором економіки та сталого розвитку підприємництва. Коли стабільність та добробут країни досягає певного рівня, то і працівники, і роботодавці починають думати про своє майбутнє, забезпечувати свою старість, фінансувати ризики, які існують у житті кожної людини. Стрімке старіння населення всіх країн світу виснажує

фінансову спроможність громадян, що призводить до низького рівня охорони здоров'я та пенсійного забезпечення. Довгострокове страхування життя дає змогу забезпечити щоденний захист людини – як сьогодні, так і в майбутньому. Це призводить до виникнення двох ефектів – у держави з'являються додаткові довгострокові кошти, які забезпечують фінансування інвестиційних проектів, що сприяє подальшому розвитку фінансової незалежності країни; громадяни отримують страховий захист, накопичення на майбутні періоди, а відтак – захист інтересів людини.

У сучасних економічних умовах, з огляду на трансформаційні процеси відбувається переосмислення в системі захисту юридичних та фізичних осіб від матеріальних витрат, до яких можуть призвести непередбачувані страхові випадки (стихійні лиха, нещасні випадки, фінансові ризики при отриманні кредитів тощо). Таким чином, через систему страхування держава забезпечує захист населення в результаті настання страхових випадків, а також забезпечує ефективний захист підприємницької діяльності. Страхування та ринок страхових послуг є принципово важливими для соціально-економічного та інвестиційного розвитку, як національного ринку, так і на міжнародному рівні [90].

Закон України «Про страхування» від 07.03.1996 року дає визначення поняттю «страхування» як виду цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів громадян та юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених договором страхування або чинним законодавством, за рахунок грошових фондів, які формуються шляхом сплати громадянами та юридичними особами страхових платежів (страхових внесків, страхових премій) [12].

Тлумачний словник економіста трактує дефініцію страхування як систему економічних відносин, які включають утворення за рахунок товариств, об'єднань, підприємств та населення спеціального фонду коштів і використання його для

відшкодування втрат майна від стихійного лиха та інших несприятливих явищ, а також для надання громадянам (або їх сім'ям) допомоги при настанні різних подій в їх житті (досягнення певного віку, втрата працездатності, смерть). Страхування буває майнове, та особисте. Воно може бути добровільним та обов'язковим. В Україні поряд з державною страховою організацією існує багато альтернативних страхових товариств [91].

Крім того страхування:

- додає надійності в розвитку бізнесу і економіки в цілому;
- допомагає в покращенні структур ресурсів і активізувати через інвестиції в найбільш ефективні сфери господарювання коштів, спрямованих на організацію економічної безпеки;
- забезпечує раціональне формування використання коштів, призначених для здійснення державних соціальних програм (охорони здоров'я, пенсійного забезпечення, фінансового утворення);
- створює резерви коштів, що є реальним джерелом зростання і покриття збитку у разі великих стихійних лих і аварій;
- організовують робочі місця, формує інфраструктури фінансового ринку.

Процес становлення сучасного ринку страхових послуг в Україні почався разом з глибокими соціально-економічними реформами.

Основною метою розвитку страхового ринку є підвищення рівня страхового захисту майнових інтересів фізичних та юридичних осіб, зменшення витрат держави на попередження і ліквідацію наслідків стихійних лих, катастроф, техногенних аварій, формування ефективних ринкових механізмів залучення інвестиційних ресурсів у національну економіку за рахунок забезпечення ефективного функціонування ринку страхових послуг з урахуванням міжнародного досвіду, застосуванням сучасної ринкової інфраструктури та фінансових інструментів [92].

Загальна кількість страхових компаній на ринку страхування станом на 31.03.2018 р. становила 292, у тому числі СК «life» – 32 компанії, СК «non-life» – 260 компаній, відповідно станом на 31.03.2017 р. кількість страхових компаній дорівнювала 307, у тому числі СК «life» – 39 компаній, СК «non-life» – 268 компаній) [93]. У I кварталі 2018 року в порівнянні з I кварталом 2017 року на 722,6 млн грн (6,6 %) збільшився обсяг надходжень валових страхових премій, а обсяг чистих страхових премій – на 1712,1 млн грн (26,7 %). Збільшення валових страхових премій відбулося майже по всіх видах страхування. Питома вага чистих страхових премій у валових страхових преміях за I квартал 2018 року становила 69,9 %, що на 11,1% більше в порівнянні з аналогічним періодом 2017 року.

Протягом аналізованого періоду збільшилась кількість укладених договорів страхування (на 19531,9 тис. угод або на 70,1 %), при цьому на 491,2 тис. (або на 3,1 %) договорів зросла кількість з добровільного страхування [93].

За підсумками минулого року зібрали 1,4 млрд грн страхових премій. Загальний обсяг страхових резервів за 2017 рік зменшився на 31,1 % у порівнянні з аналогічним періодом 2016 року і склав 2,6 млрд грн. Розмір страхових виплат дорівнював 217,2 млн грн. При цьому активи цих компаній за результатами 2017 року склали 3,2 млрд грн, а сукупний статутний капітал учасників – 190,8 млн грн.

За договорами страхування по досягненню застрахованими пенсійного віку спостерігалось зменшення обсягу премій на 68,4 %, (3 млн грн), за іншими договорами накопичувального страхування – зростання на 0,12 % (875,7 млн грн). За договорами страхування життя виключно на випадок смерті надходження страхових премій збільшились порівняно з минулим роком на 3,3 % (84,5 млн грн). За іншими договорами страхування життя спостерігалось збільшення страхових платежів за підсумками 2017 року в порівнянні з 2016 роком на 7,1 % (413,4 млн грн).

Слід нагадати, що проект ЛСОУ «Відкрите страхування» в розрізі лайфових страхових компаній розділений на дві категорії: внутрішні дані (використовувані для аналізу безпосередньо компаніями-учасниками проекту) і зовнішні показники, які розміщуються на сайті ЛСОУ. Дані за 2017 рік на добровільній основі надали лайфові компанії ПрАТ «ТАС Life», «КД Життя», «МетЛайф», «АСКА-Життя», «ПЗУ Україна Страхування Життя» [93].

За даними рейтингового видання «Insurance Top» за підсумками діяльності компаній у 2017 році [95] основними гравцями на ринку страхування життя були ПрАТ «ТАС Life», ПрАТ «МетЛайф», СК «Уніка Життя», СК «PZU Україна Страхування життя», ПрАТ «Граве Україна» та інші.

ПрАТ «Страхова група «ТАС»» працює на страховому ринку України з 1998 р., є складовою частиною Фінансової групи «ТАС», в яку також входять: АКБ «ТАС-Комерцбанк», ПрАТ «ТАС-Інвестбанк», ПрАТ «Страхова компанія «ТАС»», ПрАТ «Страхова компанія «ТАС-Капітал»», дочірня страхова компанія «РуТАС» (Росія) та інші фінансові установи і промислові підприємства.

Компанія має широко розгалужену мережу регіональних підрозділів. 28 філій, 9 регіональних дирекцій, понад 1000 штатних та позаштатних страхових агентів дають Страховій групі «ТАС» можливість надавати послуги у всіх регіонах України [95].

ПрАТ «Страхова група «ТАС»» – це страхова компанія, що пропонує споживачам 106 страхових продуктів з 60 видів комплексних та спеціалізованих програм добровільного та обов'язкового страхування.

ПрАТ «Страхова компанія «ТАС Life» (СК «ТАС Life») заснована в 2000 році. Була першою вітчизняною компанією страхування життя. Сьогодні компанія є однією з провідних і найбільш авторитетних страхових компаній в Україні, яка пропонує своїм клієнтам широкий спектр сучасних програм індивідуального і корпоративного страхування життя разом з якісним професійним обслуговуванням.

ПрАТ «МетЛайф» є одним з лідерів у сфері страхування життя. МетЛайф очолює рейтинги Insurance TOP у 2017 році за такими ключовими показниками, як: обсяг страхових премій за накопичувальними договорами страхування життя – 670 995 тис. грн; число застрахованих осіб за накопичувальними договорами страхування життя – на кінець 2017 року в компанії було застраховано понад 112 000 осіб [94]. Ця компанія є основним конкурентом на ринку страхування життя для СК «ТАС Life».

Нацкомфінпослуг розробила проект Розпорядження «Про встановлення додаткових вимог до договорів страхування життя». Його метою є посилення захисту майнових прав страхувальників – фізичних осіб за договорами страхування життя, зростання рівня довіри населення до ринку страхування життя та створення умов для його сталого розвитку. Документом, зокрема пропонується встановлення додаткових вимог до договорів страхування життя з метою запобігання порушенню прав споживачів фінансових послуг, оскільки такі договори мають довгостроковий характер. У результаті буде підвищено якість розкриття інформації споживачам страхових послуг та надання страхових послуг, знижено кількість скарг щодо порушення страховиками законодавства у сфері фінансових послуг із страхування життя.

Здійснивши, також, детальний розгляд законодавства, що стосується страхування, ми змогли зробити висновки, що попри важливі зміни та його удосконалення, залишається багато неврегульованих питань про організацію страхування життя в Україні, а саме:

- об'єднання страхування життя з іншими видами страхування (медичне та пенсійне) – як наслідок збільшення джерел доходів страховика, фінансове забезпечення відшкодування страхових випадків;

- питання статутного фонду страховика – мінімальний статутний фонд страховика, що визначено законодавством, на

нашу думку, повинен зростати відповідно зростанню страхових премій у компанії з метою їх додаткового забезпечення;

- запровадження податкових пільг для страхувальників (застрахованих) за програмами короткострокового страхування життя;
- перестраховання страховика в компаніях-перестраховиках за інвестиційним рівнем uaAAA Національної рейтингової шкали;
- питання пенсійного забезпечення через довгострокове страхування життя на основі II рівня пенсійного забезпечення;
- розширення напрямів інвестиційної та кредитної діяльності страхової компанії.

Отже, можна прийти до висновку, що страхування серед населення користується попитом. Страхування стає необхідною складовою в системі захисту юридичних та фізичних осіб в сучасних економічних умовах. Проте, щоб визначитись з страховиком, якому людина довірить страхування життя, потрібно враховувати не лише репутацію, але й фінансові показники компанії.

За умов сучасного розвитку економіки України значно зростає роль якісного та своєчасного аналізу фінансово-економічної діяльності страховика, фінансового забезпечення такої діяльності, пошуку шляхів зміцнення фінансової стабільності та підвищення конкурентоздатності.

Фінансове забезпечення діяльності компанії з страхування життя може бути оцінено за такими показниками, як розмір статутного фонду, гарантійний фонд, власні кошти, страхові премії, коефіцієнти зміни таких показників [96].

Фінансова основа діяльності будь-якої компанії повинна полягати в аналізі його фінансового забезпечення. Аналіз фінансової основи СК «ТАС Life» здійснимо за допомогою фінансових показників:

- статутний капітал, як критерій законодавчого обґрунтування створення страхової компанії з страхування життя;
- власний капітал, достатність капіталу забезпечує покриття

прийнятих зобов'язань;

– страхові премії, основне джерело фінансового забезпечення страховика, формування резервів та забезпечення інвестиційної діяльності;

– страхові резерви, гарант платоспроможності страховика, що формується за рахунок страхових премій та доходів від інвестування коштів таких резервів;

– активи, узагальнюючий показник фінансового забезпечення компанії.

Оскільки, законодавство України суворо регламентує показник зареєстрованого (статутного) капіталу, то ми для аналізу обрали компанію з страхування життя, розмір статутного капіталу якої є одним з найбільших показників рейтингового страхового щорічника Insurance TOP.

Інформаційними джерелами для розрахунку показників та здійснення аналізу діяльності страхової компанії з страхування життя є річна та квартальна звітність: Ф-1 «Баланс», Ф-2 «Звіт про фінансові результати», Ф-3 «Звіт про рух грошових коштів», Ф-4 «Звіт про власний капітал», Ф-5 «Примітки для річної фінансової звітності».

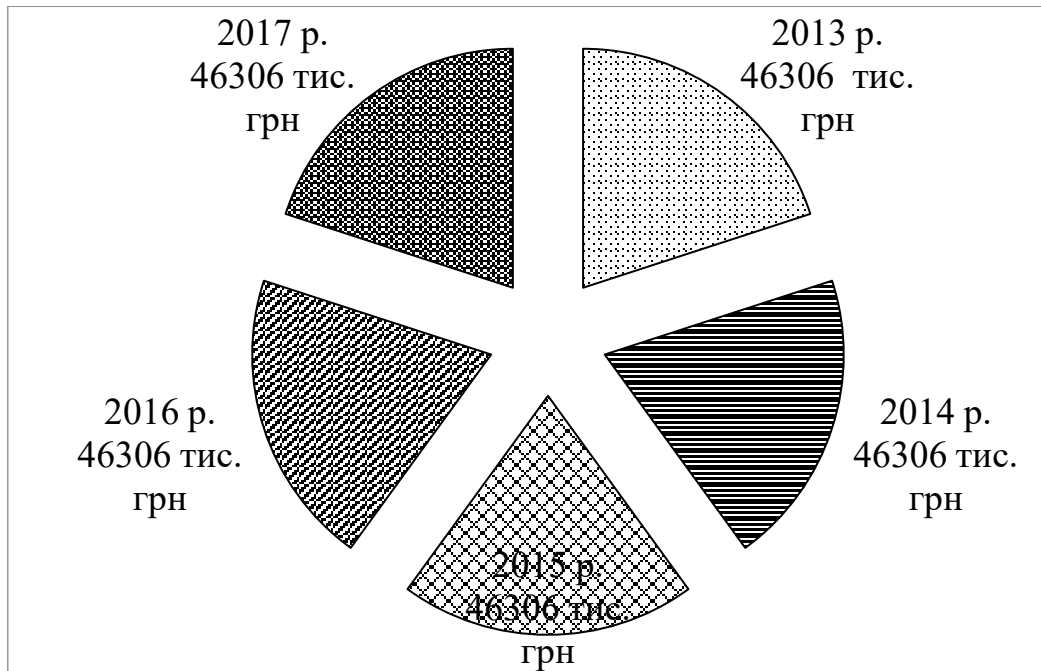
Аналіз показників, що відображають фінансову основу страхової компанії здійснено на основі даних табл. 1.8, з використанням статистичних показників Рейтингу Forinsurer в Україні [94].

Таблиця 1.8

Динаміка показників діяльності страхової компанії з страхування життя СК «ТАС Life» у 2013 – 2017 рр.

№ п/п	Показники	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.
1	Зареєстрований капітал, тис. грн.	46306	46306	46306	46306	46306
2	Власний капітал, тис. грн.	117369	102271	130925	132867	250461
3	Страхові резерви, тис. грн.	614547	909259	1241797	1451795	2066736
4	Активи, тис. грн.	764985	1044738	1415242	1632684	2414392

За даними табл. 1.8, можна зробити висновок, що за ряд років зареєстрований капітал СК «ТАС Life» залишався незмінним. Керівництво компанії не вважає за потрібне збільшувати розмір такого показника. Це відображає стабільність, проте, збільшення показника зареєстрованого капіталу є позитивним зрушенням розвитку діяльності компанії. Динаміку зареєстрованого капіталу відображено на рис. 1.16.

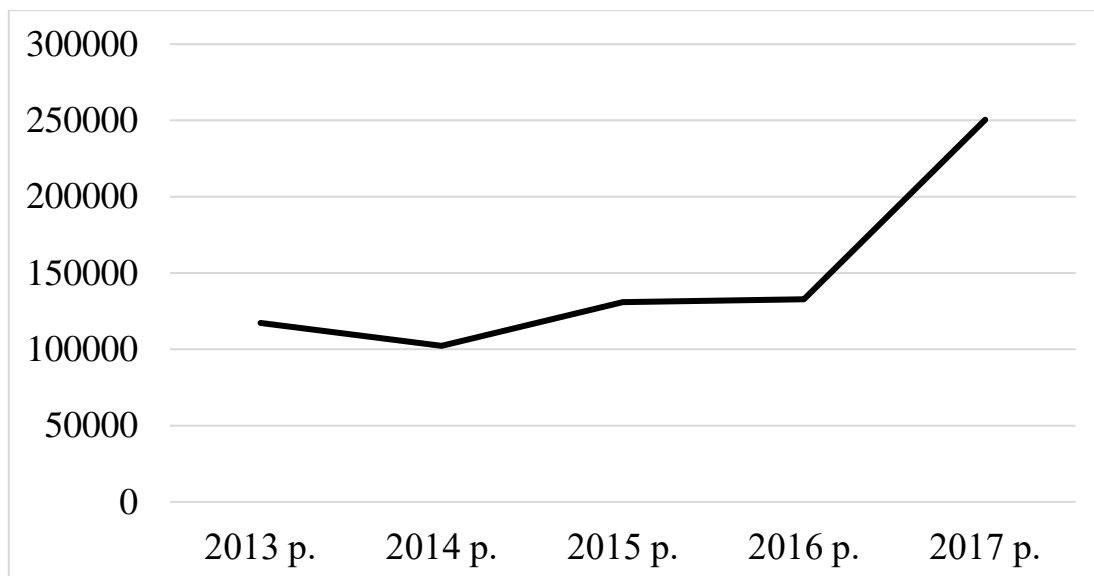

Рис. 1.16. Динаміка зареєстрованого капіталу страхової компанії «ТАС Life» за 2013 – 2017 рр.

З рис. 1.16 видно, що за ряд років статутний капітал компанії залишається незмінним.

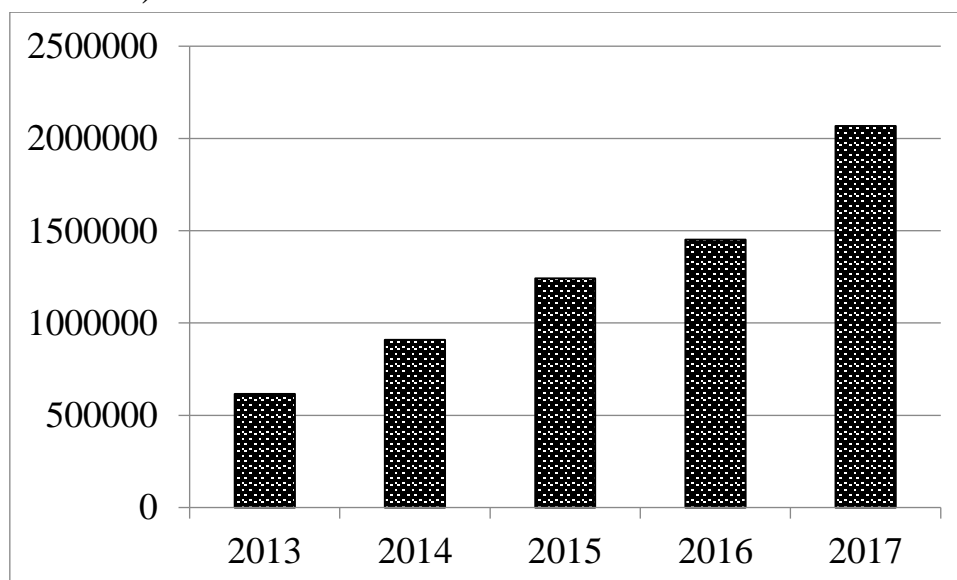
У табл. 1.8 розглянуто динаміку власного капіталу. Результати порівняльного аналізу показали приріст показника власного капіталу на суму 133092 тис. грн це відображає позитивні зрушення в організації бізнесу компанії (рис. 1.17).

На рис. 1.17 видно, що власний капітал компанії, попри незмінність розміру зареєстрованого капіталу, зростає, при чому у період 2016 – 2017 рр. таке зростання було досить стрімким.

Рис. 1.17. Динаміка росту власного капіталу страхової компанії «ТАС Life» за 2013 – 2017 рр., тис. грн

Показник страхових резервів відображений стрімким ростом об'єму грошової маси від 614547 тис. грн у 2013 році до 2066736 тис. грн у 2017 році, тобто приріст за даний період 1452189 тис. грн. (рис. 1.18).

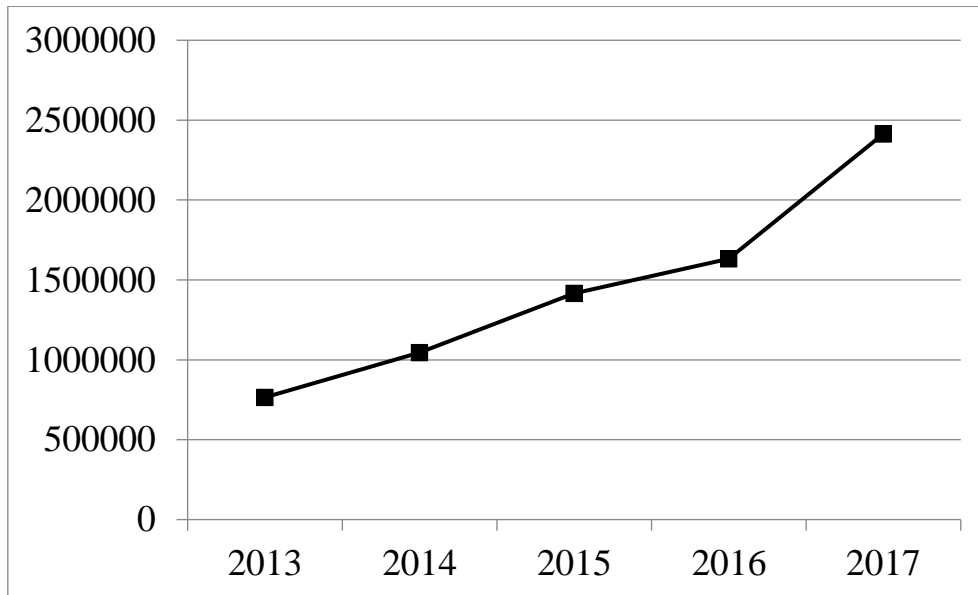
Рис. 1.18. Динаміка росту страхових резервів страхової компанії «ТАС Life» за 2013 – 2017 рр., тис. грн

З рис. 1.18 можемо спостерігати постійну динаміку росту розміру страхових резервів компанії, це може обумовлюватись

різними позитивними чинниками: збільшення в компанії кількості клієнтів, збільшенням вартості страхових програм, збільшення попиту на страхові продукти.

Активи компанії (табл. 1.8) відображені щорічним зростанням. Від 764985 тис. грн. у 2013 році показник зріс до 2414392 тис. грн у 2017 році, що на 1649407 тис. грн відображає приріст (рис. 1.19).

Рис. 1.19. Динаміка росту активів страхової компанії «ТАС Life» за 2013 – 2017 рр., тис. грн

Активи компанії (рис. 1.19) відображені постійним стрімким ростом, що є позитивним показником фінансової стабільності страховика.

Для повного аналізу фінансового забезпечення діяльності страховиків з страхування життя здійснимо аналіз допоміжних показників, що допомагають також у аналізі фінансового стану страховика, його платоспроможності та ліквідності, і впливають на прийняття рішення щодо страхування життя (довіра до страховика) (табл. 1.9):

– страхові платежі, показник що відображає обсяги платіжних надходжень від клієнтів, один з показників довіри до компанії.

– страхові виплати, показник виконання зобов'язань за договорами страхування життя.

Таблиця 1.9

Динаміка показників руху платежів страхової компанії з страхування життя СК «ТАС Life» у 2013 – 2017 рр.*

№ п/п	Показники	Станом на				
		31.12.2013	31.12.2014	31.12.2015	31.12.2016	31.12.2017
1	Страхові платежі, тис. грн	145 916	209 464	257 637	285 857	442 105
2	Страхові виплати, тис. грн	36705	49575	55145	71748	108705
3	Рівень покриття витрат платежами, %	397	422	467	398	407

* [12]

Згідно з показниками табл. 1.9, ми спостерігаємо щорічне зростання розміру страхових платежів. Це свідчить що збільшується кількість клієнтів компанії, або ж зростає вартість послуги. У 2013 р. страхові платежі склали 145916 тис. грн і зріс до 442104,9 тис. грн на кінець 2017 р.

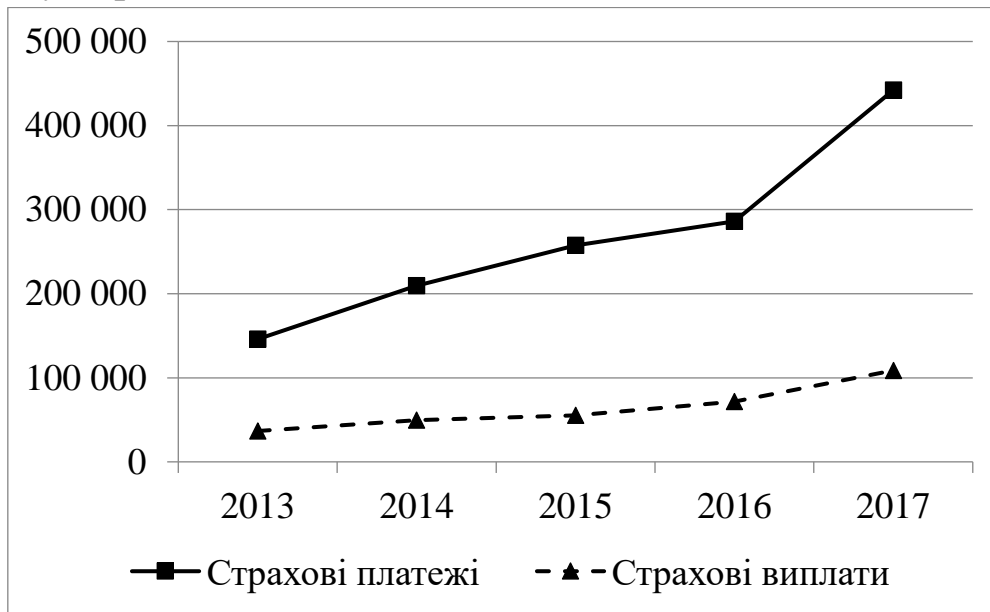
Розглядаючи страхові виплати, спостерігається тенденція збільшення їх обсягу. Це пояснюється тим що цей показник має ймовірнісний характер, у 2013 р. страхові виплати склали 36705 тис. грн, а на 31.12.2017 р. показник сягнув 108704,8 тис. грн.

Узагальнюючий показник, рівень покриття страхових виплат страховими платежами, більш точно відображає стан наявності і руху платежів в компанії.

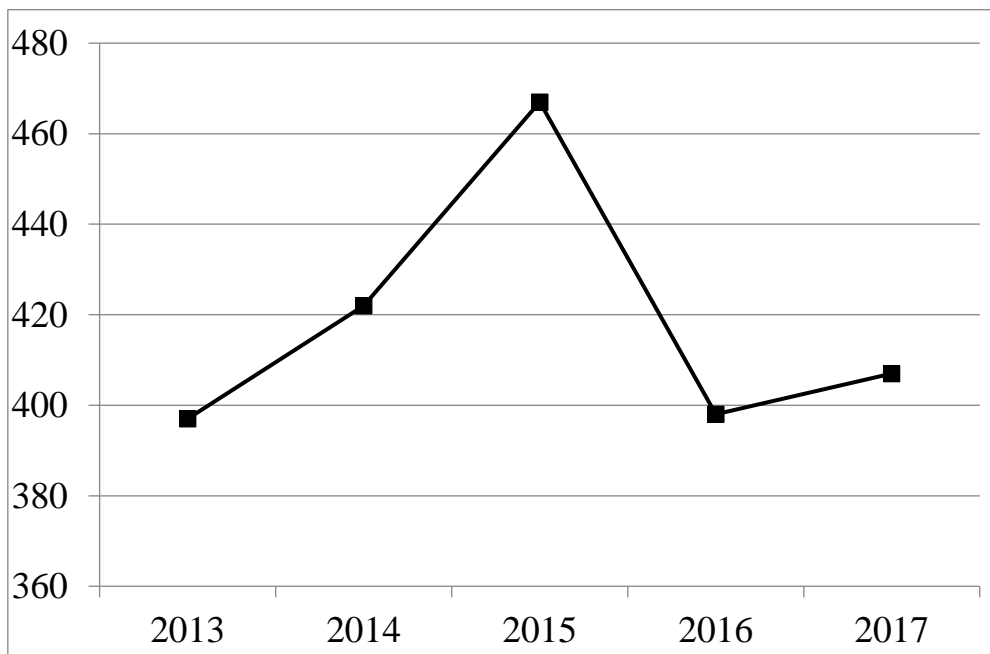
Наочне відображення руху платежів і виплат можна розглянути на рис. 1.20.

Відображення на графіку руху страхових платежів і виплат дає можливість зробити висновок, що динаміка росту страхових платежів значно перевищує незначне збільшення розміру

страхових виплат. Проте, щоб побачити рівень відповідності покриття страховими платежами страхових виплат потрібно розглянути рис. 1.21.

Рис. 1.20. Динаміка показників руху платежів за 2013 – 2017 рр. СК «ТАС Life», тис. грн

Рис. 1.21. Динаміка рівня покриття страхових виплат страховими платежами за 2013 – 2017 рр. СК «ТАС Life», тис. грн

Як видно з рис. 1.21, у 2015 році коефіцієнт покриття був самим вищим, а саме 467 %, в інших аналізованих роках показник становив понад 390%, що є високим фінансовим показником. Позитивним для страховика є те, страхові платежі значно перевищують страхові виплати, проте забезпеченість страхових платежів потрібно розраховувати за іншими показниками, що розглянуто далі.

Аналіз фінансового забезпечення дав змогу попередньо відобразити зовнішній фінансовий стан страховика і дійти висновку, що компанія стабільно працює на ринку страхування життя, і показники її діяльності підтверджуються зростанням кількості клієнтів, тобто зростає довіра до компанії.

Оцінку ефективності діяльності компаній з страхування життя варто здійснювати за напрямками:

1. Аналіз доходу компанії;
2. Аналіз витрат компанії;
3. Комплексна оцінка фінансового стану страховика:
  - ліквідності та платоспроможності компанії;
  - фінансової стійкості страховика;
  - фінансової привабливості;
  - рентабельності;
  - розрахунок ймовірності банкрутства страхової компанії.

Для такого поглибленого аналізу потрібно використовувати ряд показників та коефіцієнтів, які допомагають виявити фактори та чинники впливу на кінцеві результати діяльності страховиків.

Деякі з елементів аналізу ми використаємо для відображення внутрішнього фінансового стану діяльності страховика щоб здійснити оцінку фінансових показників діяльності компанії «ТАС Life».

Варто здійснити оцінку ефективності діяльності страховика для визначення його реального фінансового стану і позицій на ринку страхування життя.

Оцінка ефективності діяльності компаній з страхування життя – це комплексний аналіз доходу та витрат компанії, фінансових результатів, оцінки фінансового стану страховика, що включає визначення ліквідності та платоспроможності, фінансової привабливості та стійкості страховика, рентабельності та розрахунок ймовірності банкрутства страхової компанії.

Оцінку ефективності діяльності страховиків розпочнемо з аналізу зареєстрованого капіталу, як первинного джерела створення та функціонування страхової компанії. Для фінансового відображення стану компаній з страхування життя, доцільно розрахувати коефіцієнти приросту основних показників. Для розрахунку ми візьмемо 2013 р. – як дату початку і 2017 р. – як дату кінця періоду, що аналізується.

Одним із статистичних показників є коефіцієнт приросту, який характеризує рівень збільшення або зменшення показника. Коефіцієнт приросту статутного капіталу, ми розраховуємо на основі статистичного показника, адаптувавши його для статутного капіталу страхової компанії. Показник характеризує рівень збільшення статутного капіталу страхової компанії, чим більший коефіцієнт приросту, тим більш стійкий фінансовий стан набуває страхова компанія. Аналогічно, здійснимо розрахунки для інших фінансових показників, результати занесемо до табл. 1.10.

Таблиця 1.10

Розрахунок приросту показників страхової компанії «ТАС Life» за 2013 – 2017 рр.

№ п/п.	Показники	Показник на початок періоду, тис. грн	Показник на кінець періоду, тис. грн	Приріст (+, –) тис. грн	Коефіцієнт приросту статутного капіталу
1.	Зареєстрований капітал	46306,00	46306	0	0
2.	Власний капітал	117369	250461	133092	2,13
3.	Страхові резерви	614547	2066736	1452189	3,36
4.	Активи	764985	2414392	1649407	3,16
5.	Страхові платежі	145 916	442 105	296189	3,03
6.	Страхові виплати	36705	108705	72000	2,96

За розрахунками в табл. 1.10 спостерігаємо стрімкі темпи приросту показників, при тому, що коефіцієнт приросту статутного капіталу становить 0, приріст власного капіталу становить 2,13, що покриває перший показник цілком досконало. Відповідно позитивним є ріст показників активів, страхових резервів та страхових платежів. Збільшення коефіцієнта приросту страхових виплат відображає негативну тенденцію для компанії і її фінансового результату, проте для клієнтів, це є привабливим показником, що компанія виконує свої зобов'язання за договорами страхування життя.

Для того, щоб відобразити достатність страхових резервів в кожній із компаній, ми вважаємо за потрібне, поєднати декілька показників діяльності компанії і розрахувати показники, що вказують на достатність покриття страхових платежів страховими резервами.

Страхові резерви, за своєю суттю, відображають величину не виконаних, на даний момент, зобов'язань страховика за укладеними зі страхувальниками договорів страхування. Також кошти страхових резервів використовуються для фінансування інвестиційних проектів, тобто є джерелом інвестиційного фінансування.

Страхові резерви страхової компанії не є її власністю, але компанія розпоряджається такими грошима і використовує їх в інвестиційних проектах, які приносять прибуток. За рахунок такого прибутку відбувається збільшення страхових резервів.

Сучасні фінансисти повинні розраховувати показники, що відображають глибоке фінансове значення, наприклад, коефіцієнт покриття страхових платежів страховими резервами, що дасть змогу проаналізувати стан таких резервів і їх достатність для виконання зобов'язань перед клієнтами; коефіцієнт ліквідності страхових платежів, тобто на скільки компанія може бути ліквідною в погашенні виплат за договорами страхування життя в непередбачуваному випадку масових виплат.

Коефіцієнт покриття страхових платежів страховими резервами ми пропонуємо розраховувати за формулою:

$$КП = СР/СП, \quad (1.1)$$

де КП – коефіцієнт покриття страхових платежів страховими резервами;

СР – страхові резерви;

СП – страхові платежі.

Коефіцієнт ліквідності страхових платежів ми пропонуємо розраховувати за формулою:

$$КЛ = (СР + ЗК)/СП, \quad (1.2)$$

де КЛ – коефіцієнт ліквідності страхових платежів;

СР – страхові резерви;

ЗК – зареєстрований капітал;

СП – страхові платежі.

Отже, здійснимо розрахунки на основі показників табл. 1.8 та 1.9, результати оформимо до табл. 1.11.

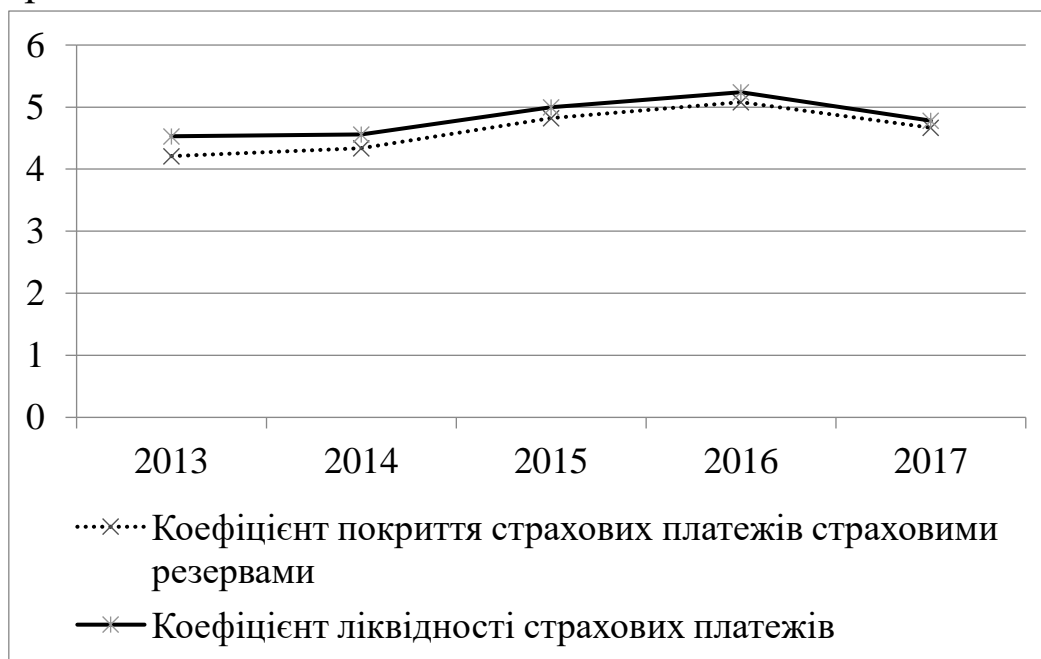
Таблиця 1.11

Розрахунок коефіцієнтів покриття та ліквідності СК «ТАС Life»

№ п/п	Показник	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.
1.	Коефіцієнт покриття страхових платежів страховими резервами	4,21	4,34	4,82	5,08	4,67
2.	Коефіцієнт ліквідності страхових платежів	4,53	4,56	5,00	5,24	4,78

Особливістю таких показників є те, що фінансист може відображати фактичний стан забезпеченості зобов'язань за договорами страхування життя. На рис. 1.22 відображено зріст показників у 2016 році і незначний спад у 2017 році, без використання коефіцієнтів, динаміка показала зріст залучених

показників у 2017 році, а аналіз показує спад, що є фінансовим відображенням показників.

Рис. 1.22. Динаміка росту коефіцієнтів покриття та ліквідності СК «ТАС Life» за 2013 – 2017 рр., тис. грн

Треба зазначити, що результати проведених аналітичних розрахунків не є єдиним і безумовним критерієм для прийняття управлінських рішень, спрямованих на поліпшення фінансового стану компанії. Треба врахувати знання та інтелект особи, що приймає рішення, її досвід у сфері страхування та особисті якості, які справляють великий вплив на якість управлінсько-фінансових рішень. Тільки оптимальне поєднання аналітичних (формалізованих) розрахунків та неформалізованих процедур прийняття управлінських рішень забезпечують страховій компанії перемогу у боротьбі з конкурентами. Для удосконалення діяльності страховика з страхування життя ми пропонуємо здійснити інші важливі розрахунки, що відображено далі.

16 травня 2008 року, 10 років тому, Україна набула повноправного членства у Світовій організації торгівлі. Це стало початком важливого етапу інтеграції країни у світову торговельну

систему та глобальну економіку. Такі зміни відбулися і в сфері страхування життя.

На основі детального аналізу і оцінки ефективності функціонування страхової компанії з страхування життя, а також дослідження законодавчої бази, ми дійшли висновку, що при створенні страховика з страхування життя компанія виконала умову законодавства і сформувала зареєстрований капітал у розмірі не менше 1,5 млн євро за валютним обмінним курсом валюти України (згідно законодавства України станом на 2001 рік), але впродовж багатьох років свого існування компанія не збільшує його обсягу. Оскільки, законодавство зазначає, що через 5 років після вступу України до СОТ зареєстрований капітал такої компанії повинен становити 10 млн євро [12]. Згідно Законодавства сьогодення мінімальний розмір статутного фонду (гарантійного депозиту) страховика, який займається видами страхування іншими, ніж страхування життя, встановлюється у сумі, еквівалентній 1 млн євро, а страховика, який займається страхуванням життя, 10 млн євро за валютним обмінним курсом валюти України [12]. Оскільки компанія була створена 2000 році їй дозволяється не збільшувати розмір статутного капіталу, проте таким чином компанія втрачає лідируючі позиції серед інших страховиків зі страхування життя. Ми вважаємо, що СК «ТАС Life» варто розпочати поступове збільшення розміру зареєстрованого фонду вже зараз, оскільки таке збільшення мало відбутись ще 5 років тому.

Поступове збільшення розрахуємо виходячи з того, що компанія наразі має 1,5 млн євро зареєстрованого капіталу, його збільшення має досягнути показника 10 млн євро за 5 років, отже маємо результат:

$$10 \text{ млн євро} - 1,5 \text{ млн євро} = 8,5 \text{ млн євро};$$

$$8,5 \text{ млн євро} / 5 \text{ років} = 1,7 \text{ млн євро за рік.}$$

$$1,7 \text{ млн євро} * 32 \text{ грн за 1 євро} = 54,4 \text{ млн грн за рік.}$$

Розрахунок показав, що компанії варто збільшувати розмір зареєстрованого капіталу на 1700 тис. євро в рік протягом 5 років, щоб не втратити свої лідируючі позиції в Україні і щоб при змінах в законодавстві у компанії не виникло різкої проблеми збільшення зареєстрованого капіталу.

Отже, для страховика потрібно поступово збільшувати статутний капітал впродовж 5-ти років. Ми пропонуємо здійснювати таке збільшення за формулами:

$$1. C_{\phi 1} = C_{\phi п} + X; \quad (1.3)$$

$$2. C_{\phi 2} = C_{\phi 1} + X; \quad (1.4)$$

$$3. C_{\phi 3} = C_{\phi 2} + X; \quad (1.5)$$

$$4. C_{\phi 4} = C_{\phi 3} + X; \quad (1.6)$$

$$5. C_{\phi 5} = C_{\phi 4} + X; \quad (1.7)$$

$$X = (C_{\phi к} - C_{\phi п}) / 5 \text{ років}, \quad (1.8)$$

де $C_{\phi п}$ – статутний фонд на початок періоду;

$C_{\phi 1...5}$ – статутний фонд кожного наступного року;

$C_{\phi к}$ – статутний фонд на кінець періоду;

X – сума збільшення статутного капіталу за рік.

Результати розрахунків зазначені в табл. 1.12.

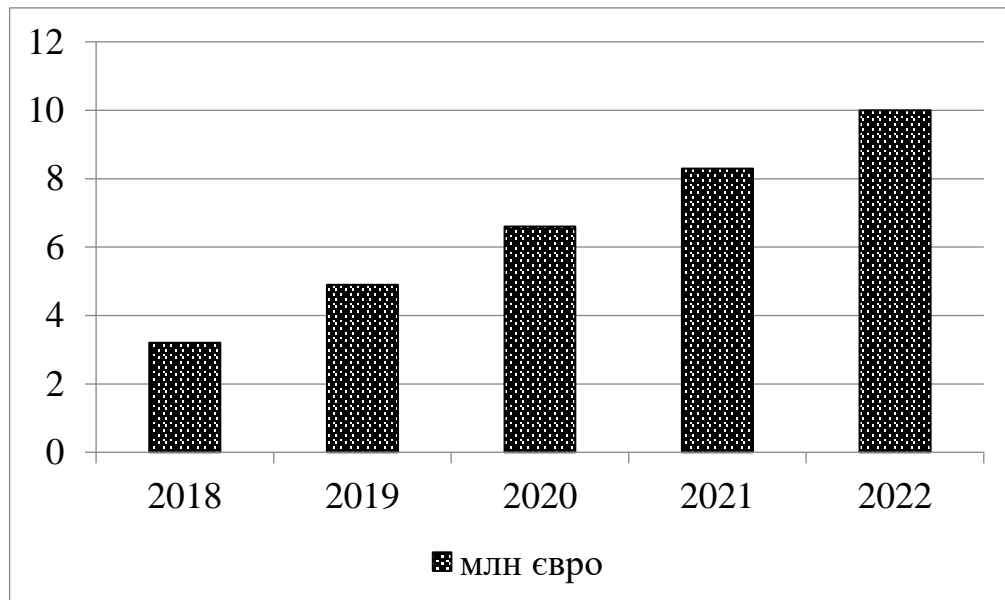
Таблиця 1.12

Прогнозування збільшення розміру статутного капіталу

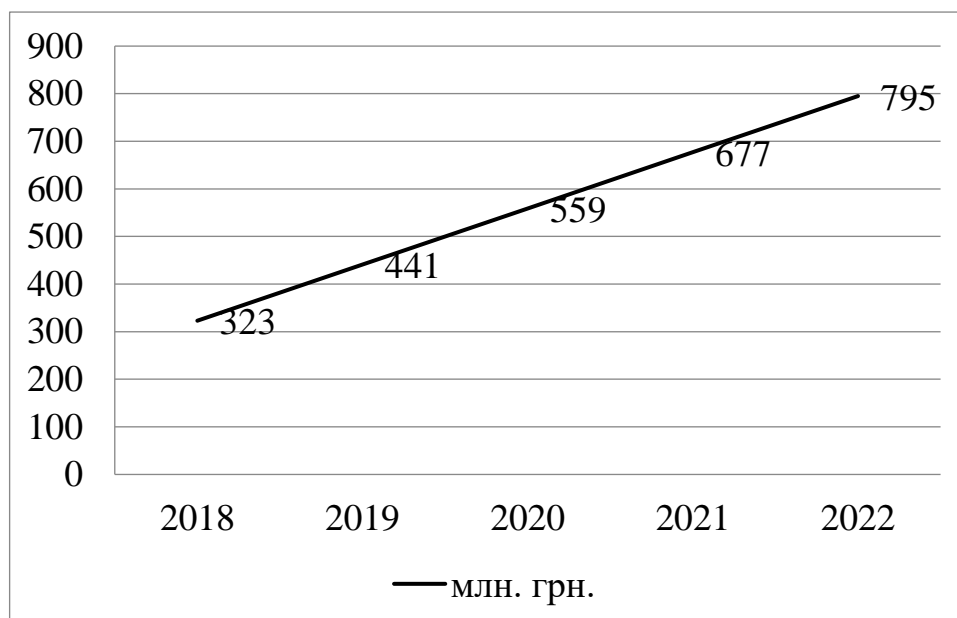
№ п/п	Роки	Розмір показника, млн євро
1	2018	3,2
2	2019	4,9
3	2020	6,6
4	2021	8,3
5	2022	10,0

Основним джерелом збільшення зареєстрованого капіталу може бути прибуток підприємства, що відображається в загальному на власному капіталі страховика. Якщо розглянути динаміку власного капіталу і припустити, що показник буде

пропорційно зростати щороку, то можна розрахувати можливість збільшення зареєстрованого капіталу з власного капіталу (за рахунок однієї з її складових) (рис. 1.24).

Рис. 1.23. Планування динаміки росту зареєстрованого капіталу на 2018 – 2022 рр.

Рис. 1.24. Планування динаміки росту власного капіталу на 2018 – 2022 рр.

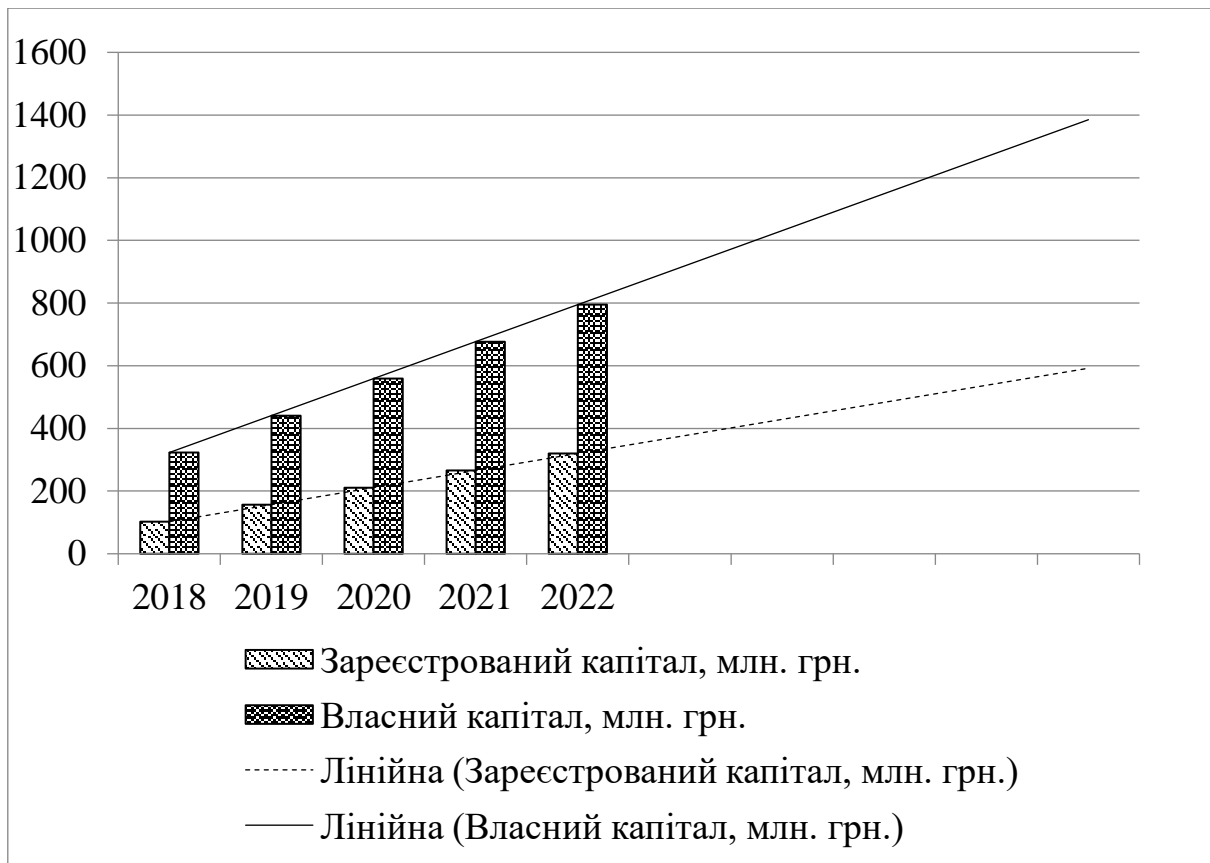
Як видно з рисунку 1.24 власний капітал страхової компанії планово зростає, показник є прогнозований на основі фактичного збільшення розміру власного капіталу 2017 року відносно 2016 року (250,5 млн грн. – 132,9 млн грн = 117,6 млн грн), тобто 117,6 млн. грн. є прогнозована сума збільшення щороку відносно попереднього показника впродовж п'яти років.

Розглянемо можливість збільшення статутного фонду за рахунок власного капіталу на основі трендового аналізу, який являє собою визначення основної тенденції розвитку в часі показників фінансової звітності. У найбільш простому випадку він може базуватись на розрахунках відносних відхилень показників фінансової звітності за ряд років від рівня базисного року для якого всі показники приймаються за 100 %.

Трендовий аналіз – порівняння кожної позиції звітності з рядом попередніх періодів та визначення тренду, тобто основної тенденції динаміки показників, очищеної від впливу індивідуальних особливостей окремих періодів. За допомогою тренду здійснюється екстраполяція найважливіших фінансових показників на перспективний період, тобто перспективний прогнозний аналіз фінансового стану [97].

Лінійна апроксимація добре описує величину, що спочатку швидко зростає, а потім поступово стабілізується. Описує як позитивні, так і негативні величини (рис. 1.25).

На рис. 1.25 спостерігаємо плавне зростання показника власного капіталу, що в сукупності підіймає рівень зареєстрованого капіталу. При наявності показників нерозподіленого прибутку СК «ТАС Life» можна було б спрогнозувати зростання показників зареєстрованого капіталу безпосередньо за рахунок даного показника. Необхідність збільшення зареєстрованого капіталу є нагальною, оскільки інші компанії зі страхування життя зайняли лідируючі позиції страхового рейтингу ринку страхування життя.

Рис. 1.25. Трендовий аналіз планових показників з використанням лінійної апроксимації

Як видно з прогнозу, лінія тренду постійно збільшується, але для розрахунків ми взяли примусове збільшення показників, розрахуємо тренд для фактичних показників на п'ять років вперед, виходячи з фактичних показників власного капіталу та зареєстрованого капіталу (табл. 1.8).

На рис. 1.26 використано експонентне наближення, оскільки його варто використовувати в тому випадку, якщо швидкість зміни даних безупинно зростає, що відбувається в нашому випадку. Отже, прогноз зростання власного капіталу прямо пропорційно забезпечить зростання зареєстрованого капіталу СК «ТАС Life».

Отже, аналіз показав, що збільшення показників зареєстрованого капіталу можливе, при стабільному зростанні розміру власного капіталу страховика.

Рис. 1.26. Трендовий план на 5 років на основі фактичних показників з використанням експонентної апроксимації

Фахівці знають, що фінансова надійність страхової компанії з страхування життя визначається шляхом розрахунків ряду показників: співвідношення власного та залученого капіталу, ліквідних активів та короткострокової дебіторської заборгованості та інші. Але для такого розрахунку потрібні показники фінансової звітності. У багатьох розвинених країнах світу розрахунком показників займаються рейтингові агентства.

Однією з самих відомих рейтингових компаній є «Standard&Poor's», яка використовує рейтингову шкалу наведену в табл. 1.13.

В Україні з 2001 р. діє страховий рейтинг «Insurance TOP» – щоквартальне видання Українського науково-дослідного інституту права та економічних досліджень, яке публікує рейтинги

страховиків загального страхування та страхування життя, а також страхових брокерів.

Таблиця 1.13

Рейтингова шкала надійності страхової компанії*

Рейтинг	Характеристика рейтингу
AAA	Виключно висока здатність виконання фінансових зобов'язань; найвищий рейтинг
AA	Дуже висока здатність виконання фінансових зобов'язань
A	Висока здатність виконання фінансових зобов'язань, але елемент може бути пошкоджений негативним впливом несприятливих економічних умов і змін обставин
BBB	Достатня здатність виконання фінансових зобов'язань, але більша відчутність до несприятливих економічних обставин
BB	Поза небезпекою в короткій перспективі, але наявна значна невизначеність, пов'язана з чуттєвістю до несприятливих ділових, фінансових і економічних обставин
B	Висока вразливість за наявності несприятливих, ділових і економічних умов, проте, в даний час є можливість виконання фінансових зобов'язань
CCC	На даний час знаходиться в небезпеці; виконання обов'язків цілком залежить від сприятливих ділових, фінансових і економічних умов
CC	На даний час знаходиться в великій небезпеці
C	Була подана заява про банкрутство або прийняте аналогічне рішення, але платежі і фінансові зобов'язання виконуються
D	Неплатоспроможність щодо фінансових зобов'язань (дефолт)

* [92]

Саме необхідність в детальному аналізі, порівнянні, визначенні ряду показників, що характеризують фінансовий стан компанії, зумовило появу рейтингових агентств, які займаються згрупуванням показників діяльності страхових компаній і визначають рівень її стійкості. Проте і вони не досліджують ряд показників, які містять глибоке фінансове значення.

Кожен фінансист, повинен уміти здійснити поглиблений аналіз стану страхової компанії та показників її діяльності. Метою такого аналізу є виявлення відповідності показників та впливу окремих факторів на фінансові результати страховика. Якщо

громадяни України не мають фінансової освіти, то вони повинні звертатися не лише до результатів страхових рейтингів, але і до відгуків сучасних фінансистів, які публікують результати нових видів аналізу діяльності страхових компаній з страхування життя і займаються даною проблематикою.

На основі досліджень та узагальнення теоретичних засад діяльності страхових компаній з страхування життя запропоновано здійснювати аналіз функціонування таких компаній за допомогою визначення додаткових показників (коефіцієнт покриття страхових платежів страховими резервами та коефіцієнт ліквідності страхових платежів), що дало змогу удосконалити систему показників, що відображають фінансове забезпечення, ефективність діяльності компаній. Такі показники широко розкривають вплив окремих факторів на страхові премії, які є основним джерелом інвестицій.

Проаналізовано фінансове забезпечення діяльності страхової компанії з страхування життя «ТАС Life» за період 2013 – 2017 рр. Аналіз свідчить, що всі показники компанії мають задовільне фінансове значення зі змінним характером, займають стійкі позиції на ринку страхування життя, є лідером в даній галузі серед інших страховиків. Однак, компанія «ТАС Life» не збільшує розміри зареєстрованого капіталу компанії, що зменшує її рейтинг серед інших компаній.

Здійснено оцінку ефективності діяльності страховика з страхування життя. Виявлено, що показники діяльності, що оприлюднюють страхові компанії, не дають змогу у повному обсязі оцінити їх фінансовий стан, ефективність діяльності, тому для аналізу використано внутрішню інформацію страхових компаній, їх фінансову звітність. Показники загального доступу поверхнево характеризують діяльність компанії, аналіз фінансової звітності дає глибоку оцінку. Дослідження показали, що комплексна оцінка ефективності діяльності страховиків відображає реальну картину фінансового стану, фінансової

стійкості, платоспроможності та ліквідності компанії, фінансової привабливості, а також можливості її банкрутства.

Отже, сучасні фінансисти вважають за доцільне здійснювати поглиблений аналіз компаній зі страхування життя, що б максимально правильно зробити вибір страховика в даній галузі.

Список використаних джерел до розділу 1

1. Галагуза Н. Ф. Страхование посредничество: значение, формы, перспективы : автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.10. Москва, 2001. 24 с.

2. Directive 2002/92/EC of the European Parliament and of the Council of 9 December 2002 on insurance mediation. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2002/92/oj>

3. Залетов О. М. Страхове посередництво: теорія і практика: навч. посібник / За редакцією О. М. Залетова. Київ: Міжнародна агенція «ВееZone», 2004. 416 с.

4. Гришын Г. Страховые брокеры – лишнее звено или надежный партнер? *Альманах. Страховий ринок України*. 2002. № 3. С. 57–63.

5. Васильев О. В. Проблемы удосконалення інфраструктури страхового ринку. *Вісник Чернігівського державного технологічного університету*. 2013. № 2(66). С. 204–208.

6. Кнейслер О. В. Ринок перестраховання України: теоретико-методологічні домінанти формування та пріоритети розвитку: [монографія]. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 416 с.

7. Налукова Н. І. Страхове посередництво у контексті забезпечення збалансованості інтересів страховиків і страхувальників. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. Вип. 10. С. 845–849.

8. Насырова Г. А. Модели государственного регулирования страховой деятельности. *Вестник Финансовой академии*. 2003. №4. С. 38–49.

9. Directive (EU) 2016/97 of the European Parliament and of the Council of 20 January 2016 on insurance distribution (recast). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:32016L0097>

10. Кудрявська Н. В. Фінансово-економічні та правові основи діяльності страхових посередників. *Економіка та держава*. 2016. № 12. С. 86–89.

11. Самаркин Д. В. Системы страхования в США, Великобритании и Германии. Москва, 2001. 25 с.

12. Про страхування: Закон України від 07.03.1996 № 85/96-ВР. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/85/96-вр>

13. Клапків Ю.М. Особливості діяльності страхових агентів на ринку страхових послуг України. *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2017. Вип. 3 (09). С. 119–123.

14. Чисельність персоналу в страхових компаніях України. *Українська федерація убезпечення*. URL: <http://ufu.org.ua/ua/news/publications/6984>

15. Потребителю страховых услуг. *Ассоциация профессиональных страховых брокеров*. URL: <http://insurancebroker.ru/potrebitelyu-strakhovykh-uslug>

16. Международная практика на рынке страховых брокерских услуг в нефтегазовом секторе. Исследовательский центр компании «Делойт» в СНГ. Москва, 2016. 66 с.

17. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань : Закон України № 755-IV від 15.05.2003 р. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/755-15>

18. Про затвердження Положення про реєстрацію страхових та перестрахових брокерів і ведення державного реєстру страхових та перестрахових брокерів: Розпорядження Держфінпослуг № 736 від 28.05.2004 р. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0801-04>

19. Про затвердження Порядку складання та подання звітності страхових та/або перестрахових брокерів: Розпорядження Держфінпослуг № 4421 від 04.08.2005 р. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0955-05>

20. Про затвердження Порядку та вимог щодо здійснення посередницької діяльності на території України з укладання договорів страхування зі страховиками-нерезидентами: Розпорядження Держфінпослуг № 8170 від 25.10.2007 р. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1288-07>

21. Про порядок провадження діяльності страховими посередниками: Постанова Кабінету Міністрів України від 18 грудня 1996 р. №1523. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1523-96-п>.

22. Державний реєстр страхових та перестрахових брокерів. *Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг*. URL: <https://www.nfp.gov.ua/ua/Inshi-reiestry-ta-pereliku.html>

23. Нестерова Д., Кудрявська Н. Розвиток страхового посередництва в розвинутих європейських країнах. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. 2016. № 3(180). С. 42–47.

24. Перелік страхових та/або перестрахових брокерів-нерезидентів, які повідомили про намір здійснювати діяльність на території України. *Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг*. URL: <https://www.nfp.gov.ua/ua/Inshi-reiestry-ta-pereliku.html>

25. Перелік страхових посередників, які повідомили про намір здійснювати посередницьку діяльність на території України

з укладання договорів страхування/перестраховування зі страховиком-нерезидентом. *Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг*. URL: <https://www.nfp.gov.ua/ua/Inshi-reiestry-ta-pereliky.html>

26. Інформація про посередницькі послуги у страхуванні та/або перестраховуванні. *Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг*. URL: <https://www.nfp.gov.ua/ua/Informatsiia-pro-poserednytski-posluhy-u-strakhuvanni-taabo-perestrakhuvanni.html>

27. Інформація про стан і розвиток страхового ринку України. *Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг*. URL: <https://www.nfp.gov.ua/ua/Informatsiia-pro-stand-i-rozvytok-strakhovoho-rynku-Ukrainy.html>

28. Чвортко Л. А. Сучасний стан та перспективи брокерської діяльності на страховому ринку України. *Економіка України в умовах євроінтеграції: виклики та перспективи розвитку* : матер. І Всеукраїнської наук.-практ. конф., 19 квіт. 2018 р., м. Умань / за ред. д. е. н., проф. О. Г. Чирви. Умань : ВПЦ «Візаві», 2018. С. 184–188.

29. Махортов Ю. О., Телічко Н. О. Роль страхових брокерів у розвитку страхового ринку України. *Економічний вісник Донбасу*. 2009. № 4 (18). С. 122–129.

30. Кнейслер О. В. Страхове посередництво на ринку перестраховування. *Актуальні проблеми економіки*. 2013. №1. С. 154–159.

31. Яременко Н. В. Еволюція інституту брокерів на світовому ринку страхових послуг. *Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України*. 2012. №2. С. 286–291.

32. Чвортко Л. А. Особливості діяльності посередників на страховому ринку України. *Економіка і управління: проблеми науки та практики*: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. Інтернет-

конф. 12–13 груд. 2013 р. Дніпропетровськ: ФОТ Дробязко С. І., 2013. С. 223–226.

33. Про затвердження Порядку та вимог щодо здійснення перестраховання у страховика (перестраховика) нерезидента: Постанова Кабінету Міністрів України від 04.02.2004 № 124. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/124-2004-п>

34. Про затвердження Вимог до рейтингів фінансової надійності (стійкості) страховиків та перестраховиків-нерезидентів та порядок їх підтвердження: Розпорядження Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг від 11.07.2013 № 2262. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1285-13>

35. Клапків Ю. М. Конфлікт інтересів у діяльності страхових посередників. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Сер. : Економіка*. 2017. Вип. 2. С. 171–176.

36. Мельничук Ю. М., Гарматюк О. В. Фактори впливу на збутову діяльність страховиків зі страхування життя. *Економічні горизонти*. 2018. №1(4). С. 60–66.

37. Кондратенко Д. В. Вплив каналів реалізації страхових послуг на вибір споживачів. *Бізнес Інформ*. 2014. № 10. С. 358–361.

38. «4P» маркетингу страхових компаній: монографія / [Козьменко О.В., Козьменко С.М., Васильєва Т.А. та ін.] ; кер. авт. кол. О.В. Козьменко. Суми: Університетська книга, 2014. 432 с.

39. Яворська Т. В. Страхові послуги: навчальний посібник. URL: https://pidruchniki.com/158407207183/strahova_sprava/strahovi_poslugi

40. Матяшевич А. Хто заплатить українському брокеру? *Страхова справа*. 2004. № 4. С. 74-75.

41. Чвертко Л. А., Корнієнко Т. О., Вінницька О. А. Правові та практичні аспекти діяльності страхових посередників у системі продажів страхових послуг в Україні. *Економічні горизонти*. 2018. № 3 (6). С. 86–94.

42. Мельничук Ю. М. Аналіз законодавчої бази страхування життя в Україні. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. 2015. Вип. 11(2). С. 181–189. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/apreg_2015_11\(2\)_25](http://nbuv.gov.ua/UJRN/apreg_2015_11(2)_25).

43. Про страхування: Декрет Кабінету Міністрів України від 10 травня 1993 р. № 47–93. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 29. С. 320.

44. Пампуха С. І. Економічна природа страхування: організаційно-економічні аспекти сутності. *Страхова справа*. 2004. №1. С. 85–88.

45. Базилевич В. Д., Базилевич К. С. Страхова справа. Вид. 2-ге, переробл. і допов. Київ: Т-во «Знання», КОО, 2002. 203 с.

46. Стихійні лиха у 2018 році завдали людству збитків на \$160 млрд – дослідження. *Громадське*. URL: <https://hromadske.ua/posts/stihijni-liha-u-2018-roci-zavdali-lyudstvu-zbitkiv-na-dollar160-mlrd-doslidzhennya> (дата звернення: 17.01.2019).

47. Munich Re оцінила кліматическіє ризики, убытки и их последствия для благосостояния людей. *Казахский портал о страховании*. URL: <https://allinsurance.kz/articles/analytical/8234-munich-re-otsenila-klimaticheskie-riski-ubytki-i-ikh-posledstviya-dlya-blagosostoyaniya-lyudej> (дата звернення: 15.01.2019).

48. Звіт про основні результати діяльності Державної служби України з надзвичайних ситуацій у 2017 році. *Державна служба України з надзвичайних ситуацій*. URL: [http://www.dsns.gov.ua/files/2018/1/26/Zvit2017\(KMU\).pdf](http://www.dsns.gov.ua/files/2018/1/26/Zvit2017(KMU).pdf) (дата звернення: 17.01.2019).

49. Чвертко Л. А., Чолинець Я. В. Агрострахування як інструмент мінімізації сільськогосподарських ризиків. *Сучасні проблеми і перспективи економічної динаміки* : матеріали V Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. молодих учених та студентів, м. Умань, 31 жовтня – 1 листопада 2018 р. : [зб. наук. тез] / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини, Навч.-

науковий ін-т економіки та бізнес-освіти; [за ред. д. е. н., проф. О. Г. Чирви]. Умань : ВПЦ «Візаві», 2018. С. 139–142.

50. Чвертко Л. А., Вінницька О. А., Корнієнко Т. О. Страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою в Україні: стан, проблеми та перспективи розвитку. *Економічні горизонти*. 2019. № 1 (8). С. 53–62.

51. Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою: Закон України від 09 лютого 2012 р. № 4391-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 41. С. 491.

52. Зуб Г. І., Гудзь О. Є. Державна політика щодо розвитку страхування сільськогосподарських ризиків. *Облік і фінанси АПК*. 2006. № 6. С. 83–88. URL: <http://magazine.faaf.org.ua/derzhavna-politika-schodo-rozvitku-strahuvannya-silskogospodarskih-rizikiv.html> (дата звернення: 07.01.2019).

53. Гриценко С. П. Латинська мова й основи римського права: навч. посіб. Київ: Центр навчальної літератури, 2005. 336 с.

54. Современная украинская энциклопедия. Харьков: Книжный клуб «Клуб семейного досуга», 2005. Т. 13. 1294 с.

55. Майовець Є. Й. Теорія аграрних відносин: навч. посіб. Київ: Центр навчальної літератури, 2005. 276 с.

56. Курило В. І. Про зміст та співвідношення деяких аграрних дефініцій. *Економіка АПК*. 2014. №2. С. 87–92.

57. Остапенко О. М. Цілеспрямованість категорії «сільськогосподарське страхування». *Modern problems and ways of their solution in science, transport, production and education*. 2012. № 29. URL: <https://www.sworld.com.ua/konfer29/826.pdf> (дата звернення: 15.01.2019).

58. Лобова О. М. Теоретичні основи сільськогосподарського страхування. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. 2011. № 126. С. 58–61.

59. Бондарчук М. К., Кондрат І. Ю. Особливості розвитку сільськогосподарського страхування в Україні на засадах

державно-приватного партнерства. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2014. Вип. 24.1. С. 182–188.

60.Самойлик Ю. В. Агростраховання як інструмент управління ризиками у сільському господарстві. *Таврійський державний агротехнологічний університет*. 2012. № 18. С. 345–354.

61.Петрук Т. Ю. Економічний зміст та значення сільськогосподарського страхування. *Агросвіт*. 2017. № 4. С. 46–52.

62.Горіславська І. В. Правове регулювання страхових відносин сільськогосподарських підприємств: автореф. ... дис. канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2010. 16 с.

63.Про іпотеку: Закон України від 05 червня 2003 р. № 898-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 38. С. 313.

64.Чвортко Л. А. Теоретичні підходи до визначення сутності сільськогосподарського страхування. *Економіка та управління в XXI ст.: виклики та перспективи розвитку*: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф., (30–31 трав. 2019 р., м. Умань) / МОН України, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини; [за ред. д. е. н. О. Г. Чирви]. Умань: ВПЦ «Візаві», 2019. С. 145–149.

65.Ринок агростраховання в Україні: проблеми і перспективи. *Agronews*. URL: agronews.ua/node/84922 (дата звернення: 25.01.2019).

66.Герасименко Н. А. Регулювання системи страхування сільськогосподарських культур в Україні: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.03 / НУБІП України. Київ, 2010. 20 с.

67.Перспективи розвитку агростраховання. *Юридична газета*. URL: jur-gazeta.com/publications/practice/zemelne-agrarne-pravo/perspektivi-rozvitku-agrostrahuvannya.html (дата звернення: 25.01.2019).

68.Валова продукція сільського господарства України (у постійних цінах 2010 р.) Статистичний збірник. 1990 – 2010. *Державна служба статистики України*. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ7_u.htm (дата

звернення: 25.01.2019).

69. Сільське господарство України. Статистичний збірник. 2016. *Державна служба статистики України*. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ7_u.htm (дата звернення: 25.01.2019).

70. Сільське господарство України. Статистичний збірник. 2017. *Державна служба статистики України*. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ7_u.htm (дата звернення: 25.01.2019).

71. Статистичний бюлетень. Валова продукція сільського господарства (у постійних цінах 2010 р.) за 2015 рік. Остаточні дані. *Державна служба статистики України*. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ7_u.htm (дата звернення: 25.01.2019).

72. Консолідовані звітні дані. *Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг*. URL: <https://www.nfp.gov.ua/ua/Konsolidovani-zvitni-dani.html> (дата звернення: 25.12.2018).

73. Про державну підтримку сільського господарства України : Закон України від 24 червня 2004 року № 1877-IV. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15> (дата звернення: 23.01.2019).

74. Про Державний бюджет України на 2005 рік: Закон України від 23 грудня 2004 року № 2285-IV. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2285-15> (дата звернення: 22.01.2019).

75. Про ефективність використання коштів Державного бюджету України, виділених на розвиток АПК у 2005 році. *Рахункова палата України*. URL: <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/671040> (дата звернення: 23.01.2019).

76. В Європу з «зеленою скринькою». *ЛІГА: ЗАКОН*. URL: http://www.ligazakon.ua/news_old/ga003510.html (дата звернення: 22.01.2019).

77. Ринок агрострахування України: уточнені дані щодо виплат у 2017 році та попередні дані страхування у 2018 році. Аналітичне дослідження. *Міністерство аграрної політики та продовольства України у співпраці з Проектом «Розвиток фінансування аграрного сектору в Європі та Центральній Азії», Міжнародна фінансова корпорація (IFC, Група Світового банку)*. URL:

http://www.aui.org.ua/media/publications/529/files/Market%20Survey%20Report_2018_04_13_11_06_14_365993.pdf (дата звернення: 24.01.2019).

78. Добіжа Н. В. Сучасний стан та проблеми агрострахування в Україні. *Ефективна економіка*. 2013. № 8. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2013_8_41.

79. Алескерова Ю. В. Удосконалення державної підтримки сільськогосподарського страхування. *Облік і фінанси*. 2014. №4(66). С. 96–102.

80. Ринок агрострахування України. Фокус на 2014 – 2016 роках. *Проект «Розвиток фінансування аграрного сектору в Європі та Центральній Азії»*. URL: <https://forinsurer.com/files/file00564.pdf> (дата звернення: 24.01.2019).

81. Итоги страхового рынка Украины за 2017 год. *Insurance TOP*. № 1 (61). 2018. URL: forinsurer.com/insurancetop_61 (дата звернення: 24.01.2019).

82. Аналітичне дослідження «Ринок агрострахування України у 2017-му андерайтинговому році». URL: <http://agroinsurance.com/wp-content/uploads/2017/11/Ryynok-agrostrahovaniya-Ukrainyi-za2017-god.pdf> (дата звернення: 24.01.2019).

83. Розвитку агрострахування в Україні сприятиме зміна клімату та держпідтримка. *Пропозиція – Головний журнал з питань агробізнесу*. URL: <https://propozitsiya.com/ua/rozvytku-agrostrahuvannya-v-ukrayini-spryyatyme-zmina-klimatu-ta-derzhpidtrymka> (дата звернення: 15.01.2019)/

84. Створення системи страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою. *Українська федерація убезпечення*. URL: http://ufu.org.ua/ua/about/activities/strategic_initiatives/4958

85. Гаманкова О. Г. Ринок страхових послуг України: сутність, тенденції та шляхи розвитку: автореф. дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.08. Київ, 2010. 33 с.

86. Шебанін В. С., Кормишкін Ю. А. Страхування – як складова інфраструктурного забезпечення розвитку аграрного підприємництва. *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2018. Вип. 2. С. 3–10.

87. Корецький М.Х. Державне регулювання аграрної сфери у ринковій економіці: монографія. Київ: Вид-во УАДУ, 2002. 260 с.

88. Руснак А. В., Карнаушенко А. С., Петренко В. С. Страхування ризиків сільськогосподарських підприємств в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 19. С. 5–10.

89. Чвертко Л. А., Мельничук Ю. Н. Страховые механизмы управления сельскохозяйственными рисками. *Современная аграрная экономика: наука и практика: материалы международной научно-практической конференции / редкол.: И. В. Шафранская (гл. ред.) [и др.]*. – Горки: БГСХА, 2019. – С. 285–290.

90. Залетов О.М. Убезпечення життя: монографія. Київ: Міжнародна агенція «БІЗОН», 2006. 688 с.

91. *FinPost*. URL: <https://finpost.com.ua/news/8750>

92. Страховий рейтинг Insurance Top. URL: <https://forinsurer.com/ratings/life/17/12/2>

93. *СК ТАС Life*. URL: <http://www.taslife.com.ua>

94.Заруба О. Д. Основи страхування: посібник. Київ: Українсько-фінський інститут менеджменту та бізнесу, 1995. 180 с.

95.Планування та трендовий аналіз. URL:
<https://studfiles.net/preview/2398235/page:4/>

РОЗДІЛ 2

АНАЛІТИЧНО-ОБЛІКОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ

2.1. Бухгалтерський облік та аналіз в процесі управління підприємством

За нестабільних економічних умов все більш актуальними для підприємств постають питання управління продукцією в частині підвищення її якості, оновлення асортиментного ряду, залежно від потреб споживачів, посилення маркетингової діяльності задля отримання максимального прибутку тощо. Реалізація поставлених цілей управління є можливою лише за умови повного інформаційного забезпечення.

В системі управління діяльністю будь-яким підприємством на сучасному етапі розвитку облік посідає одне з важливих місць. Система обліку підприємства виступає джерелом чіткої інформації про господарські процеси, їх характер та величину, про наявність та ефективність матеріальних, трудових і фінансових ресурсів та кінцеві результати діяльності.

Це питання актуальне також для вітчизняних фармацевтичних підприємств, які нині динамічно розвиваються та зміцнюють свої позиції на фармацевтичному ринку.

Зважаючи на актуальність, дослідженням проблем обліку та аналізу діяльності фармацевтичних підприємств присвячені наукові доробки вітчизняних та зарубіжних вчених-економістів, таких як: Ф. Ф. Бутинець, Л. В. Галій, О. К. Єрко, І. В. Жирова, Д. А. Кірсанов, В. М. Назаркіна, А. С. Немченко, С. В. Огарь, Г. Л. Панфілова, Р. І. Подколзіна, С. Г. Калайчева, О. П. Руба, Дж. Ріса, Д. Рорбах, В. В. Сопко, Я. В. Соколов, Дж. Фостер, П. Фрідман, Ч. Хорнгрен, В. М. Чернуха, М. Г. Чумаченко, Л. Є. Шульженко.

Віддаючи належне результатам їх досліджень, мусимо констатувати, що досі не існує комплексного підходу до вивчення цього питання.

Удосконалення організації обліку на фармацевтичних підприємствах дозволить забезпечити ефективне ведення бухгалтерського обліку відповідно до законодавства та міжнародних стандартів бухгалтерського обліку.

Організовуючи будь-яку справу, суб'єкт підприємницької діяльності першочерговою метою поставить отримання прибутку. Для цього він вивчає кон'юнктуру ринку, зважає на наявність попиту того чи іншого товару (робіт, послуг) у регіоні, де буде здійснюватися діяльність, шукає свого клієнта, покупця [1].

З огляду на потребу постійного вдосконалення управління, на основі впровадження досягнень науки, першочерговим завданням стає забезпечення відповідного рівня організації бухгалтерського обліку як важливої функції управління. Для менеджменту підприємства облік, виступаючи інформаційною системою, має забезпечувати користувачів повною та своєчасною інформацією.

Важливо чітко розрізняти поняття «організація» та «ведення» обліку. Так, відповідно до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 р. бухгалтерський облік на підприємстві ведеться безперервно з дня реєстрації підприємства і до його ліквідації. Необхідністю ведення обліку і складання фінансової та статистичної звітності є надання контрагентам для прийняття рішень повної, правдивої та неупередженої інформації про діяльність підприємства [2].

Питання організації бухгалтерського обліку на підприємстві належить до компетенції його власника (власників) або уповноваженого органу (посадової особи) відповідно до законодавства та установчих документів. Відображення фактів здійснення всіх господарських операцій в первинній документації, збереження опрацьованих документів, звітності впродовж визначеного терміну, і взагалі організація бухгалтерського обліку

належить до компетенції власника (власників) або уповноваженого органу (посадової особи) [2].

Керівнику підприємства необхідно створити відповідні умови для правильного ведення бухгалтерського обліку, забезпечити неухильне виконання всіма підрозділами, службами та працівниками причетними до бухгалтерського обліку, правомірних вимог бухгалтера щодо дотримання порядку оформлення та подання до обліку первинних документів. На головного бухгалтера (іншу особу) покладено ведення бухгалтерського обліку підприємства. Ведення бухгалтерського обліку входить до обов'язків працівників облікової служби та полягає у застосуванні бухгалтером узгодженої з керівництвом підприємства методики та технології відображення у бухгалтерському обліку господарських операцій, складання і подання звітності. Процедури з організації і ведення бухгалтерського обліку взаємопов'язані та не можуть відбуватися ізольовано одна від одної. Завдання організації бухгалтерського обліку мають забезпечити ефективність його ведення [2]. Це передбачає: вибір форми ведення бухгалтерського обліку; вибір методики, технології та техніки ведення бухгалтерського обліку; підбір облікового персоналу, створення облікового підрозділу та забезпечення його роботи; вдосконалення організаційного забезпечення системи бухгалтерського обліку з урахуванням потреб підприємства й теорії та практики обліку [2].

На законодавчому рівні немає чіткого визначення поняття «організація бухгалтерського обліку». Також серед вітчизняних вчених існують певні протиріччя визначення сутності та змісту понятійного апарату щодо дефініції «організація бухгалтерського обліку», чіткого пояснення основних передумов раціональної організації бухгалтерського обліку.

Поняття організації бухгалтерського обліку розглядається авторами через розкриття його об'єктів, цілей, завдань та функцій обліку, як певний процес, явище, складову організаційної функції

менеджменту. Найчастіше його розкривають щодо побудови всієї системи бухгалтерського обліку.

Під терміном «організація» слід розуміти впорядкування, налагодження певної системи, яка, у свою чергу, включає впорядковані складові елементи окремо і в цілому [2].

Основні визначення сутності поняття «організація бухгалтерського обліку» представлено в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Узагальнені підходи до сутності поняття «організація бухгалтерського обліку»*

Автор	Визначення
Бутинець Ф.Ф. [3]	Організація бухгалтерського обліку – це система умов та елементів побудови облікового процесу з метою отримання достовірної та своєчасної інформації про господарську діяльність підприємства і здійснення контролю за раціональним використанням виробничих ресурсів і готової продукції. Організація бухгалтерського обліку – це цілеспрямована діяльність керівників підприємства по створенню, постійному впорядкуванню та удосконаленню системи бухгалтерського обліку з метою забезпечення інформацією внутрішніх та зовнішніх користувачів.
Карпушенко М. Ю. [4]	Організація бухгалтерського обліку – це система впорядкованих дій зі створення системи бухгалтерського обліку, що включає складання облікових реєстрів і первинних носіїв облікової інформації, облікову політику підприємства, організацію облікового процесу.
Лень В.С. [5]	Організація бухгалтерського обліку – це сукупність дій зі створення цілісної системи бухгалтерського обліку, підтримання і підвищення її організованості, функціонування якої спрямоване на забезпечення інформаційних потреб користувачів облікової інформації, включаючи вибір форм організації та формування матеріального й інформаційного забезпечення облікового процесу.
Кужельний М. В., Левицька С. О. [6]	Організація обліку – це «...система умов та елементів побудови облікового процесу з метою отримання достовірної та своєчасної інформації про

Продовження таблиці 2.1

Автор	Визначення
	господарську діяльність підприємства, здійснення контролю за раціональним використанням виробничих ресурсів...»
Кужельний М. В., Левицька С. О. [6]	Організація обліку – це «...система умов та елементів побудови облікового процесу з метою отримання достовірної та своєчасної інформації про господарську діяльність підприємства, здійснення контролю за раціональним використанням виробничих ресурсів...»
Васільєва Л.М., Мостипака В.Р. [7]	Організація бухгалтерського обліку – це система, яка представляє собою комплекс заходів, спрямованих на раціональне поєднання елементів методу бухгалтерського обліку з метою отримання документально обґрунтованої інформації, необхідної та достатньої для прийняття керівництвом підприємства й зовнішніми користувачами управлінських рішень, як тактичного, так й стратегічного характеру.
Ловінська Л. Г. [8]	Організація бухгалтерського обліку вивчає не тільки процес впорядкування та удосконалення ведення бухгалтерського обліку підприємства та діяльність облікового персоналу, але й спрямована на впорядкування діяльності агентів загальнодержавного рівня, які формують та реалізують політику у сфері бухгалтерського обліку щодо регулювання та удосконалення національної системи бухгалтерського обліку з метою забезпечення інформації для управління на макрорівні.

* сформовано на основі [3–8]

На нашу думку, організація обліку будь-якого суб'єкта господарювання цілісна і завершена система, що охоплює собою, з одного боку, її вертикальні і горизонтальні складові і, з іншого – сукупність системно забезпечуючих елементів її ефективного функціонування. Організаційно-методологічну основу такої системи становить її послідовна підпорядкованість інтересам розвитку, в цьому випадку, фармацевтичного підприємства.

Організація бухгалтерського обліку на підприємствах – це система методів, способів, заходів, які забезпечують його оптимальне функціонування та розвиток відповідно до мети, цілей та місії [9].

Раціональна організація бухгалтерського обліку передбачає таку його будову, при якій він забезпечив би своєчасне виконання завдань планування, контролю, управління та надання повної правової й неупередженої інформації при мінімальних затратах коштів і праці [10].

Питання раціональної організації обліку набуває ще більшого значення в час, коли відбувається активний пошук більш досконалих організаційних форм управління, впровадження нового порядку планування та економічного стимулювання діяльності підприємства, перегляд застарілих та введення нових критеріїв оцінки його функціонування на сучасному етапі розвитку [11].

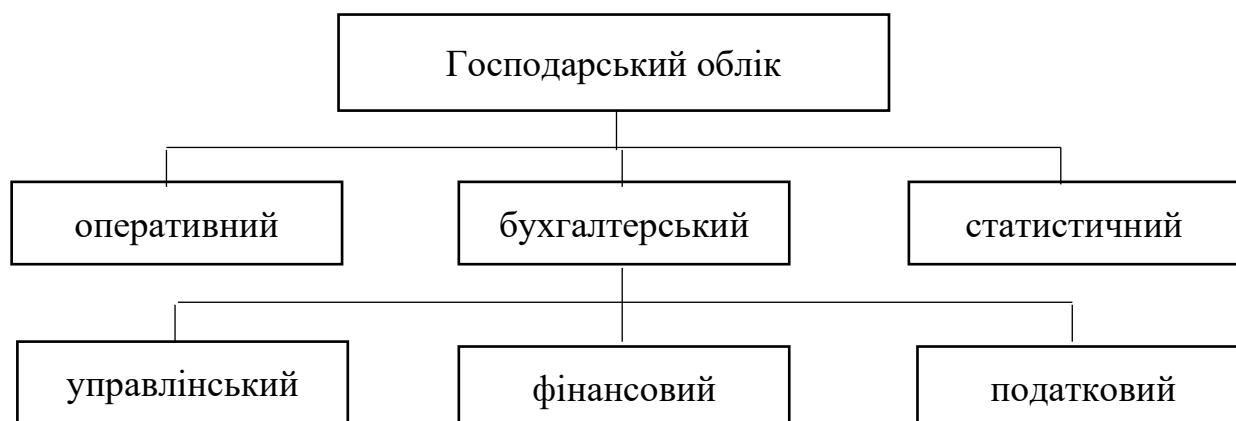
Проте у більш загальному відношенні дослідження проблем організації обліку фармацевтичних підприємств продовжує залишатись обмеженим.

Обліковий процес фармацевтичного підприємства складається з трьох етапів його здійснення: первинного обліку; поточного обліку; підсумкового обліку.

Важливими факторами, які впливають на організацію облікового процесу на підприємстві, є: розмір і обсяг господарської діяльності підприємства; форма власності; вид діяльності; характер діяльності [12; 13].

Бухгалтерський облік фармацевтичного підприємства може здійснюватися: бухгалтерською службою (відділом), централізованою бухгалтерією; спеціальною організацією (аудиторською фірмою), самостійно власниками або керівниками (виконавчими директорами).

Система обліку та звітності фармацевтичного підприємства може бути організована за видами (рис. 2.1).

Рис. 2.1. Варіант організації системи обліку за видами*

* сформовано на основі [14]

Облік фармацевтичного підприємства, як і будь-якого виробничого підприємства, здійснюється відповідно до облікової політики.

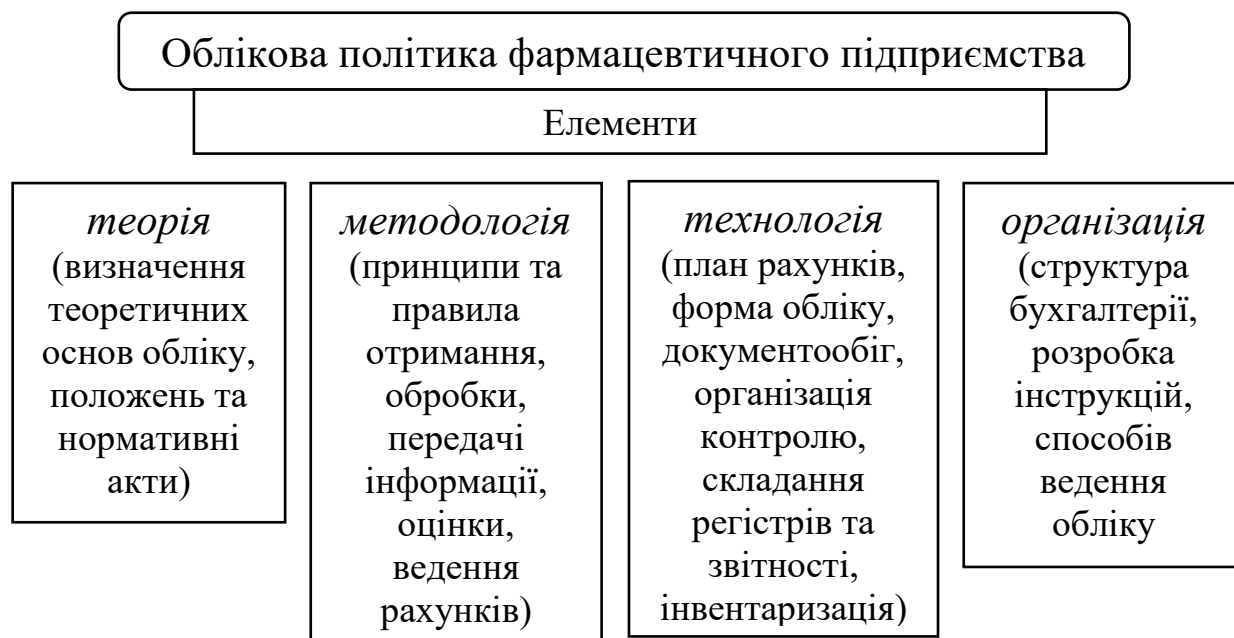
Облікова політика – це сукупність обґрунтованих підприємством конкретних методів, форм, техніки ведення і організації бухгалтерського обліку, виходячи з встановлених норм і особливостей його діяльності [10].

Облікова політика фармацевтичного підприємства є комплексом певних елементів організації обліку, що визначаються підприємством відповідно до загальноприйнятих правил [15].

Облікова політика підприємства має певні елементи, які відображено на рис. 2.2.

Отже, на нашу думку, раціональна організація обліку на будь-якому підприємстві – це запорука його ефективної діяльності. Основними передумовами такої організації бухгалтерського обліку на фармацевтичному підприємстві можуть бути: прийняття певних обсягів і строків отримання облікової інформації, яка необхідна для складання звітності та прийняття ефективних управлінських рішень; високий рівень підготовки кваліфікованих кадрів облікового апарату; коректне вирішення питань облікових взаємовідносин між центральною бухгалтерією та структурними

підрозділами підприємства; використання в обліку сучасної обчислювальної техніки та бухгалтерських продуктів; планування на перспективу організації облікового процесу та інше.

Рис. 2.2. Схематичне відображення елементів облікової політики*

* сформовано на основі [16]

Розвиток фармацевтичного ринку відбувається під впливом державного регулювання. Засобами такого регулювання є наявність законодавчої бази, якою регламентуються питання створення, виробництва, контролю якості, закупівлі та реалізації лікарських засобів [17].

Український фармацевтичний ринок включає в себе: виробничі потужності з випуску готових лікарських засобів і виробів медичного призначення; повноцінну логістичну систему; оптовий і роздрібний продаж продукції через аптечні мережі; експорт та імпорт.

Фармацевтичний ринок України на сьогодні залишається другим за обсягом серед країн СНД. Структура продажів на ринку, як і у минулі роки, переважно складається з готових лікарських засобів (84% від загального обсягу продажів у 2017 році), виробів

медичного призначення, косметики та добавок.

В Україні виробництво фармацевтичної продукції здійснюють близько 117 вітчизняних підприємств, зокрема: ПрАТ «Фармацевтична фірма «Дарниця», ПАТ «Фармак», ПАТ НВЦ «Борщагівський хіміко-фармацевтичний завод», корпорація «Артеріум», Група компаній «Лекхім» та інші. Приблизно 50 % медичних препаратів фармацевтичного ринку припадає саме на вітчизняні підприємства, що є позитивним показником. Проте, стан українського ринку фармацевтики характеризується, по-перше, досить значною часткою імпортованих медичних препаратів, по-друге, переважанням серед продукції застарілих, клінічно неефективних лікарських засобів. Тобто, фармацевтичний ринок України залишається імпортозалежним [19].

Важливо зазначити, що частка українських виробників на фармацевтичному ринку країни у грошовому вимірі продовжує збільшуватися. За підсумками 2017 року цей показник склав 43,3 % (у 2016 році – 43,0 %, у 2015 – 41,5 %). У ТОП-6 українських виробників входять такі компанії: Фармак, Дарниця, НВЦ БХФЗ, Артеріум, КВЗ та Sanofi (Україна) [20].

При цьому експерти прогнозують подальше зростання українського фармацевтичного ринку. В Україні доволі низький рівень споживання ліків, що свідчить про значний потенціал для зростання обсягів ринку.

За даними дослідження, один українець у рік споживає ліків у середньому на \$62, тоді як житель Великобританії – на \$383, Швеції – на \$501, Канади – на \$587 [21].

Проаналізувавши фармацевтичний ринок можна сказати, що зростання виробництва і споживання фармацевтичної продукції – світовий тренд. Глобальний фармацевтичний ринок щорічно зростає на 5 – 6%, і, відповідно до прогнозів, за 2017 – 2021 роки зросте на 34% – до \$1,485 трлн. Майже чверть такого приросту буде від країн з фармацевтичними ринками, які розвиваються. Говорячи про виробництво ліків, можна стверджувати, що країни

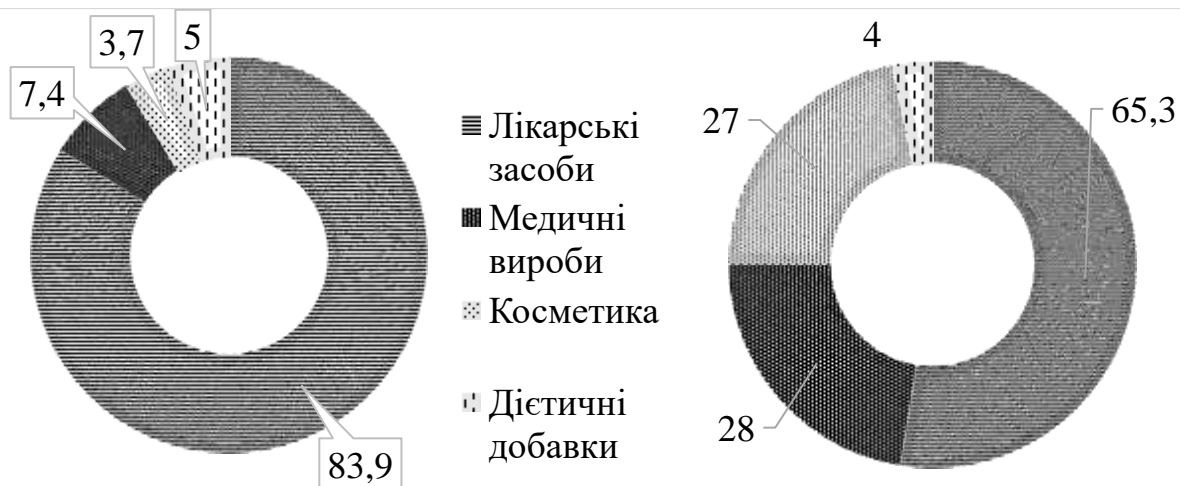
з ринками, які розвиваються, незабаром матимуть конкурентну перевагу за рахунок закінчення терміну дії багатьох патентів на відомі препарати [18].

Однією із вагомих тенденцій у 2016 – 2017 рр. є зміна негативної динаміки скорочення обсягів продажів у натуральному вимірі на позитивну з наступним прискоренням темпів росту. Так, у 2017 році продажі лікарських засобів у роздрібному сегменті склали близько 61,2 млрд грн або 1,224 млрд упаковок, тобто зростання у грошовому вимірі становило 21%, у натуральному – 7 % (у 2016 році – 19,8 % та 5,6 % відповідно). Обсяги зростання продажів лікарських засобів суттєво випереджали темпи зростання роздрібного товарообороту в країні (у 2017 році – 8 %). Ця тенденція зберігається й у 2018 році – за підсумками березня поточного року продажі лікарських засобів в Україні зросли на 26,6 % у грошовому вимірі та на 6 % – у натуральному [18].

Згідно з дослідженням, в 2017 році в Україні зросли як роздрібні продажі ліків, так і госпітальні закупівлі. Так, госпітальні закупівлі в грошовому вираженні зросли на 10 %, що відповідно до 8,8 млрд грн; у натуральному вираженні – на 15 %, до 109 млн упаковок.

Український фармацевтичний ринок сьогодні є одним з лідерів за обсягами серед країн СНД. Структура продажів на внутрішньому ринку, як і в минулі роки, залишається незмінною в I півріччі 2018 року на лікарські засоби припадало 83,9 % від загального обсягу продажів, а 7,4 % – на вироби медичного призначення (рис. 2.3).

У ТОП-5 українських виробників входять такі компанії: Фармак, Дарниця, НВЦ БХФЗ, Артеріум, КВЗ і Sanofi. При цьому, за обсягами продажів лікарських засобів ТОП-5 формують: Фармак (Україна), Артеріум (Україна), Teva (Ізраїль), Дарниця (Україна) і Sanofi [21].

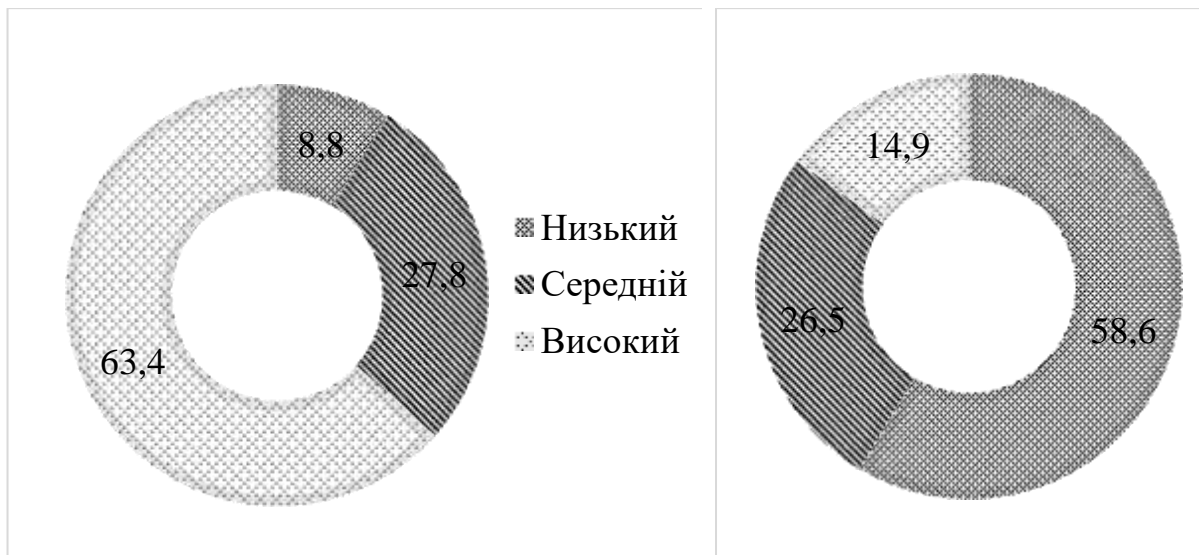
Рис. 2.3. Структура роздрібних продаж в Україні, % (грошове і натуральне вираження)*

* сформовано на основі [18]

Один з ключових показників ринку – середньозважена ціна однієї упаковки вітчизняних лікарських засобів. За підсумками 2017 року вона становила 31,4 грн (+14,7 % у порівнянні з 2016 роком), а іноземних лікарських засобів – 128,3 грн (+8,8 %). За підсумками перших шести місяців 2018 року середньозважена ціна становила 62,4 грн (+ 17,6 % в порівнянні з I півріччям 2017 року) [18].

У 2018 році спостерігається посилення впливу на ціни інфляційної складової (на відміну від 2017 року – де більше домінував фактор заміщення, а саме: часткове переміщення попиту в сегмент більш дорогих препаратів). При цьому, рівень інфляції на ринку лікарських засобів нижче, ніж в цілому рівень інфляції в економіці [18].

Аналізуючи структуру українського ринку в розрізі цінових сегментів, можна стверджувати, що поки більшу частину ринку лікарських засобів займає низький ціновий сегмент – 58,6% від загального обсягу, на середній і високий сегменти припадає 26,5% і 14,9% відповідно (в натуральному виразі), ця структура є досить типовою для країн зі слабкою економікою (рис. 2.4).

Рис. 2.4. Структура роздрібних продажів в розрізі цінових сегментів, %

(грошовий і натуральний вираз)*

* сформовано на основі [18]

Український ринок дистрибуції, як і в минулому році, характеризується високим рівнем розподілу (майже 80 % від загального обсягу поставок) – на три найбільші компанії, а саме: БАДМ, Оптима-Фарм, Вента. ЛТД. Це зі свого боку знижує рівень диверсифікації і збільшує ризики залежності фармацевтичних виробників від рівня фінансової дисципліни окремих контрагентів [18].

Також однією з важливих тенденцій в 2017 – 2018 рр. є зміна динаміки обсягів продажів в натуральному вираженні з негативною на позитивну. За результатами I півріччя 2018 року продажі лікарських засобів склали 35,1 млрд грн або 0,6 млрд упаковок, тобто зростання в грошовому вираженні склало 21,4 %, в натуральному – 3,3 % (в порівнянні з I півріччям 2017 року). Ця тенденція зберігається і в II півріччі 2018 року. Підсумок вересня 2018 року показав, що продажі лікарських засобів в Україні зросли на 22,5 % в грошовому вираженні і на 2,0 % – в натуральному. Необхідно відзначити, що темпи зростання продажів лікарських засобів суттєво випереджали темпи зростання роздрібногo товарообігу в цілому по країні.

Позитивна динаміка українського ринку корелює зі світовими тенденціями: за даними аналітичної компанії Evaluate Pharma в період 2018 – 2024 рр. середньорічний темп приросту (Compound Annual Growth Rate – CAGR) світового ринку рецептурних препаратів буде складати 6,4 %. До 2024 року обсяг продажів досягне 1,2 трлн дол. США (що буде забезпечено, в тому числі, за рахунок збільшення доступу населення в світі до лікарських засобів) [18].

На думку агентства «Кредит-Рейтинг» для фармацевтичного ринку України у короткостроковому періоді будуть притаманні такі зовнішні та внутрішні ризики:

1. Досить повільне відновлення базових макроекономічних показників.

2. Практична відсутність середнього класу в Україні.

3. Дефіцит і обмежений доступ до недорогого позикового ресурсу, необхідного для оновлення основних фондів, виконання інноваційних та інвестиційних програм розвитку. Фактична відсутність державної підтримки галузі.

4. Посилення фіскального тиску на виробників. Постійні зміни в Податковому кодексі України щодо адміністрування, методів розрахунків ставок податків, зборів, мит на ввезення сучасного обладнання, поки невідпрацьований до кінця механізм відшкодування ПДВ, все це істотно ускладнює процес стратегічного планування діяльності підприємств.

5. Ризики подальшої девальвації національної валюти.

6. Посилення конкурентного тиску з боку іноземних виробників (в т.ч. Індія, країни Європи).

7. Збереження високого рівня імпортозалежності виробничого процесу українських виробників, ризики погіршення фінансово-платіжної дисципліни основних контрагентів, що може привести до дефіциту обігових коштів і збільшення тривалості операційного циклу [18].

Окремо слід виділити регуляторну складову факторів впливу на

український фармацевтичний ринок. Враховуючи мінливість політичної ситуації, яка буде спостерігатися в поточному і наступному роках, істотну нестабільність в роботу галузі вносить низька прозорість системи державної реєстрації лікарських засобів [22].

Крім того, з урахуванням поки що недосконалого механізму державної програми реімбурсації, рівень забезпечення населення лікарськими засобами залишається вкрай низьким. За даними ДКСУ за перші шість місяців 2018 року було компенсовано 459,4 млн грн, що становило лише 1,3 % від загального обсягу аптечних продажів лікарських засобів в Україні.

Показники розвитку роздрібного сегменту значною мірою залежать від таких факторів, як доходи населення і рівень заробітної плати. Як свідчать дані Державної служби статистики України, наявний дохід населення України у III кв. 2017 р. порівняно з відповідним періодом попереднього року збільшився на 16 %, а реальний – на 0,2 %. Щодо рівня заробітної плати, в листопаді 2017 р. зафіксовано приріст середньомісячної заробітної плати на рівні 38 % по відношенню до аналогічного періоду попереднього року, а реальної заробітної плати – 21 %.

Істотно також впливатиме на подальший розвиток фармацевтичного ринку України формат нової системи фінансування охорони здоров'я та обов'язкового медичного страхування. Це питання залишається відкритим досі.

В умовах адаптації системи бухгалтерського обліку до умов сьогодення та вимог МСФЗ, суб'єкти господарювання організовують і ведуть облік на фармацевтичному підприємстві. Це обумовлює зростання потреби у більш детальному розкритті інформації – при визначенні правильних та ефективних управлінських рішень.

Досить часто на практиці організація бухгалтерського обліку підприємств не є оптимальною. Необхідність оптимізації та удосконалення організації бухгалтерського обліку на підприємстві виникає при істотних змінах економічної діяльності, змінах

розміру та форми власності підприємства, коригуванні стратегій підприємства тощо.

Проаналізуємо організацію бухгалтерського обліку конкретного підприємства.

Акціонерне товариство «Лекхім» засноване в 1992 році – провідне підприємство у фармацевтичній галузі. Сьогодні Група компаній «Лекхім» – це потужна сучасна високотехнологічна виробнича компанія, одна з провідних фармацевтичних компаній України з розробки, виробництва і продажу якісних і доступних лікарських препаратів [19].

До складу Групи компаній «Лекхім» входять фармацевтичні підприємства: АТ «Лекхім-Харків» (м. Харків), ПрАТ «Технолог» (м. Умань), керуюча компанія АТ «Лекхім» (м. Київ) з роздрібною мережею аптек.

За роки своєї діяльності Група компаній «Лекхім» зайняла провідні позиції серед виробників лікарських препаратів на фармацевтичному ринку України. Крім того, підприємство здійснює активну експортну діяльність у багатьох країнах ближнього і далекого зарубіжжя.

Підприємства Групи компаній відповідають всім вимогам сучасного промислового підприємства з виробництва ліків і мають відповідний технічний, матеріальний, кадровий та науковий потенціал.

Продовжуючи свій активний розвиток, Група компаній «Лекхім» запускає низку інноваційних проектів з оптимізації всіх необхідних бізнес-процесів; розширює і модернізує виробництво; активно проводить науково-дослідну роботу; розробляє і впроваджує нові напрямки зовнішньоекономічної діяльності; бере участь у соціальних програмах оздоровлення суспільства.

Але не можна розвивати підприємство, не володіючи повною достовірною та оперативною інформацією, яку надає досконало організований бухгалтерський облік.

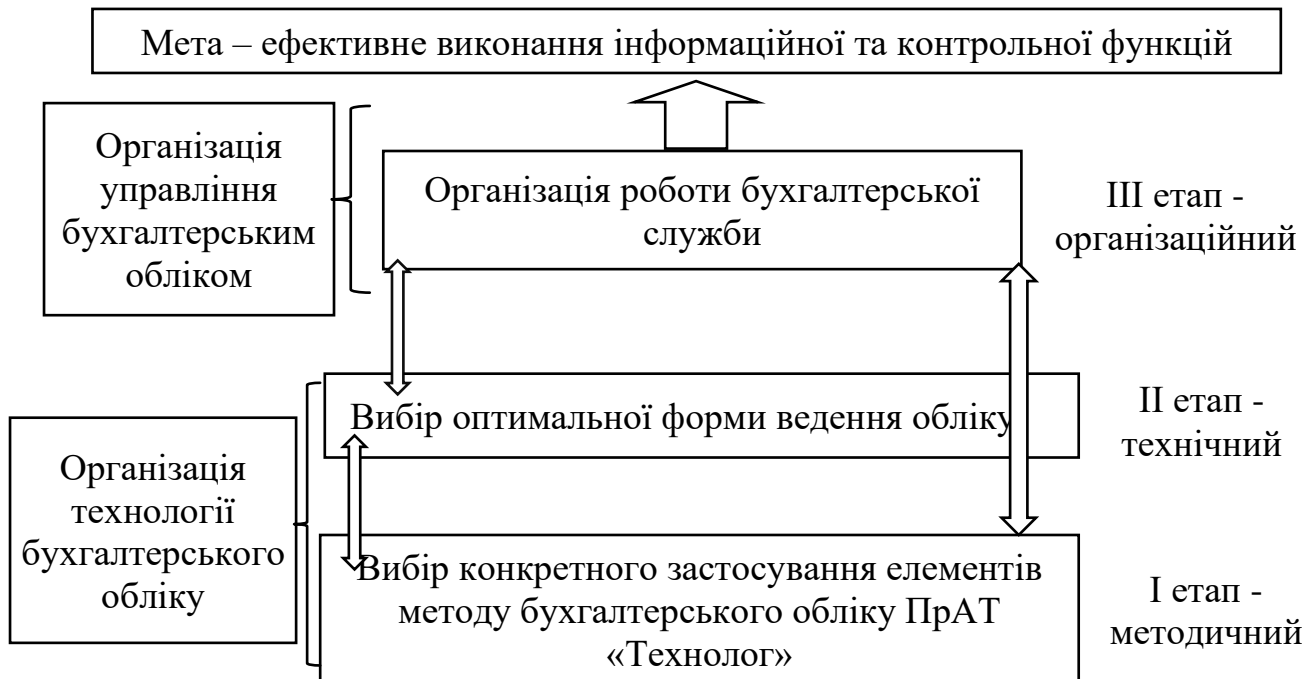
Кожне із фармацевтичних підприємств, які входять до складу

Групи компаній «Лекхім», має свою організовану бухгалтерську службу [19].

Відповідно до ст. 8 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» відповідальність за організацію бухгалтерського обліку на фармацевтичному підприємстві Групи компаній «Лекхім» несе керівник, який здійснює управління підприємством відповідно до законодавства та установчих документів, а також бухгалтерська служба на чолі з головним бухгалтером або особа, на яку покладено обов'язки ведення бухгалтерського обліку у відповідному підрозділі підприємства.

Об'єктами організації бухгалтерського обліку в ГК «Лекхім» і, зокрема, в ПрАТ «Технолог» виступають: технологія облікового процесу; праця бухгалтерів; розвиток і удосконалення обліку; організаційне, технічне, інформаційне та інше забезпечення обліку.

Організація бухгалтерського обліку в ПрАТ «Технолог» складається з 3 взаємопов'язаних етапів (рис. 2.5).

Рис. 2.5. Етапи організації бухгалтерського обліку в ПрАТ «Технолог»*

* авторська розробка

Перші два етапи – це організація технології бухгалтерського обліку, а третій – організація управління бухгалтерським обліком. Всі вони підпорядковані єдиній меті – ефективне виконання бухгалтерським обліком його інформаційної та контрольної функцій.

В результаті поетапної організації бухгалтерського обліку в ПрАТ «Технолог» складаються такі її елементи: Положення про бухгалтерську службу; Наказ про облікову політику; Положення про головного бухгалтера; план, схеми та графіки документообігу; посадові інструкції; організаційне, правове, методологічне, технічне забезпечення обліку.

На дієвість і ефективність організації бухгалтерського обліку впливають взаємовідносини між людьми та результатами їх трудової діяльності; політика керівництва і методи, що використовуються для впливу на персонал; повноваження та функції працівників підприємства відповідно до різних рівнів менеджменту.

За вмілого поєднання цих чинників створюється оптимальна структура облікового апарату, що дає можливість досягти високої ефективності в діяльності підприємства. Нормальне функціонування підприємства значно залежить від належної організації роботи його персоналу, у тому числі й бухгалтерської служби.

Система обліку та звітності фармацевтичного підприємства – це кількісне відображення і якісна характеристика господарських операцій з метою контролю, аналізу, планування та прийняття управлінських рішень на засадах об'єктивної, вчасної та достовірної інформації [22].

Основним видом діяльності фармацевтичного підприємства є виробництво лікарських засобів, вітамінів та різного роду добавок, крім того відбувається реалізація готових лікарських препаратів. Виготовлення препаратів за таких умов повинно здійснюватися на основі дозволених до застосування діючих та

допоміжних матеріалів. Процес виготовлення лікарських форм повинен проходити з дотриманням санітарно-гігієнічних норм та правил фармацевтичних технологій.

Фармацевтичні підприємства виготовляють лікарські препарати на підставі рецептур розроблених цим підприємством чи придбаних у інших. Відповідно до Закону «Про лікарські засоби» виготовлення лікарських засобів підлягає державній реєстрації.

Система обліку та звітності на фармацевтичних підприємствах може бути організована п'ятьма видами обліку, які наведені на рис. 2.6.

Види обліку та звітності	Внутрішньо-господарський (управлінський) облік	Бухгалтерський облік	Статистичний облік і звітність	Фінансова звітність	Податкова звітність
Регламентация (Закон України «Про Бухгалтерський облік та фінансову звітність» та ін.)	Повна самостійність підприємства (ст. 8, п. 5). Дотримання загальних вимог до оформлення первинних документів	Обов'язковість ведення основних бухгалтерських документів за єдиними правилами (ст. 6), за винятком ситуацій ст. 2, п.п. 2 і 3	Обов'язковість заповнення форм статистичної звітності для всіх підприємств	Обов'язковість заповнення форм фінансової звітності (ст. 11)	Жорстка регламентація (штрафні санкції)

Рис. 2.6. Схема організації системи обліку за видами*

* сформовано на основі [23]

Як показано на рис. 2.6, усі види обліку пов'язані між собою, однак рівень їх регламентації з боку держави неоднаковий, тобто визначається Законом про бухгалтерський облік та фінансову звітність, а також іншими актами [1].

Багатогранність господарських операцій в процесі виробництва та реалізації фармацевтичної продукції не дозволяє відобразити їх певним єдиним показником чи обліковими вимірниками. Кожна господарська операція ПрАТ «Технолог» супроводжується створенням документу, який є початковим джерелом всієї облікової інформації, в тому числі й бухгалтерської. Без первинного документу жодна господарська операція не може бути прийнята до обліку, оскільки лише первинні облікові документи, надають юридичної сили даним облік. Вони мають бути оформлені згідно з нормативними документами чинними в Україні [22].

З метою відображення господарських операцій в обліку використовують грошові, натуральні і трудові вимірники.

Система обліку ПрАТ «Технолог» складається з п'яти операцій: спостереження за господарськими процесами та явищами; їх вимірювання в певних числових показниках; реєстрація на спеціальній формі бланків або облікових книг; групування облікових даних до наперед прийнятої обґрунтованої системи; узагальнення отриманих даних.

Припустимо, приймаючи замовлення від контрагента, спостерігаємо, яке замовлення поступило, реєструємо і в кінці дня підводимо підсумок [17].

Облік більшості лікарських засобів та медичних виробів відповідає обліку інших видів запасів.

При здійсненні торговельної діяльності важливе безперебійне надходження товарів до торговельної точки.

Порядок приймання та оприбуткування лікарських засобів нічим не відрізняється від приймання та оприбуткування інших товарів, тому не будемо детально зупинятися на документальному оформленні та бухгалтерському обліку таких операцій. Однак, з огляду на специфіку виробничої діяльності, деякі фармпідприємства здійснюють операції з сировиною та препаратами, які є небезпечними для здоров'я населення і тому

потребують спеціального контролю. Зокрема, це стосується наркотичних та психотропних лікарських засобів, які підлягають особливому предметно-кількісному обліку.

Предметно-кількісному обліку підлягають лікарські препарати відповідно до Переліку лікарських засобів, що підлягають предметно-кількісному обліку у закладах охорони здоров'я, визначеним у додатку 3 до Правил виписування рецептів та вимог-замовлень на лікарські засоби і вироби медичного призначення, затверджених наказом № 360 [24].

Предметно-кількісний облік отруйних, сильнодіючих та комбінованих лікарських засобів, що містять підконтрольні речовини, ведеться у журналі, форма якого затверджена наказом № 360.

Облік наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів ведеться у журналах, форми яких передбачені у додатках до Порядку № 11 [24].

Для обліку проведених на фармацевтичному підприємстві робіт з виготовлення та фасування лікарських засобів передбачено спеціальні реєстри: Журнал обліку лабораторних робіт та Журнал обліку фасувальних робіт.

На формування вартості готового лікарського препарату впливають: первинна вартість лікарської сировини, торгова націнка, тариф за лабораторно-фасувальні роботи, а також суми уцінки чи дооцінки [25].

У бухгалтерському обліку процес виготовлення лікарських препаратів та формування їх вартості відобразатиметься у два етапи (табл. 2.2).

Відповідно для виконання першого етапу у плані рахунків для відображення операцій з руху товарів на складі передбачено субрахунок 281 «Товари на складі» [25]. Для обліку товарів, з яких виготовляють лікарські препарати, окремого субрахунку в плані рахунків не передбачено, саме через це у ПрАТ «Технолог», відповідно з обліковою політикою, до субрахунку 281 відкрито

рахунки аналітичного обліку:

- субрахунок 2811 «Лікарські засоби на складі»;
- субрахунок 2812 «Лікарські засоби в лабораторії».

Таблиця 2.2

Етапи виробництва та формування лікарських засобів з урахуванням вимог бухгалтерського обліку*

Етап	Зміст господарської операції
Перший етап	передача лікарської сировини зі складу до лабораторії
Другий етап	формування вартості виготовленого лікарського препарату, який безпосередньо здійснюється в журналах обліку лабораторних та фасувальних робіт.

Джерело: узагальнено за даними, наведеними у [25]

В обліку передача сировини зі складу в лабораторію відображається записом по дебету субрахунку 2812 та кредиту субрахунку 2811.

На відпущені зі складу лікарські засоби встановлюється певна торговельна націнка незалежно від того, до якого відділу здійснюється відпуск, чи то до лабораторії, чи до відділу реалізації. Граничні рівні торговельних націнок на медичні препарати, затвердженого наказом МОЗ і Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України від 03.12.2001 р. № 480/294, встановлюються обласними державними адміністраціями та згідно з постановою КМУ від 25.12.96 р. № 1548 не можуть перевищувати 35 % оптової ціни виробника (митної вартості), а на ті, які будуть придбані державними та комунальними закладами охорони здоров'я за бюджетні кошти, не може перевищувати 10 % оптової ціни виробника (митної вартості) [25].

У бухгалтерському обліку сума встановленої торговельної націнки відображається записом по дебету субрахунку 2812 «Лікарські засоби в лабораторії» та кредиту субрахунку 285 «Торгова націнка».

На нашу думку, доцільним для відображення торговельної націнки буде відкриття субрахунку другого порядку. Відповідно це може бути аналітичний рахунок 2851 «Торгова націнка на лікарські препарати».

На другому етапі відбувається формування вартості виготовленого лікарського препарату, який безпосередньо здійснюється в журналах обліку лабораторних та фасувальних робіт. На основі даних, відображених у цих журналах, будуть здійснюватися записи в бухгалтерському обліку.

Наприкінці місяця відповідальна особа за ведення Журналу обліку фасувальних робіт визначає загальну суму тарифів за виконані фасувальні роботи на виготовлення кожної лікарської форми шляхом їхнього підрахунку [25].

Для обліку суми тарифів за лабораторні роботи ПрАТ «Технолог» використовує субрахунок 285 «Торгова націнка», до якого, на нашу думку, необхідно відкрити рахунок аналітичного обліку, відповідно 2852 «Тарифи за виконання лабораторно-фасувальних робіт».

Галопуючий розвиток новітніх технологій призводить до рішучих змін в організації діяльності значної кількості суб'єктів господарювання. Не винятком в цьому процесі є і фармацевтичні підприємства.

Проводячи оцінку діяльність сучасного підприємства, все частіше можна почути про такі поняття, як бухгалтерські продукти, Інтернет, хмарні технології та інші речі. Крім того, ці нововведення, які швидко змінюють сферу бізнесу, активно запроваджуються в практичну діяльність бухгалтерських служб, зумовлюючи цим зміни в самому процесі організації бухгалтерського обліку [28].

В таких умовах створення та використання комп'ютеризованої системи бухгалтерського обліку здатне не тільки прискорити процес обробки інформації на підприємствах, де облік організований добре, але й суттєво покращити його

організацію на підприємствах, де у веденні бухгалтерського обліку панує безлад. Така можливість зумовлена тим, що комп'ютерний спосіб обробки облікової інформації вимагає формального та чіткого опису облікових процедур у вигляді алгоритмів, що впорядковує порядок виконання обов'язків працівниками обліку.

Використання комп'ютерів вносить значні зміни в організацію первинного обліку, які полягають, по-перше, у використанні електронних носіїв первинної інформації, і, відповідно, електронних первинних документів, та, по-друге, в автоматичному складанні первинних документів [26].

Складання, оформлення та зберігання первинних документів при комп'ютеризованому первинному обліку має ряд відмінностей від паперової обробки даних.

Автоматизація обліку на фармацевтичних підприємствах – це використання обчислювальної техніки для спостереження, вимірювання, реєстрації та обробки даних про господарські операції та процеси на виробничому підприємстві, що надає інформації вигляд, який дає змогу раціонально управляти його діяльністю з метою підвищення її ефективності. При цьому працівники вивільняються від ручної праці і нетворчих розумових функцій [27].

Використання комп'ютерних систем підвищує ефективність, прискорює процес обробки даних та надає необхідну інформацію для прийняття оперативних управлінських рішень. Для цієї форми бухгалтерського обліку використовується спеціально розроблене програмне забезпечення. Зараз фармацевтичними підприємствами України використовується багато програмних комплексів для автоматизації процесу бухгалтерського обліку, наприклад, «1С-Бухгалтерія», «БЕСТ», «ПАРУС» та ін. Правила користування програмними комплексами розробляються і висвітлюються виробниками програмних продуктів у відповідних керівництвах.

З автоматизованих систем бухгалтерського обліку використовується діалого-автоматизована (інтерактивна) форма,

яка дозволяє перевіряти повноваження доступу до інформації, обмежувати несанкціонований доступ до інформації (шляхом введення паролів), встановлювати й не допускати несанкціонований доступ до інформації, яка зберігається в комп'ютері [22].

При комп'ютерній формі обліку збирання, обробка та систематизація бухгалтерської інформації проводиться автоматизовано: інформація щодо проведених підприємством господарських операцій з первинних облікових документів на паперових носіях записується на електронні носії. Первинна інформація у комп'ютерну систему вводиться бухгалтером (або програмістом). При цьому здійснюється візуальний та логічний контроль і, у випадку виявлення помилок, є можливість їх виправлення [22].

На підставі даних, що вводяться в комп'ютер автоматизовано, проводиться: рознесення даних на відповідні рахунки; формування дебетових та кредитових оборотів і визначення сальдо по рахунках; формування оборотних відомостей; формування звітної документації; друкування вихідної інформації на паперових носіях [27].

Автоматизоване робоче місце бухгалтера фармацевтичного підприємства – це комплекс технічних і програмних засобів на базі комп'ютерів, призначений для проведення бухгалтерського обліку, складання звітності, аналізу, контролю й аудиту фінансово-господарської діяльності аптеки. АРМБ є спеціалізованою людино-машинною системою, яка складається з:

- програмного комплексу;
- інформаційного забезпечення;
- додаткового організаційного та інформаційного забезпечення [22].

Проаналізувавши праці науковців, можна сформулювати основні тенденції розвитку організації обліку в Україні і на фармацевтичних підприємствах зокрема (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

**Основні тенденції розвитку організації обліку
фармацевтичного підприємства**

№ з/п	Основна тенденція	Характеристика	Можливості	Стримуючі фактори розвитку
Технологічна складова				
1.	Використання хмарних технологій	Передбачає ведення обліку (зокрема, обробку облікових даних та їх зберігання) через мережу Інтернет, використовуючи потужності віддаленого серверу	Простота доступу до інформаційної бухгалтерської бази. Прискорення обміну даними; покращання організації співпраці бухгалтерів з іншими працівниками та контрагентами. Зниження накладних витрат на управління. Слугує основою для запровадження нових продуктів / послуг	Досить висока вартість хмарного програмного забезпечення. Проблеми доступу до мережі Інтернет
2.	Широке застосування експертних систем	Поширення програмного забезпечення, що має вбудовані експертні знання та здатність «вчитися» вдосконалювати власні процеси та продуктивність. Бухгалтери все частіше покладаються на експертні знання,	Автоматизація повсякденних завдань. Підвищення ефективності надання бухгалтерських послуг. Забезпечення доступу до послуг висококваліфікованих фахівців у сфері бухгалтерського обліку	Консервативне сприйняття професії бухгалтера. Відсутність чітких критеріїв щодо вибору між професійним судженням та рішенням програмного забезпечення

Продовження таблиці 2.3

№ з/п	Основна тенденція	Характеристика	Можливості	Стримуючі фактори розвитку
		вбудовані в програмне забезпечення. Аудитори використовують програмне забезпечення для автоматизації частин процесу аудиту		
Організаційна складова				
3.	Соціальна медіастратегія в бухгалтерському обліку	Використання соціальних мереж під час виконання функціональних обов'язків бухгалтером		Складність контролю за виконанням бухгалтером виключної своїх обов'язків у соціальних мережах
4.	Мобільність облікового персоналу	Можливість залучення бухгалтерів до виконання своїх обов'язків у будь-який час (навіть у відпустці за наявності зв'язку з ним) та в будь-якому місці	Залучення облікових працівників, незалежно від територіального місцезнаходження. Підвищення продуктивності облікового персоналу. Поліпшення умов співпраці з контрагентами	Високе психологічне навантаження на бухгалтера
5.	Аутсорсинг бухгалтерських послуг	Передача бухгалтерських функцій зовнішнім (стороннім) суб'єктам	Приділення уваги розширенню бізнесу. Сприяє зниженню витрат. Залучення висококваліфікованих фахівців у сфері	Збільшення витрат у короткостроковому періоді. Ризик втрати інформації

Продовження таблиці 2.3

№ з/п	Основна тенденція	Характеристика	Можливості	Стримуючі фактори розвитку
			бухгалтерського обліку	
Технологічна і організаційна складові				
6.	Інтернет речей	Глобальна мережа підключених до Інтернету фізичних пристроїв – оснащених вбудованими технологіями та пристроями передачі інформації (прогнозований характер)	Усунення облікових працівників від простих операцій. Економія на ресурсах	Налагодження системи безпеки та конфіденційності інформації

Запровадження сучасних технологій поступово призведе до внесення змін у функціональні обов'язки бухгалтера, зокрема, щодо виключення реєстрації даних та посилення аналітичних функцій. Крім того, враховуючи можливості автоматичної підготовки первинних документів, обсяги роботи бухгалтерів з ними також скоротяться. Не можемо знизити значення підготовки бухгалтерів із оволодіння високими знаннями у сфері інформаційних технологій [28].

Найближчим часом у системі ІТ-Підприємство на нашу думку, для удосконалення організації обліку на ПрАТ «Технолог» варто почати реалізацію наступних проектів:

– Проект в області експлуатації обладнання, який торкнеться планування експлуатації, організації та обліку цього процесу. Цей проект буде інтегруватися з бухгалтерським обліком основних засобів, також він буде взаємозв'язаний з MRPII та забезпечить фінансове планування, затратну частину бюджету із закупівлі на

ремонти та відповідний бюджет витрат.

– Проект «Фінансове планування», у якому ми бажаємо реалізувати систему бюджетування, щоб більш чітко відслідковувати переміщення грошових коштів на підприємстві та керувати витратами [28].

Отже, важливо пам'ятати, що вірна організація обліку фармацевтичного підприємства дає можливість здійснювати оцінку результатів діяльності як усього підприємства, так і його структурних підрозділів ще до складання фінансової звітності, що дає змогу впливати на кінцеві результати більш ефективно.

З огляду на потребу постійного вдосконалення управління на основі впровадження досягнень науки, першочерговим стає досягнення відповідного рівня організації бухгалтерського обліку як важливої функції управління. Для управління підприємством бухгалтерський облік, як інформаційна система, має забезпечувати користувачів повною та своєчасною інформацією. Фармацевтичний ринок не є винятком у вирішенні даного питання.

Стратегічними завданнями організації обліку на ПрАТ «Технолог», на нашу думку, є: забезпечення ефективного використання облікової інформації в управлінні; розвиток управлінського обліку та узгодження всіх видів обліку; раціоналізація всіх облікових процесів; підвищення якості облікової інформації та оперативності її одержання; механізація та автоматизація облікових робіт; оптимізація організації праці виконавців; забезпечення контролю та встановлення відповідальності за невиконання обов'язків; визначення оптимального характеру взаємозв'язків між структурними підрозділами та обліковою службою; забезпечення ефективного обліку, його постійний розвиток і подальше вдосконалення.

Ефективне функціонування системи бухгалтерського обліку фармацевтичного підприємства в сучасних умовах розвитку суспільства може бути забезпечено за рахунок не лише дотримання вимог діючого законодавства та виконання завдань,

що традиційно ставляться до організації бухгалтерського обліку, але й забезпечення відповідальності перед суспільством. Такий підхід передбачає проведення певної переорієнтації мети ведення бухгалтерського обліку, налагодження взаємозв'язку елементів системи бухгалтерського обліку підприємства, їх взаємодій із зовнішнім середовищем та приведення внутрішніх взаємодій у стан, який сприяє максимально ефективному досягненню мети та завдань організації бухгалтерського обліку на підприємстві.

Проблема оперативного зведення облікових даних може ефективно вирішуватись при застосуванні комп'ютерно-комунікаційної форми обліку. Але для підприємств, які мають в своєму складі географічно відокремлені підрозділи, і для яких ця проблема є дуже актуальною, об'єднання облікової інформації не може відбуватися оперативно ні за допомогою традиційних засобів зв'язку, ні за допомогою локальних комп'ютерних мереж. Як альтернативний засіб зв'язку слід використовувати Internet, хмарне середовище, і, зокрема, електронну пошту.

Впродовж останніх років відбулися суттєві зміни у процесі організації бухгалтерського обліку, основні з них пов'язані з переходом від ручного бухгалтерського обліку до автоматизації та «хмарного» обліку. Неможливо із стовідсотковою впевненістю стверджувати те, як саме відбуватиметься організація бухгалтерського обліку в майбутньому, що вона буде охоплювати, які її складові та елементи зазнають найбільших змін. Однак, неможливо нехтувати новітніми технологіями, потрібно рухатися і розвиватися відповідно до вимог сьогодення.

Перспективами подальших досліджень є вирішення визначених вище проблемних питань формування обліково-аналітичного забезпечення управління фармацевтичними підприємства в контексті стратегічного розвитку підприємства, розробка та удосконалення теоретичних, організаційно-методичних і практичних аспектів бухгалтерського обліку та аналізу діяльності фармацевтичних підприємств, що дозволить

забезпечити належний рівень прибутковості суб'єкта господарювання та реалізацію сучасних управлінських технологій щодо зміцнення його конкурентних позицій на вітчизняному і світовому ринку відповідної продукції.

2.2. Організація обліку і аудиту грошових коштів на підприємстві

Гроші та проблеми їхнього використання посідають значне місце у роботі кожного підприємства, так як вони є важливою складовою його активів [29]. Процес реформування вітчизняної системи бухгалтерського обліку із застосуванням міжнародних стандартів зумовив суттєві зміни в організації та методології обліку грошових коштів підприємств. Так, до журналу-ордеру 1 ведуть листки-розшифровки, в яких розшифровують суми оборотів так, щоб можна з них зробити записи за кореспондуючими рахунками, не звертаючись при цьому повторно до первинних документів.

Проте, на думку Л. К. Сука та П. Л. Сука, розшифровку більш доцільно робити безпосередньо на виписці банку, зазначаючи біля кожної суми інформацію, необхідну для аналітичного обліку за кореспондуючими рахунками, що зменшує обсяг облікової роботи [30].

Аванс на підприємствах видається на підставі видаткового касового ордера або платіжної відомості, якщо видають гроші одночасно декільком особам. Тому при видачі авансу за платіжною відомістю видатковий касовий ордер потрібно виписувати не по кожному працівнику, а на загальну суму виданої з каси готівки.

М.В. Бариніна-Закірова вважає за доцільне затвердити форму касової книги з розподілом готівкових находжень і витрат на кошти за джерелами їх надходження [31]. Це усуне передумови для вчинення порушень і сприятиме здійсненню контролю за цільовим використанням готівки. Вона також розглядає таке

явище як ведення кількох касових книг, що робилося бухгалтерами з метою розмежувати в обліку готівкові кошти за джерелами їх походження. Крім того, науковець зауважує, що вести кілька касових книг на одному підприємстві дозволяється лише в двох випадках:

– при умові, що таке підприємство має свої відокремлені підрозділи, в яких є свої каси, де здійснюють розрахунки готівкою та самостійно здають готівкову виручку до каси установи банку;

– при умові, коли підприємство веде розрахунки за іншими видами валюти, крім національної.

А. М. Мороз визначає, що аналіз джерел надходження й напрямів використання коштів дає можливість пояснити ситуацію, коли прибуткове підприємство є неплатоспроможним [32]. Зокрема, для більшості підприємств характерне використання кредитних коштів, одержання дотацій та компенсацій з бюджету, пільгове використання сум податку на додану вартість за спеціальними деклараціями. Так, позитивне значення руху коштів від операційної діяльності може відображати не лише надходження від реалізації продукції, робіт, послуг, а й суми відшкодувань, бюджетних дотацій, пільг [32].

А. А. Гриценко вказує, що основними видами грошових надходжень є кошти на поточному рахунку в банку та на інших рахунках у банку (акредитиви, чекові книжки). Питома вага коштів на інших рахунках у банку збільшується тому, що більшість підприємств спеціалізуються на виробництві певного виду продукції і через відсутність необхідної кількості власного транспорту продають свою продукцію посередникам за готівку [33].

На думку В. І. Додусенко постійний контроль за дотриманням правил ведення касових операцій дозволить зменшити масштаби використання готівки підприємствами, а отже і обмежити роль готівкового обігу як засобу обслуговування руху тіньового капіталу, приховування доходів та ухилення від сплати податків до бюджету. Господарські суб'єкти мають здійснювати

переважну більшість платежів із банківських рахунків у безготівковій формі [34].

За переконанням К. В. Колузанова проблеми обліку грошових коштів незначні і підприємство самостійно може їх вирішувати. Наприклад, такі, як недостатнє забезпечення бухгалтерії бланками первинних документів, облікових реєстрів як аналітичного, так і синтетичного обліку, а це в свою чергу впливає на несвоєчасне, неповне і неточне оформлення бухгалтерських операцій. В таких умовах працівники бухгалтерії самі розграфлюють на листок форми бланків, які не завжди відповідають стандартній формі і їх називають «пристосованими» [35].

На даний час працівниками бухгалтерії багато часу витрачається на складання допоміжних документів. Так, в Журналах-ордерах і Відомостях до них не подається зміст операцій, що в свою чергу вимагає складання додаткових відомостей де б розшифровувались дані грошові операції.

В. С. Андрієць пропонує вдосконалити Видатковий касовий ордер (ВКО) на зворотному боці якого розмістити Заяву на видачу готівки, а у ВКО необхідно вказати дебет і кредит рахунків та суму, щоб знати на які цілі витрачаються кошти. Це призведе до підвищення контролю і спростить облік цієї ділянки обліку. Також пропонується покращити традиційне ведення Касової книги: надходження і вибуття коштів буде в розрізі рахунків та зазначатиметься сума окремо по оприбуткуванню і окремо по видатку в різних колонках [36].

Є. Федоровський замість видачі коштів у підзвіт з каси підприємства пропонує скористатися корпоративними банківськими картками, можливість витрати коштів по яких обмежена та має цільове призначення. При цьому використання коштів повинне бути підтверджене відповідними звітними документами. Контроль за цільовим використанням коштів по корпоративних картрахунках здійснюється винятково власниками таких рахунків [37].

Загальна проблема обліку грошових коштів, на думку Л. Н. Красавіної, тісно пов'язана із станом грошової політики в державі взагалі. Так, вона вважає, що вирішення проблеми обліку грошових коштів залежить, в першу чергу, від стабільності нашої національної грошової одиниці – гривні та скорочення банківської емісії (адже, для економіки є негативним як нестача грошових коштів так і їх надлишок).

До основних шляхів подолання проблеми грошового обігу В. П. Ключан відносить сприяння забезпеченню надходжень грошей в каси банків у розмірі, що перевищує їх видачу, зменшення використання готівкових грошей в розрахунках між підприємствами, зменшення розрахунків за бартерною системою [38].

Зауважимо думку О. Величко, що реалізація активної політики стимулювання виробництва передбачає виконання нових підходів до розв'язання проблеми платежів. Обсяги виробництва на підприємстві не будуть збільшуватися без наявності необхідних оборотних коштів в умовах масової неплатоспроможності. Для того, щоб розвивалося виробництво, підприємство повинне мати змогу розраховуватися між собою за продукцію (роботи, послуги) та сплачувати відповідні податки і платежі до бюджету. Сьогодні ніхто не зможе знайти таку кількість «живих» грошей, щоб водночас погасити борги, які накопичувалися впродовж років. Платіжна система України знаходиться у стані кризи і відновити її навіть за рік неможливо. Необхідно дати певний час підприємствам, щоб вони привели до порядку власні фінанси і мали змогу серйозно займатися виробництвом [39].

Існують також суперечності щодо грошових потоків підприємств. Суть проблеми обліку грошей, на нашу думку, полягає все ж таки не стільки в їх нестачі, скільки в неефективній структурі розподілу грошової маси та нераціональному їх використанні. Справа насправді полягає у відсутності належного контролю за грошовими потоками як в економіці України в

цілому, так і на окремих підприємствах. Згідно П(С)БО №4 «Звіт про рух грошових коштів» грошові потоки – це надходження та вибуття грошових ресурсів та їх еквівалентів (кошти в касі та на рахунках в банках, які можуть бути використані для поточних операцій, та короткострокові фінансові інвестиції, які можуть бути вільно конвертовані у певну суму коштів і мають незначний ризик щодо зміни вартості) [40].

Незважаючи на значущість поняття «грошові потоки підприємства» у працях вітчизняних науковців йому приділяється незначна увага. Більшість авторів це поняття розглядають поверхово або однобічно.

В. І. Арначій узагалі не виокремлює поняття «грошові потоки підприємства», розглядаючи лише грошові надходження підприємств та організацію грошових розрахунків. Проте, враховуючи актуальність сутності грошових потоків та механізму аналізу й управління ними, підхід автора є обмеженим [41].

А. М. Поддєрьогін і Я. І. Невмержицький розглядають грошові потоки підприємства в аспекті грошових надходжень підприємства, які представлені насамперед виручкою від реалізації та отриманими кредитними ресурсами. Також виділяють зовнішні та внутрішні грошові потоки. З метою їх прогнозування вчені констатують необхідність складання балансу грошових надходжень та витрат [42].

С. В. Климчук вважає, що прогнозування грошових потоків – це визначення обсягу можливих надходжень (шляхом застосування балансового методу, в якому базове рівняння є тотожністю суми дебіторської заборгованості за товари, роботи й послуги на початок періоду і виручки від реалізації за період та суми дебіторської заборгованості за товари, роботи й послуги на кінець періоду і грошових надходжень у цьому періоді) та витрат грошових засобів у результаті погашення кредиторської заборгованості [43].

О. О. Терещенко розглядає грошові потоки як внутрішнє джерело фінансової стабілізації через збільшення вхідних та зменшення вихідних грошових потоків, що спрямовується на зростання платоспроможності підприємства. Окрім того, грошовий потік, а саме чистий грошовий потік від операційної діяльності, визначається як критерій внутрішнього потенціалу фінансування підприємства й основа для оцінки фінансового стану та кредитоспроможності будь-якого з суб'єктів господарювання [44].

С. Пісочний під грошовим потоком розуміє рух грошових ресурсів, що прагне до нуля, оскільки негативний результат по одному з видів діяльності підприємства має компенсуватися позитивним результатом від іншої, бо в іншому разі підприємство приречене на банкрутство [45].

М. Д. Білик визначає грошовий потік як динамічний показник, що характеризує постійний рух грошових ресурсів у результаті операційної, інвестиційної та фінансової діяльності підприємства, пов'язаний з надходженням (вхідні грошові потоки) чи витрачанням (вихідні грошові потоки) грошових ресурсів підприємства, може мати готівкову й безготівкову форми вираження в національній чи іноземній валюті та пов'язаний з певним моментом часу, однак може бути приведеним до іншого тощо. В результаті збалансування вхідних та вихідних грошових потоків утворюється чистий грошовий потік, що характеризує приріст чи зменшення грошових ресурсів і є результативним чинником діяльності підприємства [46].

М. Д. Білик та С. І. Надточій пропонують запровадити на підприємствах дійові елементи системи менеджменту грошових потоків підприємств з огляду на оптимізацію їх ефективності, а саме: загальний аналіз грошових потоків підприємств, коефіцієнтний аналіз грошових потоків підприємства з урахуванням особливостей діяльності, їх моделювання тощо. Окрім того, невід'ємною складовою оптимізації грошових потоків підприємств має стати ефективно сформований механізм контролінгу результатів

прогнозування та планування грошових потоків, наприклад за допомогою моделі лінійного програмування тощо [46].

Д. В. Полозенко визначає грошові потоки підприємства як складне явище, органічно інтегроване в загальну систему організації його фінансово-господарської діяльності. Ефективне управління грошовими потоками підприємства дасть змогу забезпечити зростання вартості підприємства та створення грошової вартості доданої [47].

І. Пилипенко дає визначення поняттю «генератора грошової готівки», тобто це спроможність компанії забезпечувати притік грошових коштів порівняно з власними потребами. Здатність генерувати грошову готівку саме за рахунок поточної діяльності є найбільш значущою. Тому, на його думку, план руху грошових коштів повинен формуватися паралельно з планом по прибутку, відображаючи всі тимчасові інтервали (лаги) між рухом цінностей і рухом грошей [48].

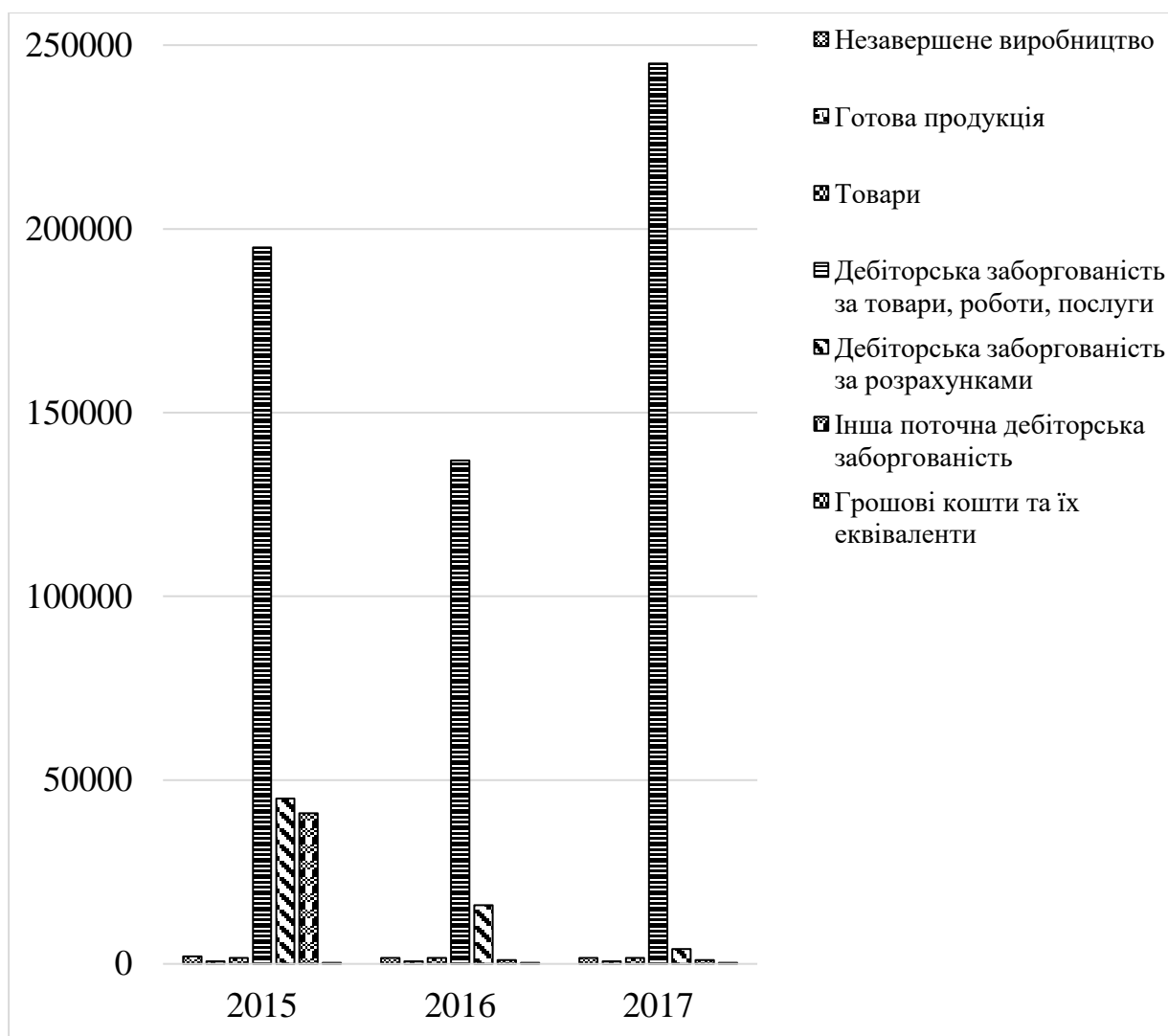
Можна відзначити наступні напрямки оптимізації грошових потоків підприємства:

- оптимізація грошових потоків за видами діяльності (операційною, інвестиційною та фінансовою);
- збалансування обсягів грошових потоків;
- синхронізація грошових потоків у часі;
- забезпечення необхідної ліквідності грошових активів підприємства.

Структуру активів і пасивів досліджуваного ПАТ «Вінницька кондитерська фабрика» показано на рис. 2.8 і рис. 2.9.

Рис. 2.8 демонструє значний ріст дебіторської заборгованості за товари, роботи, послуги у ПАТ «Вінницька кондитерська фабрика» (найвищий рівень у 2017 році), проте відслідковується зменшення дебіторської заборгованості за розрахунками (найнижчий рівень у 2017 році).

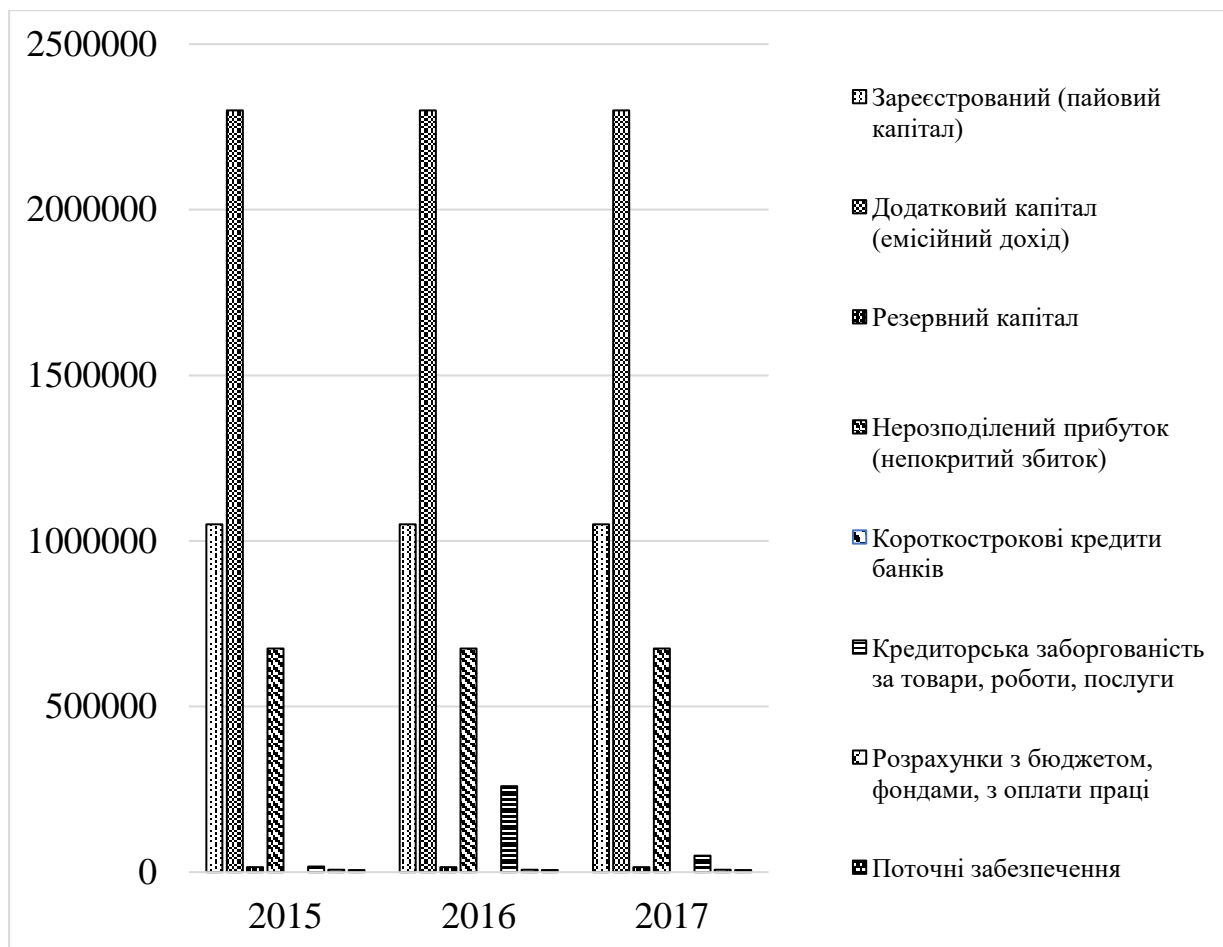

Рис. 2.8. Структура та динаміка активів ПрАТ «Вінницька кондитерська фабрика» за період 2015 – 2017 рр., тис. грн.

З рис. 2.9 видно, що досліджуване підприємство має стабільний рівень нерозподіленого прибутку, але має зростання кредиторської заборгованості (найбільший рівень спостерігається у 2016 році).

В таблиці 2.4 здійснено аналіз динаміки доходів і витрат ПрАТ «Вінницька кондитерська фабрика» за період 2015 – 2017 років.

Рис. 2.9. Структура та динаміка власного капіталу і зобов'язань ПрАТ «Вінницька кондитерська фабрика» за період 2015 – 2017рр., тис. грн.

Таблиця 2.4

Динаміка структури доходів і витрат на ПрАТ «Вінницька кондитерська фабрика», тис. грн.

Доходи	2015 р.	2016 р.	2017 р.	Відхилення 2017 р. до 2015р., (+,-)
1. Чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг)	703359,0	750998,0	913705,0	+210346,0
2. Інші операційні доходи	16986,0	16215,0	28386,0	+11400,0
3. Інші доходи	0,0	0,0	0,0	0,0
Всього доходи складають	782272,0	766560,0	932595,0	+150323,0

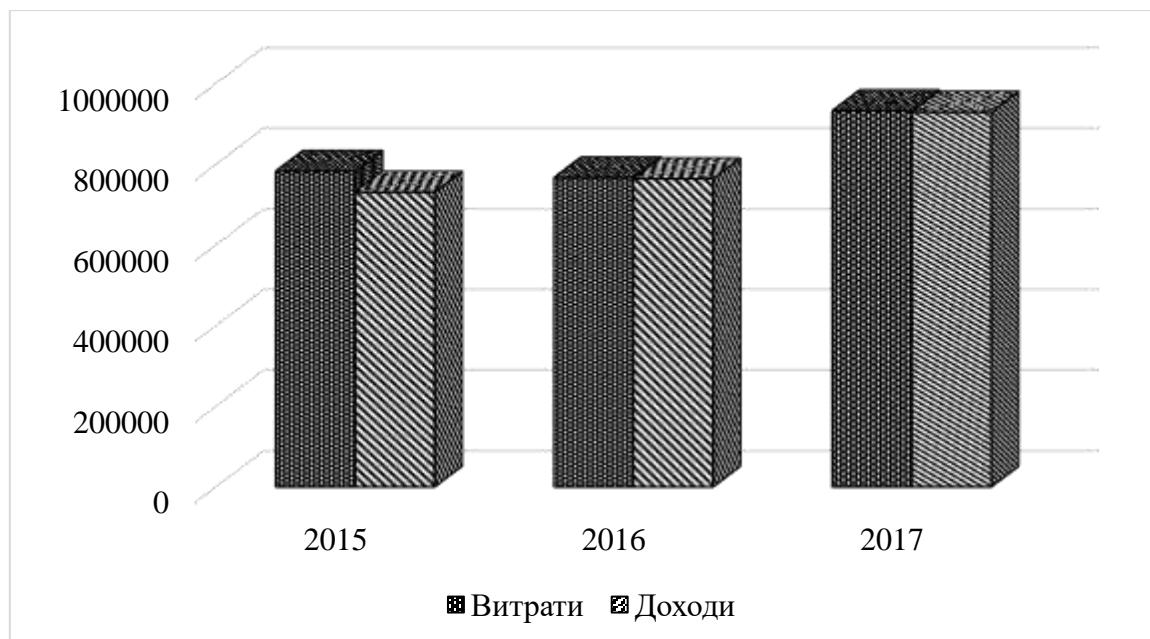
Продовження таблиці 2.4

Витрати	2015 р.	2016 р.	2017 р.	Відхилення 2017 р. до 2015р., (+,-)
1. Собівартість реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг)	638549,0	690713,0	841662,0	+203113,0
1. Адміністративні витрати	43797,0	53354,0	63949,0	+20152,0
2. Витрати на збут	2359,0	2181,0	2464,0	+105,0
3. Інші операційні витрати	45784,0	17341,0	20923,0	-24861,0
4. Фінансові витрати	0,0	0,0	0,0	0,0
5. Інші витрати	0,0	0,0	2,0	2,0
6. Витрати (дохід) з податку на прибуток	61927,0	-653,0	-9496,0	-71423,0
Всього витрати складають	730489,0	763589,0	929000,0	+198511,0
Чистий фінансовий результат:				
- збиток				
- прибуток	51783,0	2971,0	3595,0	-48188,0

Як видно з таблиці 2.4, чистий дохід підприємства збільшився у 2017 р. (913705 тис. грн) порівняно з 2015 р. (703359 тис. грн) на 210346 тис. грн. Витрати підприємства також збільшилися на 198511 тис. грн у 2017 р. (929000 тис. грн) порівняно з 2015 р. (730489 тис. грн), зокрема збільшилася собівартість реалізованої продукції на 203113 тис. грн і збільшилися адміністративні витрати на 20152 тис. грн, при цьому відбулося зменшення інших операційних витрат на 24861 тис. грн та витрати з податку на прибуток на 71423 тис. грн у 2017 р. порівняно з 2015 р.

Внаслідок таких змін діяльності ПрАТ «Вінницька кондитерська фабрика» отримало чистий прибуток у 2017 р. в сумі 3595 тис. грн, що на 48188 тис. грн менше отриманого чистого прибутку у 2015 р. (51783 тис. грн.).

Динаміку змін доходів і витрат ПрАТ «Вінницька кондитерська фабрика» показано на рис. 2.10.

**Рис. 2.10. Динаміка структури доходів і витрат
ПрАТ «Вінницька кондитерська фабрика» за період
2015 – 2017 рр., тис. грн.**

В таблиці 2.5 показано витрати виробництва в ПрАТ «Вінницька кондитерська фабрика» за період 2015 – 2017 рр.

Таблиця 2.5

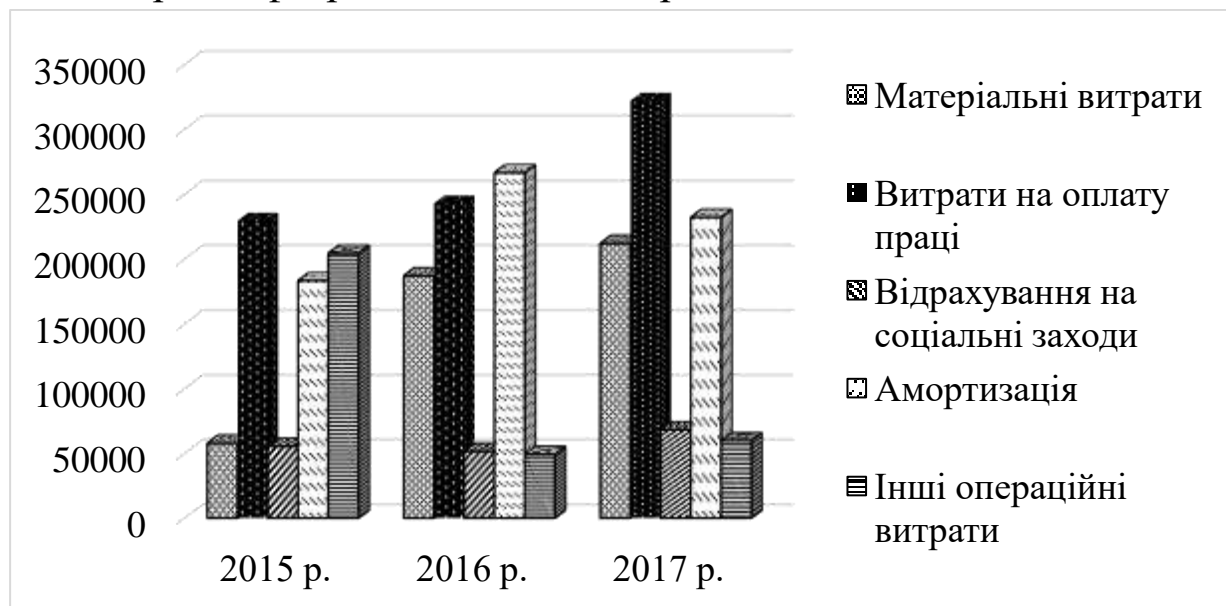
**Аналіз витрат виробництва на
ПрАТ «Вінницька кондитерська фабрика», тис. грн.**

Елементи витрат	2015 р.		2016 р.		2017 р.		Відхилення 2017 р. від 2015 р., тис. грн
	Сума, тис. грн	Питома вага, %	Сума, тис. грн	Питома вага, %	Сума, тис. грн	Питома вага, %	
Матеріальні витрати	57777,0	7,9	187018,0	23,5	211978,0	23,7	+154201,0
Витрати на оплату праці	229562,0	31,4	242925,0	30,5	322232,0	36,0	+92670,0
Відрахування на соціальні заходи	55390,0	7,6	51428,0	6,5	68089,0	7,6	+12699,0
Амортизація	183149,0	25,1	266481,0	33,4	232133,0	26,0	+48984,0
Інші операційні витрати	204388,0	28,0	49101,0	6,2	59616,0	6,7	-144772,0
Усього витрат	730266,0	100,0	796953,0	100,0	894048,0	100,0	+163782,0

З даних таблиці 2.5 видно, що питома вага матеріальних витрат у загальній структурі витрат у 2017 році складає 23,7 %. Витрати на оплату праці в 2017 році становлять 36 %, в 2016 – 30,5 % , а в 2015 році витрати становили 31,4 % від загальної суми витрат. На частку затрат праці припадає більше в 2017 р. порівняно з 2015 р. на 92670 тис. грн.

Підвищення питомої ваги амортизаційних відрахувань в 2017 р. порівняно з 2015 і 2016 роками відповідно викликано збільшенням обсягу придбаних основних засобів на підприємстві. Загальна сума витрат на виробництво збільшилася в 2017 році на 163782 тис. грн. порівняно з 2015 р.

Схематично динаміку витрат виробництва в ПрАТ «Вінницька кондитерська фабрика» показано на рис. 2.11.

Рис. 2.11. Динаміка структури витрат виробництва ПрАТ «Вінницька кондитерська фабрика» за період 2015 – 2017 рр., тис. грн.

В результаті вивчення діяльності ПрАТ «Вінницька кондитерська фабрика», можемо зробити висновок про задовільний стан діяльності підприємства, проте керівництву необхідно вжити заходів до зменшення зобов'язань, зокрема щодо кредиторської заборгованості.

Головною складовою всіх фінансових операцій підприємства є грошові активи, які беруть участь в забезпеченні всіх видів господарської діяльності підприємства, зокрема, фінансових операцій, які включають в себе касові, банківські операції та операції з іншими грошовими коштами.

Згідно з П(С)БО 4 «Звіт про рух грошових коштів» [40] під грошовими коштами розуміють готівку, кошти на рахунках в банку та депозити до запитання. В ринкових умовах не можна розпочати господарську діяльність без наявних грошових коштів та без їх постійного поповнення. Грошові кошти забезпечують проведення поточних операцій. В діяльності підприємства між вхідними і вихідними грошовими потоками завжди є тимчасовий розрив, тому підприємство повинно тримати вільні грошові кошти на поточному рахунку. Крім того, діяльність підприємства ПрАТ «Вінницька кондитерська фабрика» не має чітко визначеного характеру, тому вони необхідні для виконання непередбачуваних платежів.

Операційний цикл характеризує загальний час, протягом якого фінансові ресурси знаходяться в запасах і дебіторській заборгованості.

Фінансовий цикл – це час протягом якого грошові кошти вилучені з обігу. Скорочення операційного і фінансового циклів в динаміці є позитивною тенденцією. При цьому операційний цикл може бути скорочений за рахунок прискорення виробничого процесу і оборотності дебіторської заборгованості, а також деякого зменшення періоду обороту кредиторської заборгованості.

Наявність на ПрАТ «Вінницька кондитерська фабрика» грошових коштів іноді пов'язана з тим, наскільки його діяльність є прибутковою. Але такий зв'язок не завжди є очевидним. Підприємство може бути прибутковим за даними обліку і одночасно не мати грошових коштів. Наприклад, продукція

відвантажена покупцю, дохід в обліку відображено, але грошові кошти від покупців ще не одержано.

Збільшення грошових коштів в активах ПрАТ «Вінницька кондитерська фабрика» може відбуватись з наступних причин: збільшення обсягу продажу; підвищення цін на продукцію; незапланованого отримання заборгованості від покупців; зменшення обсягів закупівлі сировини і матеріалів; зменшення розмірів податкових платежів; отримання відстрочки по сплаті заборгованості постачальнику тощо.

Управління касовими, банківським операціями та операціями з іншими грошовими коштами підприємства характеризує основні функції регулювання грошових коштів, які повинні здійснюватися різними прийомами, способами. На сьогодні цю роботу на підприємстві можуть виконувати головний бухгалтер, оскільки управління грошовими коштами – це тривалий, циклічний процес, який складається з декількох видів управлінських робіт. В ньому також беруть участь працівники, які займаються оформленням платіжних документів, а також працівники, відповідальні за результати фінансової діяльності, витрачання грошових коштів.

Для прискорення обороту грошових не можна обмежитись різними заходами. Необхідними є система заходів використання прогресивних форм і методів, які забезпечують раціональну організацію руху грошових коштів на всіх стадіях і етапах кругообігу.

Виявлення діапазону коливань залишку грошових коштів по окремих етапах майбутнього періоду здійснюється по підсумкових показниках плану надходжень і використання грошових коштів в розрізі окремих місяців (кварталів, декад, років). При цьому не менш важливим є значення мінімального, максимального та середнього залишку грошових потоків.

Забезпечення прискорення оборотності грошових активів полягає у пошуку резервів такого прискорення. Основним з цих резервів є: прискорення інкасації грошових активів в касі; скорочення розрахунків готівкою, оскільки готівка збільшує

залишок грошових коштів в касі і скорочує строк користування власними грошовими активами на період проходження платіжних документів постачальників; скорочення обсягу розрахунків з постачальниками акредитивом і чеками, так як вони вилучаються на тривалий період і потребують резервування їх на спеціальних рахунках в банках.

Забезпечення рентабельності використання тимчасово вільних коштів у ПрАТ «Вінницька кондитерська фабрика» проводиться за наступними заходами:

- узгодження з банком умов поточного залишку грошових коштів з виплатою депозитного відсотку;

- використання короткострокових грошових інструментів (в першу чергу, депозитних вкладень в банках) для зберігання вільних грошових активів;

- використання короткострокових фондів інструментів для розміщення резерву грошових фондів інструментів для розміщення резерву грошових активів (облігацій, векселів тощо), але за умови їх ліквідності на фондовому ринку.

При розгляді основних принципів управління касовими, банківськими операціями та операціями з іншими грошовими коштами у ПрАТ «Вінницька кондитерська фабрика» можна виділити наступні етапи: аналіз руху грошових коштів; планування грошових потоків; визначення оптимального рівня грошових коштів.

У сучасних умовах розвитку економіки користувачі фінансової звітності прагнуть отримувати повну достовірну інформацію про фінансовий стан підприємства. У системі показників, що застосовуються для оцінки фінансового стану підприємства, провідне місце належить фінансовим результатам. Однак, прибуткові підприємства за даними бухгалтерського обліку можуть бути й не спроможні погасити свої зобов'язання через відсутність грошових коштів. У підприємств, які успішно збільшують обсяги продажу, може спостерігатись зниження

ліквідності, у збиткових, навпаки, – її підвищення. Для виплати дивідендів використовуються саме грошові кошти, а не чистий дохід, який може не дорівнювати приросту грошових коштів. Показник зміни залишку грошових коштів носить менш суб'єктивний характер, ніж показник величини прибутку, який визначається методом нарахувань.

Отже, реальні можливості будь-якого підприємства, зокрема ПрАТ «Вінницька кондитерська фабрика», в кінцевому підсумку визначаються не фінансовим результатом, а здатністю генерувати грошові потоки. Під грошовими потоками розуміють всі надходження і виплати грошових коштів. Вони є одним з найважливіших самостійних об'єктів фінансового аналізу, який проводиться з метою оцінки фінансової стійкості та платоспроможності підприємства. Припинення поточних платежів і нездатність вчасно задовольнити вимоги кредиторів протягом трьох місяців з дня настання термінів їх виконання є зовнішньою ознакою банкрутства підприємства. Тому з метою попередження ситуації, коли прибуткове підприємство є неспроможним розрахуватись за своїми зобов'язаннями, треба дослідити фінансовий оборот такого підприємства та з'ясувати, наскільки організоване на ньому управління грошовими потоками (чи в будь-який момент у розпорядженні підприємства є достатня кількість готівки).

Аналіз грошових потоків на базі фінансових показників може бути використаний як при оперативному, так і при стратегічному плануванні.

Основним джерелом інформації для проведення аналізу грошових потоків є Звіт про рух грошових коштів, який формується у розрізі трьох видів діяльності підприємства – операційної, інвестиційної і фінансової. Проте аналіз є ефективним у випадку, якщо надходження грошових коштів будуть співставлені зі звітним значенням чистого прибутку для

перевірки якості останнього. Чим ближчі значення надходження грошових коштів отриманого прибутку, тим вищою є його якість.

Основною метою аналізу руху касових, банківських операцій та операцій з іншими грошовими коштами на ПрАТ «Вінницька кондитерська фабрика» є виявлення рівнів достатності формування грошових потоків за видами діяльності, ефективності, а також збалансованості позитивного та негативного грошових потоків за обсягом і в часі.

Надходження грошових коштів називається позитивним грошовим потоком, вибуття – негативним. Різниця між позитивним і негативним грошовими потоками по кожному виду діяльності в цілому називається чистим грошовим потоком.

Можна виділити декілька значень поняття «грошовий потік».

На статичному рівні – кількісне вираження грошових коштів, які є в розпорядженні суб'єкта господарювання (підприємства або особи) у даний конкретний момент часу – «вільний резерв».

Для інвестора – це очікуваний у майбутньому дохід від інвестицій (з урахуванням дисконту).

У кожному випадку грошовий потік означає фактичний рух фінансових коштів. Відсутність грошових коштів на рахунку підприємства свідчать про послаблення фінансової стійкості підприємства оскільки є доказом значного дефіциту грошових коштів і може призвести до банкрутства підприємства. Як правило, подібна ситуація викликана значною (як за обсягом, так і за часом існування) негативною різницею чистого грошового потоку, коли обсяг надходження коштів дорівнює або менше обсягу повернення позикових коштів.

У такому разі нові суми позикового капіталу не повністю використовується для розвитку підприємства, а плата за них знижує ефективність його діяльності.

Розбалансування структури грошового потоку також свідчить про погіршення фінансової стійкості підприємства.

Зростання негативного потоку від операційної діяльності протягом тривалого періоду, як правило призводить до різкого погіршення платоспроможності підприємства, навіть якщо грошові потоки від інвестиційної або фінансової діяльності є позитивними.

Таким чином, основною метою аналізу руху грошових потоків є виявлення рівнів достатності формування грошових потоків за видами діяльності, ефективності, а також збалансованості позитивного та негативного грошових потоків за обсягом і в часі.

Надходження грошових коштів називається позитивним грошовим потоком, вибуття – негативним. Різниця між позитивним і негативним грошовими потоками по кожному виду діяльності в цілому називається чистим грошовим потоком.

Повністю пізнати сутність і розвиток будь-якого досліджуваного явища можна лише за умови розкриття його внутрішнього змісту, з'ясування взаємозв'язку його складових.

Всі явища та процеси господарської діяльності підприємств знаходяться у взаємозв'язку, взаємозалежності та взаємообумовленості. Деякі з них безпосередньо пов'язані між собою, а інші – опосередковано.

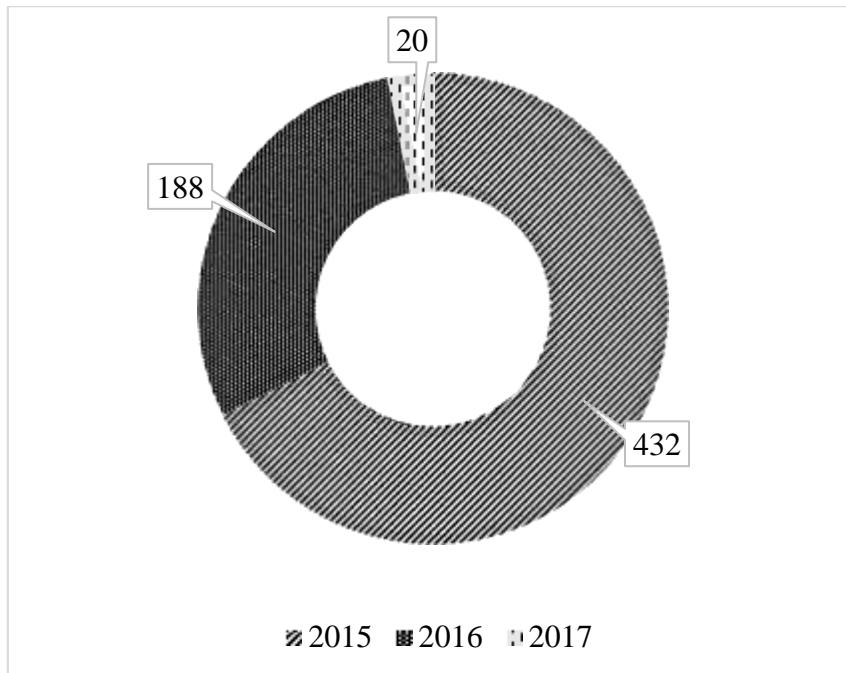
Важливим методологічним питанням фінансового аналізу є вивчення і вимірювання впливу факторів на величину досліджуваних економічних показників.

Під факторним аналізом розуміють методику комплексного та системного вивчення і вимірювання впливу факторів на величину результативних показників. При вирішенні аналітичних завдань виявляється певна причинно-наслідкова залежність між економічними явищами, що аналізуються, та факторами, які їх зумовлюють.

Під грошовими потоками розуміють всі надходження і виплати грошових коштів. Вони є одним з найважливіших самостійних об'єктів фінансового аналізу, який проводиться з

метою оцінки фінансової стійкості та платоспроможності підприємства.

Аналіз змін складу і структури грошових коштів у ПрАТ «Вінницька кондитерська фабрика» наведено на рис. 2.12. Найбільшу питому вагу у структурі грошових коштів ПрАТ «Вінницька кондитерська фабрика» займають кошти на поточному рахунку в банку.

Рис. 2.12. Динаміка і структура наявності коштів на рахунках в банку ПрАТ «Вінницька кондитерська фабрика», тис. грн

- У 2017 р. вони мали частку 100% і склали 20 тис. грн,
- у 2016 р. – 188 тис. грн,
- у 2015 р. – 432 тис. грн.

Тому важливим методологічним питанням економічного аналізу на ПрАТ «Вінницька кондитерська фабрика» є вивчення і вимірювання впливу факторів на величину досліджуваних економічних показників.

Аналіз руху грошових коштів за прямим способом показує, що на рух грошових коштів підприємства та їх залишок впливають прямі і непрямі фактори.

В Україні швидкими темпами розвитку розвиваються інформаційні технології. Використання засобів автоматизації дозволяє практично повністю вирішити проблему точності та оперативності інформації. Протягом декількох хвилин можуть бути підготовлені різноманітні і деталізовані дані, які необхідні для прийняття ефективних управлінських рішень.

Кожна програма бухгалтерського обліку містить певний набір інструментів, необхідних для роботи користувача з програмою. До них належать довідники, що застосовуються для збереження однотипної інформації. Набір програм «1С: Підприємство 8.2» є універсальною програмою автоматизації діяльності підприємства, яка використовується для будь-яких розрізів діяльності підприємства, в тому числі й різних ділянок бухгалтерського обліку. Конфігурація програми «Бухгалтерський облік для України 8.2» найкращий варіант для ПрАТ «Вінницька кондитерська фабрика».

«1С: Бухгалтерія 8.2» – це програма для ведення бухгалтерського обліку, що може застосовуватись на підприємствах різних форм власності та видів діяльності. В програмі також реалізовані можливості ведення на одному робочому місці бухгалтерського обліку декількох підприємств, ведення обліку паралельно в декількох робочих планах рахунків, багатовимірного та багаторівневого аналітичного обліку, кількісного та валютного обліку.

Перед введенням будь-яких господарських операцій визначається План рахунків, за яким буде вестись бухгалтерський облік. Програма рахунків залежить від облікової політики підприємства.

Для отримання детальнішої інформації про наявність і рух засобів підприємства ведеться аналітичний облік. В програмі «1С:

Бухгалтерія 8.2» аналітичний облік організовується за допомогою спеціального механізму «субконто». На етапі конфігурування визначається перелік можливих видів субконто. Під видом субконто розуміють сукупність однотипних об'єктів аналітичного обліку.

В програмі «1С: Бухгалтерія 8.2» існує можливість в межах одного синтетичного рахунку одержувати кілька різних систем аналітичних рахунків, які, в свою чергу, різнобічно відображають первинну інформацію. В кожній системі аналітичних рахунків інформація групується і узагальнюється для потреб управління за певним принципом, що визначається видами субконто.

Для автоматизації бухгалтерського обліку діяльність підприємства зручно представляти у вигляді послідовності окремих господарських операцій. Задача бухгалтера на початковому етапі полягає в тому, щоб із всієї сукупності характеристик господарської операції виділити необхідні параметри і ввести їх в програму. Для цього можуть бути використані діалогові форми «Операція» або «Документ».

Програма «1С: Бухгалтерія 8.2» дозволяє виконувати реєстрацію облікової інформації кількома способами:

- введення проводок вручну;
- використання механізму типових операцій;
- введення документів з наступним формуванням проводок.

Відображенням бази даних програми «1С: Підприємство 8.2» є журнал операцій, що має вигляд списку господарських операцій, які відбулись на підприємстві. Кожному рядку журналу відповідає одна операція. «Журнал операцій» безпосередньо пов'язаний з «Журналом проводок», що містить проводки, які відповідають операціям.

Використання засобів автоматизації дозволяє практично повністю вирішити проблему точності та оперативності інформації. Протягом декількох хвилин можуть бути підготовлені

різноманітні і деталізовані дані, які необхідні для прийняття ефективних управлінських рішень.

Аудит каси ПрАТ «Вінницька кондитерська фабрика» проводять в такій послідовності:

- інвентаризація каси;
- перевірка дотримання Положення про ведення касових операцій;
- документальна перевірка прибуткових і видаткових касових операцій.

Однак при аудиторській перевірці проведення інвентаризації не належить до числа обов'язкових процедур, які використовує аудитор для підтвердження достовірності даних, що рахуються за статтею «Каса» активу балансу. Аудитор у даному випадку може скористатися результатами внутрішнього контролю.

Слід також рахувати, що готівку в іноземній валюті записують до акту інвентаризації із зазначенням назви і суми в перерахунку на українські гривні за курсом Національного банку України.

Під час документальної перевірки касових операцій у ПрАТ «Вінницька кондитерська фабрика» аудитор використовує такі документи:

- № КО–1 «Прибутковий касовий ордер»;
- № КО–2 «Видатковий касовий ордер»;
- № КО–3 і КО–3а «Журнал реєстрації прибуткових і видаткових касових документів»;
- № КО–4 «Касова книга»;
- № КО–5 «Книга обліку прийнятих і виданих касиром грошей», документи безордерного оформлення приймання і видачі грошей, облікові регістри, Головну книгу і баланси на відповідні дати за рахунком 30 «Каса» тощо.

Особлива увага аудитора має бути зосереджена на правильності оформлення касових документів: чи є на кожному документі розписки одержувачів грошей, чи погашаються касові

документи (прибуткові – штампом «Одержано», видаткові – «Оплачено») із зазначенням дати, чи немає підчисток і виправлень.

Під час перевірки звіту касира і прикладених до нього документів аудитор зіставляє номери останніх прибуткових і видаткових касових ордерів, прикладених до звіту, із записами в журналі реєстрації, щоб переконатися у повноті обліку останніх касових операцій. Якщо буде виявлено розбіжності у сумі або нумерації ордерів, з'ясовують причини. Щоб перевірити, як дотримано встановлений ліміт залишку грошей у касі, необхідно зіставити фактичні залишки грошей на окремі дати й у середньому за місяць із лімітом залишку. При підрахунку фактичних залишків грошей у касі вилучається готівка, призначена для виплати заробітної плати, допомоги у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю, пенсій і премій. Як правило, перевірка каси проводиться не рідше одного разу на квартал. Оперативний контроль за залишком грошей у касі здійснюється на підставі звітів касира.

Використання готівки за цільовим призначенням перевіряють зіставленням даних про одержання в банку грошей з даними про їх використання (балансовим методом, тобто залишок на початок з рахунка 30 «Каса» плюс оборот за дебетом за цим же рахунком і мінус оборот за кредитом). Для цього використовують дані звітів касира з доданими документами, дані облікових реєстрів з дебету і кредиту рахунка 30 «Каса» та журналу реєстрації прибуткових і видаткових касових документів.

Своєчасність і повноту внесення в банк невикористаних грошових сум перевіряють шляхом зіставлення дати і суми зарахування грошей на рахунок відповідно до виписки банку з датою закінчення масової виплати грошей, зазначеною у дозвільному написі на платіжних відомостях, і депонування заробітної плати та інших невикористаних сум, а також із датою і сумою оприбуткування грошей у касу за іншими надходженнями.

Перевіряючи касові операції, необхідно встановити їх законність, достовірність і господарську доцільність.

Особливо ретельно у ПрАТ «Вінницька кондитерська фабрика» аналізують повноту і своєчасність оприбуткування грошей у касу, одержаних із поточних рахунків підприємств у банку, яку встановлюють шляхом зустрічної і взаємної звірки даних банківських виписок із рахунків підприємств, корінців чекових книжок, прибуткових касових ордерів і записів у касовій книзі.

Для того, щоб впевнитись у повноті оприбуткування грошей за реалізовані товарно-матеріальні цінності, слід перевірити звіти про їх рух і записи за рахунками обліку їх реалізації. При цьому кредитові записи за рахунком реалізації (за готівку) зіставляють із дебетовими записами за рахунком каси. У разі розбіжностей слід перевірити сутність зазначених операцій й встановити причини відхилень.

З метою забезпечення здійснення розрахунків готівкою ПрАТ «Вінницька кондитерська фабрика» повинно мати касу, а його керівники – обладнати її та забезпечити надійне зберігання готівкових коштів у ній. Якщо з вини керівників не були створені належні умови для забезпечення схоронності коштів під час їх зберігання і транспортування, то вони несуть за це відповідальність у встановленому чинним законодавством України порядку.

З метою контролю за схоронністю готівкових коштів на підприємствах проводяться інвентаризації кас. У практичній діяльності проведення розрахунків допускаються порушення і зловживання. Операції на рахунках у банку підлягають суцільній перевірці. На їх виявлення, запобігання та відображення в аудиторському висновку спрямована аудиторська перевірка.

Метою аудиторської перевірки розрахунків на поточному рахунку у ПрАТ «Вінницька кондитерська фабрика» є встановлення: правильності відкриття поточних рахунків;

своєчасності, законності, достовірності та доцільності відображення на рахунках банку здійснених операцій із надходження і списання коштів; обґрунтованості отримання кредитів та позик, цільового використання, своєчасності погашення; дотримання стану платіжно-розрахункової дисципліни щодо укладених договорів тощо.

Джерелами інформації для аудиторської перевірки у ПрАТ «Вінницька кондитерська фабрика» є: виписки банків із відповідних рахунків, що є підставою для здійснення прибутково-видаткових операцій (копії платіжних доручень, меморіальних ордерів, корінці грошових і розрахункових чеків тощо); облікові реєстри за рахунками 311 «Поточний рахунок у національній валюті» та 312 «Поточний рахунок в іноземній валюті»; інші облікові реєстри, в яких відображаються операції, пов'язані з використанням грошових коштів на рахунках в банку; баланс та інші форми фінансової звітності.

Перш за все аудитор звіряє залишки коштів, відображених у виписках за відповідними рахунками, із залишками коштів, що значаться за обліковими даними. Однак рівність залишків не гарантує тотожності оборотів за виписками банку і за балансовим рахунком, оскільки при обробці виписок може бути допущено навмисне зменшення оборотів за дебетом і кредитом рахунка на однакову суму з метою приховання зловживань. Тому слід перевірити відповідність оборотів за дебетом і кредитом рахунка за виписками банку за кожний місяць із даними оборотів за обліковими реєстрами. Важливо також перевірити повноту і достовірність банківських виписок і прикладених до них документів (повноту банківських виписок встановлюють за їхньою нумерацією за сторінками і перенесенням залишку коштів на рахунку). Залишок коштів на кінець періоду в попередній виписці банку за рахунком має дорівнювати залишку коштів на початок періоду в наступній виписці. Правильність виписки визначають шляхом перевірки всіх її реквізитів. Якщо у виписці

буде встановлено необумовлені виправлення або підчищення, закреслення, то необхідно провести зустрічну перевірку даних виписки із записами у першому примірнику особового рахунка, що знаходиться в установі банку. У випадку відсутності окремих виписок слід також звернутися до установи банку. Результати перевірки аудитор відображає у своєму робочому документі.

Крім того, слід впевнитися, що всі здійснені через банк операції є реальними і підтверджені відповідними справжніми документами.

Інколи підробляють або прикладають не всі документи, що дає можливість, застосовуючи неправильну кореспонденцію рахунків, приховувати в обліку зловживання на значні суми. У разі виникнення сумнівів у справжності документів (відсутність банківського штампа, виправлення перерахованих сум, найменування одержувача грошей і дати здійснення операцій) слід провести зустрічну перевірку платіжних документів, що зберігаються у справах ПрАТ «Вінницька кондитерська фабрика», із платіжними документами у банку. Одночасно з'ясовують правильність кореспонденції рахунків і записів у облікових регістрах, бо деколи зловживання можуть бути приховані шляхом складання неправильних бухгалтерських записів, що не підтверджені документами, а також сторнувальних записів без документальних підтверджень і без дійсної потреби або неправильним підрахунком чи перенесенням підсумків з однієї сторінки регістру на іншу. При цьому аудиторам потрібно скласти робочі документи.

У випадку відхилень, встановлених при перевірці операцій на поточних рахунках банку на підприємстві аудитор повинен зробити відповідні висновки.

Обов'язком аудитора є також перевірка правильності та обґрунтованості перерахування коштів за товарно-матеріальні цінності, для чого порівнюють суми, вказані в платіжних документах, із даними виписки банку і записами на рахунку

63 «Розрахунки з постачальниками» або на рахунку 37 «Розрахунки з різними дебіторами». При цьому за прибутковими документами перевіряють їх повноту і правильність оприбуткування. Якщо є сумніви в справжності документів чи достовірності операцій, необхідно провести зустрічну перевірку їх у постачальників продукції.

Перевіряючи видаткові банківські документи, слід групувати в окремій відомості всі оплачені штрафи, неустойки та інші платежі, пов'язані з порушенням договірних умов, та вжиті підприємством заходи щодо відшкодування за рахунок винних осіб суми заподіяної шкоди, що дасть змогу потім перевірити повноту відображення їх на відповідних рахунках.

Перевіркою правильності банківських документів встановлюють, чи не допускалося неправильне перерахування авансів і платежів за безтоварними рахунками або оплата інших організацій, які не мають відношення до підприємства, що перевіряється.

Операції з лімітованими і не лімітованими чековими книжками перевіряють з погляду їх правильності, характеру і повноти оплати. З'ясовують, чи не проводилась оплата лімітованими чеками видатків, які не включаються в авансові звіти підзвітних осіб як здійснені готівкою.

Після встановлення подібних фактів слід визначити розмір завданого ПрАТ «Вінницька кондитерська фабрика» збитку і винних осіб. Слід також перевірити, чи збігається залишок за книжкою лімітованих чеків, відображений на корінці останнього використаного чека, із залишком на дату перевірки за рахунком 313 «Інші рахунки в банку в національній валюті», а також із залишком за випискою банку. Це пояснюється тим, що видані з лімітованих книжок чеки не були до кінця місяця пред'явлені одержувачами в банк до оплати.

Об'єктом аудиту можуть бути також операції з переказами грошей з рахунка в Ощадбанк, тому вони пов'язані з передачею грошей підставним особам, з крадіжками коштів.

Здійснюючи перевірку операцій на рахунку 312 «Поточні рахунки в іноземній валюті», слід встановити, чи відповідають залишки коштів, відображені у виписці банку, залишку коштів, який значиться за обліком; повноту і достовірність банківських виписок і первинних документів, правильність кореспонденції рахунків за операціями на поточних рахунках в іноземній валюті й записів у облікових регістрах. Особливу увагу звертають на повноту зарахування на транзитні валютні рахунки валютної виручки, що надійшла на адресу підприємства.

Ретельно вивчають обґрунтованість списання грошей з рахунків підприємства в банках у дебет рахунків витрат, прибутків і збитків тощо. Кожний випадок порушення кореспонденції рахунків бухгалтерського обліку перевіряється за первинними документами для того, щоб з'ясувати, чи не призвело це до навмисного перекручення облікових і звітних даних.

Під час перевірки операцій за поточним рахунком в іноземній валюті слід врахувати, що суб'єкти господарювання можуть здійснювати скупку, обмін, продаж валюти за ліцензією Національного банку України в установленому законом порядку. По встановлених порушеннях аудитор повинен скласти робочий документ.

Грошовими документами, які знаходяться в касі, є поштові марки, марки державного мита, векселі, оплачені путівки в санаторії, будинки відпочинку тощо. Аудиторська перевірка грошових документів у ПрАТ «Вінницька кондитерська фабрика» починається з повної інвентаризації і складання відповідного акту. При аудиті слід встановити відповідність залишків даних аналітичного і синтетичного обліку з рахунка 33 «Інші кошти». За даними аналітичного обліку необхідно з'ясувати своєчасність і

правильність оприбуткування грошових документів у кількісному і вартісному вираженні на рахунок 33 «Інші кошти».

У висновку аудитори зазначають виправлені записи за відповідний період і встановлюють результат. Результати вищевказаних перевірок касових, банківських операцій та операцій з іншими грошовими коштами аудитор у ПрАТ «Вінницька кондитерська фабрика» повинен відобразити в робочому документі.

Мета застосування внутрішнього аудиту у ПрАТ «Вінницька кондитерська фабрика» полягає в удосконаленні не тільки бухгалтерської роботи, а й в організації й управління виробництвом, виявленні й мобілізації його резервів.

Внутрішній аудит здійснюється на попередній стадії виконання комерційної, технологічної або фінансової угоди, у процесі її проходження і після завершення. Він дає експертну обґрунтовану оцінку господарським операціям і процесам діяльності підприємства.

Необхідно впровадити систему внутрішнього аудиту так, щоб за цю роботу відповідала конкретна особа чи спеціальний відділ. Асигнування на утримання такої аудиторської служби слід здійснювати за рахунок виявлених внутрішнім аудитом резервів підвищення ефективності роботи підприємства, зниження собівартості й збільшення прибутків.

Методика внутрішнього аудиту не повинна містити значну деталізацію її елементів, інакше аудитор перетвориться на безініціативного виконавця, який працюватиме за наперед визначеним алгоритмом. Впровадженню вітчизняними аудиторами в свою діяльність надбань зарубіжної аудиторської практики має передувати їх розгляд через призму соціально-економічних чинників, нормативно-правового законодавства, традицій господарювання країни, де він буде запроваджений.

На нашу думку, необхідність побудови ефективної системи контролю за наявністю і рухом грошових коштів і їх еквівалентів

у ПрАТ «Вінницька кондитерська фабрика» зумовлена тим, що останні як найважливіша ланка системи кругообігу ресурсів формують базис для зростання платоспроможності господарюючого суб'єкта. Внутрішній аудитор має бути готовим брати на себе відповідальність не тільки за формування й подання правдивих суджень щодо стану об'єкта перевірки, а й нести відповідальність за стан, в якому об'єкт опиниться після реалізації всіх рекомендацій перевіряючого, очікуючи при цьому на адекватну додаткову винагороду.

Для перевірки грошових коштів доцільно використовувати Відомість відповідності залишків та оборотів грошових коштів у регістрах синтетичного і аналітичного обліку, за допомогою якої аудитор міг би перевірити чи відповідають суми по банківських виписках сумам, вказаних у первинних документах, а також чи правильно відображаються в бухгалтерському і податковому обліку здійснені операції.

Існує така проблема, як відсутність стандартної форми для звітів внутрішніх аудиторів. Тому пропонуємо впровадити Звіт про результати внутрішньогосподарської аудиторської перевірки. Даний документ чітко висвітлює помилки, зловживання та невідповідності на підприємстві, в ньому зазначені винні особи та особи, на яких покладено відповідальність за ліквідацію помилок та порушень, а також конкретні дії щодо їх усунення.

Внутрішній аудит в умовах конкурентної боротьби націлений на систему внутрішнього контролю і тому допоможе у ПрАТ «Вінницька кондитерська фабрика» утриматись у своєму секторі ринку за допомогою підготовки заходів, що сприяють підвищенню якості продукції; оцінити якість фінансово-господарської діяльності підприємства і його структурних підрозділів.

На сьогоднішній день існує проблема недотримання частиною економічних суб'єктів принципу обов'язковості аудиторської перевірки. Багато питань постають щодо якості

роботи самих аудиторів. Частим є недотримання конфіденційності – одного із основних принципів аудиторської діяльності. Особливо актуальним в наш час постає питання підвищення кваліфікації аудиторів. У вирішенні цих питань головну роль має відіграти удосконалення нормативно-правової бази. Обов'язковою має стати перевірка якості роботи аудитора уповноваженою аудиторською організацією. Вона має проводитися не рідше одного разу на три роки. В державному законодавстві України мають бути чітко визначені заходи кримінального та адміністративного характеру за порушення конфіденційності.

Ці проблеми можна розв'язати наступним чином:

- діяльність аудиторів має спиратися на повноцінну нормативно-правову базу, яка може складатися із сукупності різних законодавчих актів. Ці акти мають доповнюватись і розвиватись професійними та морально-етичними принципами, що визначені в стандартах аудиторської діяльності України;

- якість роботи аудитора необхідно перевіряти уповноваженою аудиторською організацією не рідше одного разу на три роки;

- аудитори зобов'язані забезпечити збереження конфіденційних даних, які отримують в процесі аудиторської діяльності. В законодавстві мають бути чітко визначені заходи кримінального і адміністративного характеру за порушення принципу конфіденційності;

- для розвитку цивілізованого аудиту в Україні необхідно прискорити впровадження в практику стандартів та нормативів аудиторської діяльності та при необхідності проводити семінари для їх роз'яснення;

- виробничу практику майбутніх фахівців з аудиту не можна вважати реальністю до того часу, коли практиканти упродовж передбаченого планами часу не перебуватимуть в

аудиторських фірмах чи контролюючих органах, на які державою покладене здійснення фінансового аудиту;

– застосовувати спеціальні програмні продукти, зокрема «IT Audit: Аудитор», який має широкі функціональні можливості. Даний продукт забезпечує можливість оперативного та наступного контролю якості надання аудиторських послуг [48].

Впровадження даних заходів поліпшить проведення аудиту грошових коштів як на вітчизняних промислових підприємствах, так і на ПрАТ «Вінницька кондитерська фабрика» зокрема, що, в свою чергу, вплине і на покращення ведення обліку грошових коштів та організацію ведення бухгалтерського обліку в цілому.

2.3. Удосконалення обліку власного капіталу підприємства

В сучасних умовах розвитку національної економіки особливої актуальності набувають питання обліку та аналізу власного капіталу, наявність якого дає змогу функціонувати підприємствам усіх форм власності. Раціональна організація бухгалтерського обліку власного капіталу покликана передбачити особливості формування власного капіталу залежно від організаційно-правової форми підприємства, своєчасне виконання завдань щодо його планування, контролю, управління та надання повної правової та неупередженої інформації про власний капітал за мінімальних затрат засобів і праці.

Проблеми бухгалтерського обліку формування та зміни власного капіталу підприємства досліджували провідні вчені-економісти, зокрема, М. Алексеєнко, Ф. Бутинець, С. Голов, Г. Кірейцев, М. Мосійчук, О. Пилипенко, І. Поліщук, М. Пушкар, Н. Ткаченко, В. Сопко та інші вчені.

Облік власного капіталу є інформаційною базою для відображення таких характеристик підприємства, як забезпеченість коштами діяльності підприємства, кредитоспроможність

підприємства, фінансова стійкість, платоспроможність. Тому актуальності набуває питання раціональної організації обліку власного капіталу, який є запорукою отримання достовірної та необхідної інформації про власний капітал підприємства.

Власний капітал є одним з найістотніших та найважливіших елементів підприємства, оскільки є основою та гарантією організації бізнесу різних форм власності та організаційно-правових форм. Будь-яка організація чи підприємство, що веде виробничу чи іншу комерційну діяльність повинна мати власний капітал, необхідний для здійснення своєї господарської діяльності. Він є базою створення та розвитку підприємства.

У процесі функціонування власний капітал забезпечує інтереси держави, власників та персоналу. Облік власного капіталу є інформаційною базою для відображення таких характеристик підприємства, як забезпеченість коштами діяльності підприємства, кредитоспроможність підприємства, фінансова стійкість, платоспроможність. Тому саме раціональна організація обліку власного капіталу є запорукою отримання достовірної та необхідної інформації про власний капітал підприємства.

Власний капітал – це власні джерела підприємства. Поняття «капітал» асоціюється з поняттям «власність». В момент створення підприємства його стартовий капітал втілюється в активах, інвестованих засновниками (учасниками), і являє собою вартість майна підприємства.

На думку С. Ф. Голова, майно підприємства складається із різноманітних матеріальних, нематеріальних та фінансових ресурсів – носіїв прав власності окремих суб'єктів, а також частки інвестованих коштів [49].

Т. Г. Камінська стверджує, що власний капітал – це власні джерела фінансування підприємства, які без визначення строку повернення внесені його засновниками (учасниками) або залишені ними на підприємстві із чистого прибутку [50]. Створюється

підприємство з метою отримання прибутку, і реалізувати цю мету воно може лише за умови збереження свого капіталу.

Власний капітал є важливою складовою серед джерел формування ресурсів підприємства. В момент створення підприємства його стартовий капітал складається з матеріальних активів, грошових коштів, фінансових інвестицій та витрат на придбання прав і привілеїв, які є необхідними для здійснення підприємницької діяльності. Розмір стартового капіталу дорівнює розміру власного капіталу, доки підприємство не має зовнішньої заборгованості. Такі активи є вартістю майна підприємства, тобто власний капітал підприємства – це загальна вартість засобів підприємства, які належать йому на правах власності та використовуються ним для формування його активів.

При збільшенні статутного капіталу акціонерного товариства шляхом збільшення номінальної вартості акцій анулюється реєстрація попередніх випусків акцій і необхідна реєстрація випуску акцій нової номінальної вартості та інформації про випуск нових акцій.

Класифікація власного капіталу за формою визначає частину капіталу, який був:

- інвестований засновниками;
- одержаний безоплатно;
- зароблений протягом звітного періоду [51].

Класифікація за рівнем відповідальності дає можливість розділяти капітал на юридично закріплений в установчих документах та нерегламентований, як обов'язковий чинним законодавством. Виходячи із результатів аналізу та історичних аспектів обліку статутного капіталу в різних країнах, О. Й. Вівчар виділяє основні проблеми, які на даний час залишаються актуальними:

1) розкриття сутності термінів – «статутний фонд» і «zareєстрований (пайовий) капітал». Різницю між фондом і капіталом визначив Ж. Андре та ствердив, що фонд – це сума

основних і оборотних засобів підприємства або іншими словами підсумок балансу, капітал – засоби власника, вкладені в фонд;

2) вибір концепції обліку статутного капіталу при застосуванні на підприємстві;

3) яким чином по сумі відображати Зареєстрований (пайовий) капітал – у розмірі тільки оголошеного або фактично внесеного статутного капіталу [52].

На законодавчому рівні поняття «власний капітал» закріплене у П(С)БО № 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності». Так, під власним капіталом розуміється частина в активах підприємства, що залишається після вирахування його зобов'язань. Джерелами формування власного капіталу є капітал, внесений його засновниками без визначення терміну їх повернення (вкладений капітал), та капітал, отриманий підприємством у результаті ефективної діяльності, який залишається в його розпорядженні (накопичений капітал).

Порядок формування та облік власного капіталу залежить від організаційно-правової форми підприємства, вимог чинного законодавства щодо мінімального розміру статутного, резервного та інших видів капіталу. Основні характеристики капіталу підприємства:

- є джерелом формування господарських засобів підприємства;
- характеризує фінансові ресурси підприємства;
- характеризує рівень добробуту засновників підприємства;
- забезпеченість власним капіталом та його оптимальна структура максимізує ринкову вартість підприємства;
- показує частку майна, яка фінансується за рахунок власних засобів, а яка за рахунок внесків засновників;
- є показником ефективності основної, фінансової та інвестиційної діяльності підприємства та інші [53].

До складу власного капіталу входять:

– зареєстрований (пайовий) капітал – зафіксована в установчих документах загальна вартість активів, що є внеском власників (учасників) у капітал підприємства;

– пайовий капітал – це сукупність засобів фізичних і юридичних осіб, добровільно розміщених у суспільстві для здійснення його господарсько-фінансової діяльності;

– додатковий вкладений капітал – це сума, на яку вартість реалізації випущених акцій перевищує їхню номінальну вартість, для інших видів підприємств це будь-яке перевищення внесків засновників (власників) підприємства над сумою внесків у статутний чи фонд пайові внески.

Організація бухгалтерського обліку на підприємствах, в установах та організаціях – це система методів, способів, заходів, які забезпечують його оптимальне функціонування та розвиток відповідно до мети, цілей та місії [54]. Основною метою організації обліку власного капіталу є підтримка системи фінансового менеджменту в рішеннях щодо його збереження та забезпечення ефективного контролю за формуванням джерел власних коштів.

Важливим об'єктом організації обліку є процес формування статутного капіталу за рахунок вкладів засновників. Бухгалтерський облік статутного капіталу починається з моменту реєстрації підприємства в Єдиному державному реєстрі підприємств та організацій України, а також припиняється в день вибуття підприємства з державного реєстру в результаті завершення діяльності, банкрутства, реорганізації тощо.

Відомості про розмір та порядок утворення статутного капіталу повинні бути зазначені в засновницьких документах підприємства та підлягають обов'язковій реєстрації в державному реєстрі господарчих одиниць. Зміни збільшення чи зменшення розміру статутного (пайового) капіталу також обов'язково мають реєструватися. Сума статутного (пайового) капіталу в балансі підприємства не може бути відмінною від тієї, що зареєстрована в

державному реєстрі. Тому не вкладені кошти засновників (учасників) відбиваються в пасиві балансу окремо.

Власний капітал складається з таких частин: зареєстрований (пайовий) капітал; капітал у дооцінках; додатковий капітал; резервний капітал; нерозподілений прибуток (непокритий збиток); вилучений капітал; неоплачений капітал [53; 55; 56].

Ці складові показують суму, яку власники передали в розпорядження підприємства як внески, чи залишили у формі нерозподіленого прибутку. Всі ці види капіталу можна умовно поділити на три групи:

1. Зареєстрований (пайовий) капітал, облік якого ведеться на субрахунку 401 «Зареєстрований (пайовий) капітал», відображає величину зареєстрованого статутного капіталу товариств, державних і комунальних підприємств.

2. Пайовий капітал, облік якого ведеться на субрахунку 402 «Пайовий капітал», відображає суми пайових внесків членів споживчого товариства, колективного сільськогосподарського підприємства, житлово-будівельного кооперативу, кредитної спілки та інших підприємств, що передбачені установчими документами.

3. Зареєстрований капітал інших підприємств, зокрема приватних, формування якого передбачено в установчих документах, відображається на субрахунку 403 «Інший зареєстрований капітал».

У Звіті про фінансові результати (Звіті про сукупний дохід) інформація про власний капітал представлена у розділі II «Сукупний дохід» [57].

Сукупний дохід – це зміни у власному капіталі протягом звітного періоду внаслідок господарських операцій та інших подій (за винятком змін капіталу за рахунок операцій з власниками) [57]. При заповненні відповідних рядків II розділу Звіту про фінансові результати використовуються залишки відповідних рахунків. Найбільш повно наявність та зміни у власному капіталі

представлені у Звіті про власний капітал. При заповненні даної форми звітності частина інформації переноситься з інших форм звітності, а саме: залишок за видами власного капіталу на початок і кінець року – з Балансу (Звіту про фінансовий стан); чистий прибуток та інший сукупний дохід за звітний період – зі Звіту про фінансові результати (Звіту про сукупний дохід).

Облік власного капіталу має важливе значення, з огляду на те, що він використовується кредиторами для оцінювання кредитоспроможності підприємства, тому неправильний облік або ж фінансова звітність може потягнути за собою судові позови з боку тих суб'єктів ринку, які використовують цю інформацію для визначення своїх стосунків з даним підприємством. Окрім того, облік власного капіталу відіграє суттєву роль у стосунках між власниками підприємства, так як прибуток зазвичай розподіляється пропорційно частці у статутному капіталі кожного з власників чи засновників підприємства [58].

Об'єктами організації обліку власного капіталу є первинний етап, поточний та узагальнюючий, а об'єктами кожного етапу є номенклатури, носії номенклатур, їх рух та забезпечення. Оскільки операції з обліку власного капіталу не часто відбуваються на підприємстві, документуванню цих операцій приділено менше уваги. Більшість операцій з обліку власного капіталу не має розроблених та затверджених форм первинної документації. Первинними документами операцій з обліку власного капіталу є бухгалтерські довідки, що складаються у вільній формі. Загальні вимоги до первинних документів, облікових реєстрів та бухгалтерської звітності встановлює Положення про документальне забезпечення записів у бухгалтерському обліку.

Первинний облік власного капіталу характеризує моменти процесу вкладання (внески, набуття права тощо) або вибір виходу з учасників товариства, покриття збитків тощо. Для обліку змін у власному капіталі, пов'язаних з рухом основних засобів, матеріалів,

грошових коштів, використовують первинні документи, затверджені для відповідного виду активів. Загальні вимоги до первинних документів, облікових реєстрів та бухгалтерської звітності встановлюються Положенням про документальне забезпечення записів у бухгалтерському обліку [54].

Первинні документи складаються на бланках типових форм, затверджених Державною службою статистики України, а також на бланках спеціалізованих форм, затверджених міністерствами та відомствами України, або самостійно розроблених форм, які мають реквізити спеціалізованих чи типових форм. Під час складання первинних документів для надання їм юридичної сили та доказовості потрібно стежити за їх правильним оформленням, тобто наявністю всіх реквізитів, таких як назва підприємства, установи, від імені яких складений документ, назва документа (форми), код форми, дата й місце складання, зміст господарської операції та її вимірники (в натуральному та вартісному виразах), посади, прізвища та підписи осіб, відповідальних за дозвіл та здійснення господарської операції, а також складання первинного документа [52].

Первинними документами обліку операцій, які приводять до змін лише у складі власного капіталу та за розрахунками з учасниками, є накази, розпорядження, рішення зборів учасників підприємства, засновницький опис майна та довідка бухгалтерії. Більшість носіїв номенклатур первинного обліку визначається централізовано в альбомах первинних документів. Якщо немає такого носія, його розробляють самостійно в індивідуальному порядку та затверджують в установленому законодавством порядку. Під поточним обліком розуміють обробку, реєстрацію та запис даних первинного обліку, тобто носіїв інформації, в облікові реєстри, групування та перегрупування їх з метою одержання потрібної результатної інформації. Організація поточного обліку також починається з вивчення складу облікових номенклатур, які

слід відобразити, проте вже в системі облікових реєстрів та різних розрахункових форм [59].

Формування облікових номенклатур поточного обліку складніше, ніж первинного. Основу організації поточного обліку визначають аналітичний та синтетичний облік. Основними носіями поточного обліку власного капіталу є реєстри аналітичного обліку за об'єктами та синтетичного обліку за рахунками, субрахунками та ознаками, рівнями узагальнення. Організація синтетичного обліку першого порядку відбувається на основі системи, яка передбачена планом рахунків з подальшою деталізацією.

Організація підсумкового обліку починається з виявлення складу облікових номенклатур, які мають бути відображені у відповідних підсумкових носіях облікової інформації. Ці номенклатури є системою показників, що характеризують стан та зміну стану господарських фактів, а саме явищ та процесів, а також активів, пасивів, затрат, доходів та результатів діяльності. Основним носієм узагальнюючого обліку є баланс, який складається за загальноприйнятою формою, а також різні накопичувальні відомості, таблиці, в яких формуються підсумкові дані для потреб управління та складання різних форм звітності.

Формування даних для форми фінансової звітності № 4 «Звіт про власний капітал» та приміток до фінансової звітності є найбільш трудомісткою роботою щодо організації номенклатури. Складання Звіту про власний капітал регламентується методичними рекомендаціями щодо заповнення форм фінансової звітності. Метою складання звіту про власний капітал є надання користувачам фінансової звітності повної, правдивої та неупередженої інформації про зміни у складі власного капіталу підприємства протягом звітного періоду.

Отже, раціональна організація бухгалтерського обліку власного капіталу передбачає таку його будову, за якої він забезпечив би своєчасне виконання завдань планування,

контролю, управління, а також надання повної правової та неупередженої інформації за мінімальних затрат засобів і праці. Об'єктами організації обліку власного капіталу є первинний етап, поточний та узагальнюючий, а об'єктами кожного етапу є номенклатури, носії номенклатур, їх рух та забезпечення.

Досліджуване підприємство ПАТ «КЗ «Аналітприлад» займається випуском контрольно-вимірювальної апаратури для хімічної і харчової промисловості.

Бухгалтерський облік на підприємстві організовано за журнально-ордерною формою на основі застосування ПЕОМ згідно з Законом України «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність» та іншими документами нормативного характеру, які регулюють облікові процеси у підприємствах народного господарства [60]. Недоліки журнально-ордерної форми бухгалтерського обліку полягають у складному взаємозв'язку окремих реєстрів та високою трудомісткістю операцій при річній обробці даних. Ці недоліки на підприємстві долають за допомогою ЕОМ, використовуючи для обробки інформації пакет прикладних програм Fox base.

Методологія бухгалтерського обліку на ПАТ «КЗ «Аналітприлад» відповідає вимогам національної облікової політики, яку проводить Міністерство фінансів України. За останній рік обсяг збитків підприємства перевищив 100 % відносно попереднього року, що свідчить про значні труднощі, що має підприємство у своїй діяльності.

Власниками акцій є трудовий колектив. За всі роки існування підприємства дивіденди ще жодного разу не виплачувалися.

Власний капітал відіграє важливу роль у процесі фінансової діяльності підприємства.

Розглянемо процес формування власного капіталу ПАТ «КЗ «Аналітприлад» (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

**Динаміка власного капіталу
ПАТ «КЗ «Аналітприлад» у 2015 – 2017 рр.**

Показник	2015 р.		2016 р.		2017 р.		Відхилен- ня 2017 р. до 2016 р.	
	тис. грн	%	тис. грн	%	тис. грн	%	тис. грн	%
Власний капітал	3888	100	53693,5	100	62581,1	100	8887,6	100
Приріст			9	0,8	9	0,8	0	0
Темпи росту, %			8	0	8	0	0	0

Як свідчать дані табл. 2.6, у 2015 – 2017 рр. спостерігається тенденція до зменшення загального обсягу власного капіталу підприємства. Причому темпи зменшення обсягів власного капіталу за досліджуваний період збільшуються.

Так, зокрема, якщо в 2016 році власний капітал підприємства був 53693,5 тис. грн, то за 2017 рік ми можемо спостерігати, що він збільшився на 8887,6 тис. грн і становить 62581,1 тис. грн. Отже, власний капітал являє собою частину фінансових ресурсів підприємства, які гарантовано йому належать (тобто, власний капітал – пасиви мінус зобов'язання). Власний капітал характеризується відносно невеликою маневреністю, що дещо спрощує його облік, але значення власного капіталу в життєдіяльності підприємства величезне. Власний капітал є головним джерелом фінансування господарської діяльності підприємств, він же виступає гарантом повернення підприємством наданих йому позикових коштів, служить джерелом покриття збитків, отриманих в результаті господарської діяльності.

Розглянемо структуру джерел формування власного капіталу підприємства (табл. 2.7).

Таблиця 2.7

**Структура джерел формування власного капіталу
ПАТ «КЗ «Аналітприлад» у 2015 – 2017 рр.**

Показник	2015 р.		2016 р.		2017 р.		Відхилення прогнозу на 2017 р. від 2016 р.	
	тис. грн	%	тис. грн	%	тис. грн	%	тис. грн	%
Власний капітал	3888	100	53693,5	100	62581,1	100	8887,6	100
Зареєстрований (пайовий) капітал	46,2	0,4	46,2	0,4	46,2	0,4	0	0
Додатковий капітал	6896	99,5	6896	99,5	0	0	0	0
Резервний капітал	9	0,1	9	0,1	9	0,1	0	0
Нерозподілений прибуток (непокритий збиток)	-2559	4,3	- 3063	8,4	-7373	18,5	-4310	10,1

Отже, наведені дані свідчать про збільшення обсягів власного капіталу аналізованого підприємства у 2017 р. порівняно з 2016 р. Так, зокрема, у 2017 р. загальний обсяг власного капіталу ПАТ «КЗ «Аналітприлад» становив 62581,1 тис. грн, що на 3888 тис. грн більше, ніж у 2015 р.

У 2017 році власний капітал, Зареєстрований (пайовий) капітал, інший додатковий капітал, резервний капітал та нерозподілений прибуток, різко почали зменшуватися. За даними таблиці видно, як зменшувалися джерела власного капіталу у 2017 році. Відхилення у статутному капіталі, іншому додатковому капіталі та резервному капіталі дорівнює 0.

Як бачимо, основним джерелом формування власного капіталу є інший додатковий капітал, що є характерним для економіки, що пережила період сильної інфляції.

Розглянемо динаміку основних джерел формування власного капіталу. Для початку проаналізуємо динаміку джерела, що

вносить негативну тенденцію у формування власного капіталу – непокритий збиток.

Даний показник виявляє тенденцію до росту, що свідчить про значних труднощів у діяльності підприємства. Причому збиток збільшується практично в два рази щороку. Як бачимо, що нерозподілений прибуток у 2017 році зменшився до –1247 тис. грн, темп росту становить – 100 %.

Ефективність використання власного капіталу проявляється в тому наскільки він виконує покладені на нього функції: захисну, оперативну, стартову, відтворювальну, ресурсно-потенційну та розпорядчо-розподільчу.

Як свідчать дані таблиці 2.8 в силу збитковості підприємства, відрахувань до резервного капіталу немає, що означає те, що захисну функцію власний капітал досліджуваного підприємства не виконує.

Таблиця 2.8

Динаміка непокритого збитку ПАТ «КЗ «Аналітприлад» у 2015 – 2017 рр.

Показник	2015 р.	+/-	2016 р.	+/-	2017 р.	+/-
		%		%		%
Нерозподілений прибуток (непокритий збиток) тис. грн	-513,9	4,3	-974,3	8,4	-1952,7	18,5
Абсолютний приріст, тис. грн	–	–	460,4	4,6	978,4	9,8
Темпи росту, %	–	–	90 %	0,9	100 %	100

Власний капітал ПАТ «КЗ «Аналітприлад» бере все меншу участь у фінансуванні оперативної (поточної) діяльності підприємства (таблиця 2.8). Відповідно темпи зниження власного оборотного капіталу становлять за 2017 рік 100 %.

Коефіцієнт маневреності власного капіталу показує, яка частина власного капіталу використовується для фінансування поточної діяльності, тобто вкладена в оборотні кошти, а яка

частина – капіталізована. Нормативним вважається значення 0,1 і вище. Позитивне значення свідчить про достатність власних фінансових ресурсів для фінансування необоротних активів і частини оборотних. Від’ємне значення показника свідчить, що власний капітал і кошти, залучені на довгостроковій основі, спрямовані на фінансування необоротних засобів, тому для фінансування оборотних активів необхідно звертатися до позичкових джерел фінансування. Це призводить до зниження фінансової стійкості.

При низькому значенні показника необхідно працювати в напрямку збільшення частки власних ресурсів. Це дозволить збільшити суму власних оборотних коштів, що призведе до збільшення значення показника.

Значення цього показника може змінюватися в залежності від структури капіталу і галузевої приналежності підприємства (норматив – 0,4-0,6).

Аналізуючи таблицю 2.9 можна сказати що, у 2017 році маневреність власного капіталу збільшився. Як бачимо, що власний капітал зменшився на 9,9 %, а сам коефіцієнт дорівнював 0. Отже, по даній таблиці, можна бачити негативні наслідки для підприємства ПАТ «КЗ «Аналітприлад».

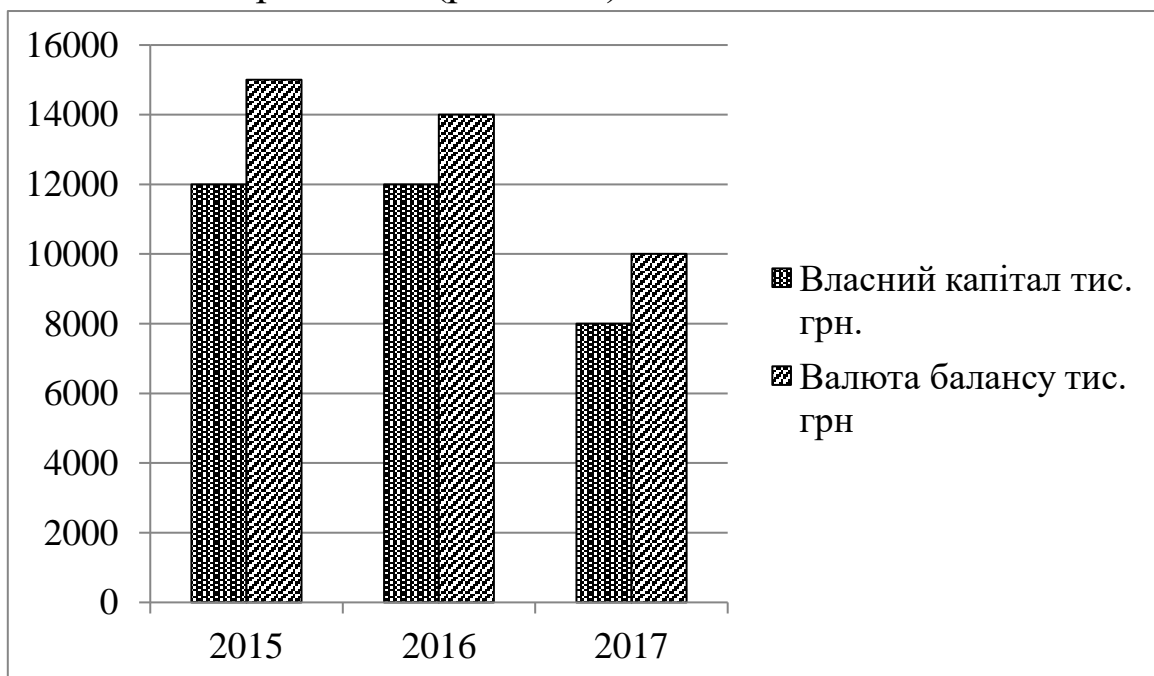
Таблиця 2.9

**Розрахунок маневреності власного капіталу ПАТ «КЗ
«Аналітприлад» у 2015 – 2017 рр.**

Показник	2015 р.	2016 р.	2017 р.	Відхилення 2017 р. від 2016 р.	
				тис. грн	%
Власний капітал	3888	53693,5	62581,1	8887,6	8,9
Поточні активи	3597,70	4225,40	2128,20	-2097,2	-20,97
Поточні пасиви	786,8	2248,7	370	-1878,7	-18,7
Коефіцієнт маневреності власного капіталу	0,23	0,17	0,17	0	0

Розрахунки показують, що даний показник протягом усього періоду нижче нормативних показників, причому негативною є тенденція до його зниження. Отже оперативна функція власного капіталу виконується ним на досліджуваному підприємстві вкрай неефективно.

Одним з найважливіших фінансових показників, які визначають ресурсно-потенційну властивість власного капіталу, є кількість позикових, які фінансують діяльність підприємства та концентрації власного капіталу. При цьому власний капітал стає фактично єдиним джерелом фінансування господарської діяльності підприємства (рис. 2.13).

Рис. 2.13. Співвідношення власного капіталу і валюти балансу ПАТ «КЗ «Аналітприлад»

Отже, ресурсно-потенційну функцію власний капітал підприємства виконує незадовільно, про що свідчить і зменшення валюти балансу, тобто підприємство нездатне не тільки розширювати обсяги ресурсів, задіяних в процесі господарської діяльності підприємства, а, навпаки, знижує даний показник.

Облік власного капіталу починається з обліку статутного капіталу при заснуванні (реорганізації) підприємства.

Зареєстрований (пайовий) капітал – це організаційно-правова форма капіталу, величина якого визначається в визначених установчими документами суб'єкта господарювання відповідно до чинного законодавства. Це сукупність в грошовому вираженні внесків (часток, акцій за номінальною вартістю) засновників (учасників) в майно при створенні підприємства для забезпечення його статутної діяльності.

Згідно з чинним законодавством мінімальний розмір статутного капіталу регламентований лише для господарських товариств (акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю, повні товариства та ін.) та деяких специфічних видів діяльності, пов'язаних з фінансовими операціями. Для підприємств всіх інших організаційно-правових форм господарювання його розмір визначається засновниками та залежить, насамперед, від виду та масштабу діяльності.

Законодавчо при створенні підприємства організовується відкрита підписка на акції. Особи, які побажали придбати акції, повинні внести на рахунок засновників не менше 10 % вартості акцій, на які вони підписалися.

Відкриття тимчасового банківського рахунку для акумуляції засобів, які надійшли на формування статутного капіталу, здійснюється банківською установою на підставі нотаріально завіреної копії установчого договору та заяви, підписаної одним із засновників, повноваження якого підтверджуються рішенням засновницьких зборів [61].

Аналітичний облік по рахунку 40 «Зареєстрований (пайовий) капітал» ведеться за учасниками акціонерного товариства. В силу розпорошеності акцій така організація аналітичного обліку дуже незручна для надання інформації.

Сальдо рахунку 40 «Зареєстрований (пайовий) капітал» має дорівнювати розміру статутного капіталу, зареєстрованому в установчих документах ПАТ, і має дорівнювати номінальній

вартості випущених акцій. Зміни цієї суми допускаються тільки у разі збільшення або зменшення статутного капіталу, які здійснюються у встановленому порядку, і внесення відповідних змін у реєстр державної реєстрації. Бланки акцій обліковуються і зберігаються як бланки суворого обліку.

Таблиця 2.10

Кореспонденція рахунків при формуванні статутного капіталу

№ з/п	Зміст операції	Кореспонденція рахунків	
		Дебет	Кредит
1.	Прийнято на облік придбані бланки акцій (за номінальною вартістю)	08	
2.	Здійснена підписка на акції публічного акціонерного підприємства (ПАТ):		40
	а) на номінальну вартість акцій	46 «Неоплачений капітал»	«Зареєстрований (пайовий) капітал»
	б) на суму емісійного доходу	46 «Неоплачений капітал»	421 «Емісійний дохід»
3.	Внески від акціонерів до Статутного капіталу:		
	а) грошовими коштами	31 «Рахунки в банках»	46 «Неоплачений капітал»
	б) основними засобами	152 «Придбання (виготовлення) основних засобів»	46 «Неоплачений капітал»
	в) об'єктами незавершеного виробництва	161 «Капітальне будівництво»	46 «Неоплачений капітал»
	г) нематеріальними активами	154 «Придбання (створення) нематеріальних активів»	46 «Неоплачений капітал»
	д) виробничими запасами	20 «Виробничі запаси»	46 «Неоплачений капітал»
	е) цінними паперами (облігаціями) інших підприємств	14 «Довгострокові фінансові інвестиції»	46 «Неоплачений капітал»
4.	Списано бланки акцій, видані акціонерам після повної оплати їх вартості	—	08

Синтетичний облік наявності і руху бланків акцій ведеться на позабалансовому рахунку 08 «Бланки суворого обліку», аналітичний – за видами акцій (іменні, привілейовані, прості) і матеріально відповідальними особами. Бухгалтерський облік статутного капіталу починається з моменту реєстрації підприємства в Єдиному державному реєстрі підприємств та організацій України і припиняється в день вибуття підприємства з Державного реєстру в результаті завершення діяльності, банкрутства, реорганізації тощо. По дебету рахунка 08 і його аналітичних рахунків відображається надходження бланків акцій, а по кредиту – списання при видачі акціонерам після повної оплати їх вартості.

Слід зазначити, що в досліджуваному підприємстві Зареєстрований (пайовий) капітал не змінювався з моменту його реорганізації у ПАТ.

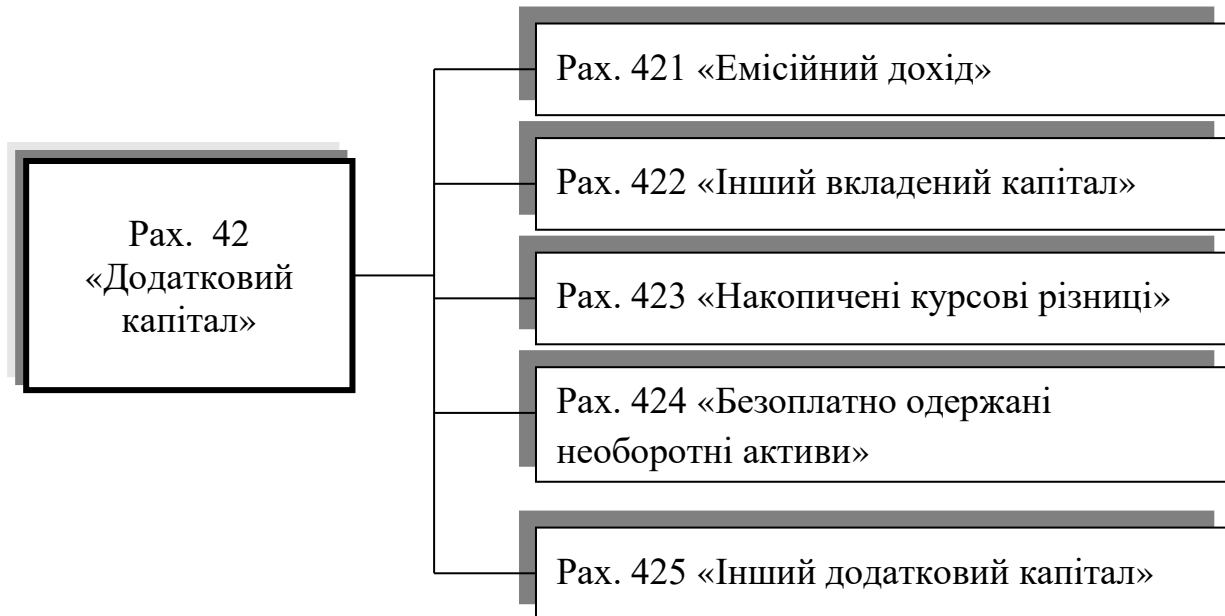
Наказом про облікову політику передбачається ведення обліку крім статутного капіталу ще резервного капіталу та додаткового капіталу.

Рішенням установчих зборів передбачається відрахування певної частки (не менше 5%) чистого прибутку для резервного капіталу, однак відрахувань в багатьох підприємствах (в тому числі і досліджуваному) за весь період ще не відбувалося, в силу збитковості підприємств.

Додатковий капітал (інший додатковий капітал) збільшується на суму дооцінки необоротних активів, на суму безкоштовно отриманих підприємством активів від інших юридичних або фізичних осіб та інші види додаткового капіталу.

Для синтетичного обліку додаткового капіталу рахунок 42 має ряд субрахунків (рис. 2.14).

Облік додаткового капіталу здійснюється на підставі актів приймання-передачі основних засобів, довідок бухгалтерії, накладних, виписок банку, наказів, установчого договору, рішень зборів учасників тощо.

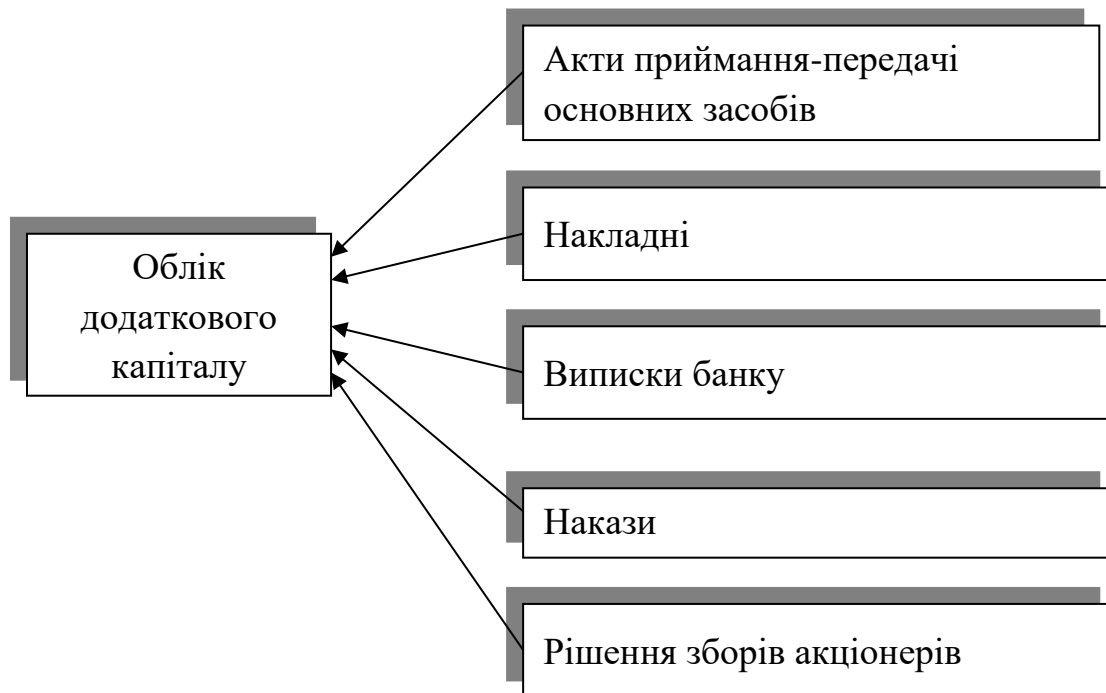

Рис. 2.14. Субрахунки для синтетичного обліку додаткового капіталу

Отже, облік власного капіталу має досить велике значення в силу важливості даного виду капіталу для діяльності підприємства. В той же час аналіз організації бухгалтерського обліку на досліджуваному підприємстві ПАТ «КЗ «Аналітприлад» показав, що необхідно здійснити ряд заходів, направлених на її покращання. Надзвичайно негативним моментом, який показує відношення до обліку власного капіталу на підприємстві є відсутність відповідного розділу в наказі про облікову політику підприємства.

Аналітичний облік додаткового капіталу ведеться за видами. Субрахунки рахунку 42 є одночасно регістрами аналітичного обліку.

Облік інших видів власного капіталу на досліджуваному підприємстві не ведеться. Необхідно зауважити, що за рахунок непокритих збитків відбувається фактичне зменшення власного капіталу підприємства, хоча в наказі про облікову політику питання можливості покриття збитків за рахунок додаткового чи резервного капіталу не зазначено.

Рис. 2.15. Первинні документи, на основі яких здійснюється облік додаткового капіталу

Таким чином, організація синтетичного і аналітичного обліку власного капіталу має ряд недоліків, зокрема: відсутність в наказі про облікову політику підприємств окремого пункту про облік власного капіталу; недостатня оперативність в одержанні облікової інформації через використання журнально-ордерної форми ведення обліку; невизначеність ситуації з покриттям збитків, так як без кардинальних змін в діяльності підприємства в найближчому майбутньому очікувати не слід; недосконалість аналітичного обліку статутного капіталу.

Одним із найскладніших завдань, які здійснюються у процесі прийняття фінансових рішень є вибір оптимізаційної структури власного капіталу, яка передбачає оптимальне співвідношення власних і залучених джерел підприємства. На сьогодні організація обліку власного капіталу має ряд недоліків, наприклад: відсутність окремого стандарту для обліку власного капіталу; неврахування впливу економічних факторів на величину власного капіталу

(зокрема інфляції); у наказі про облікову політику відсутній пункт про облік складових власного капіталу; відсутність у наказі про облікову політику підприємства порядок обліку виплат у разі виходу із товариства; недосконалість аналітичного обліку за окремими складовими власного капіталу; відсутність нормативно-методичних рекомендацій щодо обліку власного капіталу [62].

Фінансовий стан підприємства вважається найкращий, якщо у його структурі перевищує частка власного оборотного капіталу. Тому актуальним є дослідження порядку обліку власного капіталу підприємства та усунення недоліків в його обліку.

Для удосконалення обліку власного капіталу на підприємстві необхідно внести зміни до Наказу про облікову політику підприємства, виділивши окремим пунктом облік власного капіталу. На даному підприємстві це питання набуває особливої актуальності, тому що в умовах кризового стану необхідні докорінні зміни в діяльності підприємства аж до можливого продажу частини основних засобів. Через це адміністрації потрібна інформація, з якою частиною акціонерів можна провести оперативно-роз'яснювальну роботу в поточному порядку з метою заручення підтримкою реорганізаційних рішень на зборах акціонерів.

Необхідно передбачити аналітичний облік додаткового капіталу за учасниками, а також порядок оцінки внесків з огляду на те, що для підприємства є актуальним залучення інвестицій, тому у випадку появи інвестора, який захоче зробити внесок якимось видом активів в обмін на акції підприємства, ситуація з оцінкою такого внеску залишається невизначеною на даний час. В цьому ж контексті бажано було б вести окремий аналітичний облік кількості акцій працівників підприємства, які можуть бути ними продані. Такий облік надасть адміністрації підприємства інформацію, яку кількість акцій і за яку ціну можна викупити в акціонерів з метою формування пакету і передачі його можливому інвестору (такий спосіб може виявитися дешевшим за організацію

додаткової емісії акцій, так як в силу збитковості, знайдеться певна кількість акціонерів, які можуть продати свої акції дуже дешево і не будуть виникати додаткові витрати пов'язані з емісією акцій).

Повноцінне використання сучасних ефективних програмних продуктів дозволило б значно підвищити ефективність управлінського обліку та забезпечити комплексне використання первинної інформації для потреб обліку, аналізу та аудиту статутного капіталу.

В умовах ринкової економіки інформація щодо капіталу підприємства є необхідною умовою прийняття стратегічних рішень у галузі визначення джерел формування фінансових ресурсів та їх розміщення в активах підприємства. Від якості та різноманітності інформації, яка подається обліку залежить рівень управління фінансовими ресурсами і, як наслідок, – забезпечення фінансової стабільності, платоспроможності і кредитоспроможності підприємства.

Дані управлінського обліку власного капіталу можуть надати несподівані результати для управлінців. Наприклад, на підприємстві, яке функціонує протягом тривалого проміжку часу, може виявитися, що засоби статутного капіталу, які спочатку вкладені в основні засоби, через повний знос і вибуття останніх, придбання нових основних засобів за рахунок довгострокових кредитів або прибутку, вже повністю фінансують тільки оборотні активи. Або, навпаки, спочатку сформований у вигляді внесків грошових коштів Зареєстрований (пайовий) капітал, у результаті проведеної фінансової політики через деякий проміжок часу може бути реально забезпечений різними видами основних засобів і нематеріальних активів.

У більшості випадків Зареєстрований (пайовий) капітал буває забезпечений як основними, так і оборотними видами активів. Щодо управління структурою власного капіталу, то якраз оптимальне співвідношення між статутним капіталом, додатковим капіталом, резервним капіталом та нерозподіленим прибутком дає

можливість правильно використовувати власні кошти підприємства [52].

При веденні обліку власного капіталу актуальною залишається проблема щодо формування власних фінансових ресурсів. Наявність такої інформації забезпечує можливість залучення власних фінансових ресурсів з різного роду джерел у відповідності до потреб його розвитку в майбутньому. Це дозволить сформувати необхідний рівень самофінансування виробничого розвитку підприємства.

З метою управління облікова інформація використовується для: аналізу формування власних фінансових ресурсів підприємства з метою виявлення їх потенціалу і його відповідність темпам розвитку підприємства; визначення загальної потреби у власних фінансових ресурсах; оцінки вартості залучення власного капіталу з різних джерел; забезпечення максимального обсягу залучення власних фінансових ресурсів за рахунок внутрішніх джерел; забезпечення необхідного обсягу залучення власних фінансових ресурсів із зовнішніх джерел; оптимізації співвідношення внутрішніх і зовнішніх джерел формування власних фінансових ресурсів [63].

Для управління власним капіталом на стадії створення нового підприємства необхідна облікова інформація про засновників, їх частку в сукупному капіталі та її отримання у формі матеріальних цінностей, нематеріальних активів та коштів. У подальшому необхідні бухгалтерські дані про збільшення первинного капіталу за рахунок надходження нових вкладень, формування резервного капіталу в результаті розподілу прибутку, а також про зменшення статутного капіталу при вибутті учасників, вилучення засобів з певних причин.

Облік власного капіталу забезпечує інформацією про операційну діяльність, фінансову діяльність, при цьому об'єднуючи функції управління – облік, планування, координацію, контроль, аналіз, прийняття рішень. Враховуючи, що одержання

прибутку є основною метою діяльності комерційного підприємства і забезпечує інтереси власників (засновників, акціонерів), це визначає необхідність ефективного та безперервного управління ним [52].

Основними критеріями оптимізації структури капіталу є: прийнятний рівень доходності і ризику в діяльності підприємства, мінімізація середньозваженої вартості капіталу підприємства, максимізація ринкової вартості підприємства. Кожне підприємство повинно самостійно обирати критерії оптимізації структури капіталу.

Отже, виділимо основні напрямками підвищення ефективності обліку власного капіталу підприємства:

- керівникам підприємства варто обирати компромісний підхід для фінансування активів суб'єкта господарювання;
- для аналізу фінансово-майнового стану варто враховувати інтенсивність використання основного капіталу, що є показником ефективності роботи підприємства;
- скоротити терміни дебіторської заборгованості, що прискорить оборотність капіталу.

Таким чином формування та облік власного капіталу на підприємствах різної організаційно-правової форми має свої особливості. Дослідження цих особливостей є важливим елементом удосконалення методики обліку власного капіталу. Система формування та обліку власного капіталу, що існує в Україні на даному етапі має недоліки. Було виявлено, що нормативно-правові акти, які регулюють операції з власним капіталом, мають законодавчі прогалини та законодавчі колізії у своїй структурі.

Список використаних джерел до розділу 2

1. Федорова А. Організація та облік аптечної діяльності. *Аптека*. URL: <http://www.apteka.ua/article/14360>.
2. Дорош Н. І. Теоретичні аспекти організації бухгалтерського обліку. *Економіка. Менеджмент. Бізнес*. 2014. №2(10). С. 93–97.
3. Організація бухгалтерського обліку. Підручник для студентів спеціальності «Облік і аудит» ВНЗ. / За ред. проф. Ф. Ф. Бутинця. Житомир: ПП «Рута», 2005. 623 с.
4. Карпушенко М. Ю. Організація обліку. Харків, 2011. 241 с.
5. Організація бухгалтерського обліку. Навчальний посібник / За ред. В. С. Леня. К.: Центр навчальної літератури, 2006. 696 с.
6. Кужельний М. В., Левицька С. О. Організація обліку: підручник. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 352 с.
7. Васільєва Л. М., Мостипака В. Р. Теоретичні аспекти організації бухгалтерського обліку на підприємстві. *Молодий вчений*. 2016. №12.1 (40). С. 658–661.
8. Ловінська Л. Г. Державне регулювання бухгалтерського обліку в Україні: мета та сфера впливу. *Фінанси України*. 2012. №4. С. 56–66.
9. Ачкасов А. Є., Косяк А. П. Організація обліку. Харків, 2011. 134 с.
10. Організація бухгалтерського обліку. URL: https://pidruchniki.com/1652122253238/buhgalterskiy_oblik_ta_audit/organizatsiya_buhgalterskogo_obliku
11. Васільєва Л. М. Поняття та основні передумови раціональної організації обліку. *Інвестиції: практика та досвід*. 2013. № 14. С. 31-33.
12. Домбровська Н. Р. Теоретичні основи організації обліку на підприємстві. *Сталий розвиток економіки*. 2011. № 6. С. 184–188.
13. Васільєва Л. М., Бондарчук Н. В., Павлова Г. Є. Принципи

формування облікової політики. *Інноваційна економіка*. 2013. № 2 (40). С. 322–324.

14. Система обліку у фармації: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / А.С. Немченко, В.М. Назаркіна, В.М.Чернуха та ін.; За ред. А.С. Немченко. 764 с.

15. Островерха Р.Е. Організація обліку. Ірпінь, 2008. 318 с.

16. Сльозко Т.М. Організація обліку. Київ, 2008. 224 с.

17. Кірсанов Д. Бриф-анализ фармрынка: итоги мая 2017 г. Газета «*Аптека.ua-online*». URL: <http://www.apteka.ua/article/414502>

18. Розвиток фармацевтичного ринку України. URL: <http://www.credit-rating.ua/ua/analytics/analytical-articles/14332/>

19. Офіційний сайт Групи компаній «Лекхім». URL: <https://www.lekhim.ua/about>

20. Офіційний сайт Фармацевтичної фірми «Дарниця». URL: <http://www.darnitsa.ua/#1>

21. Фармацевтичний ринок України в 2017 році зріс на 20% – дослідження. URL: https://ukr.lb.ua/economics/2018/04/24/3071_farmatsevtichniy_rinok_ukraini_2017.html

22. Дем'янишина О. А., Чирва О. Г. Шляхи вдосконалення обліково-аналітичного забезпечення фінансово-господарської діяльності промислових підприємств. *Finansowo-analityczna gwarancja rozwoju gospodarki narodowej: monografia wieloautorska* / [Słatwiński M., Czyrwa O., Biłoszkuński M. i in.]; pod red. M. Słatwińskiego. Warszawa: iScience sp z.o.o., 2017.] С. 101–131.

23. Основи економіки та системи обліку у фармації: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл./А. С. Немченко, Г. Л. Панфілова, В. М. Чернуха та ін.; За ред. А. С. Немченко. Харків: Вид-во НФаУ: Золоті сторінки, 2005. 504 с.

24. Облік лікарських засобів та медичних виробів. URL: https://i.factor.ua/ukr/journals/bb/2014/november/issue-41/article-3138.html?utm_expid=.7YZnTvPwQKWpt2vl0yesRw

25. Про затвердження переліку наркотичних засобів,

психотропних речовин і прекурсорів: постанова Кабінету Міністрів України від 6 травня 2000 р. № 770 зі змінами та доповненнями, остання редакція від 02.11.2016.

26. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: закон України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/996-14>.

27. Шигун М. М. Фактори впливу на процеси організації бухгалтерського обліку. *Вісник ЖДТУ*. 2010. № 2(52). С. 216–218.

28. Ляхович Г. І. Тенденції розвитку організації бухгалтерського обліку. *Вісник ЖДТУ*. 2017. № 4 (82). С. 42–47.

29. Демченко Т. А. Моделювання оцінки вартості активів підприємства. *Актуальні проблеми економіки*. 2006. № 4. С. 31–36.

30. Сук Л. К., Сук П. Л. Облік операцій на рахунках в банках. *Бухгалтерія в сільському господарстві*. 2015. № 20. С. 13–20.

31. Бариніна-Закірова М. В. Облікові реєстри і форми бухгалтерського обліку. *Бухгалтерія в сільському господарстві*. 2009. № 10. С. 3–9.

32. Банківські операції / А. М. Мороз, М. І. Савлук, М. Ф. Пуховкіна та ін.; [За ред. д-ра екон. наук, проф. А. М. Мороза]. Київ: КНЕУ, 2002. 476 с.

33. Гриценко А. А. Проблеми забезпечення стабільності грошової одиниці України. *Фінанси України*. 2007. № 9. С. 88–97.

34. Додусенко В. І. Використання аналізу грошових потоків для визначення оптимальних умов кредитування. *Облік і фінанси АПК*. 2013. № 8. С. 63–65.

35. Колузанов К. В., Колузанова Н. О. Аналіз структури руху грошових потоків для прийняття довгострокових управлінських рішень. *Економіка АПК*. 2015. № 12. С. 80–85.

36. Андрієць В. С. Забезпечення економічного зростання підприємства за допомогою оптимізації грошових потоків підприємства. *Економіка, фінанси, право*. 2008. № 11. С. 16–18.

37. Федоровський Є. Строки видачу авансу на відрядження. *Все про бухгалтерський облік*. 2010. № 14. С. 14.

38. Клочан В. П., Костаневич Н. І. Аналіз грошових потоків.

Економіка АПК. 2011. № 2. С. 56–59.

39. Величко О. Становлення і розвиток грошово-кредитної системи України. *Економіка України*. 2014. № 5. С. 8–13.

40. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 4 «Звіт про рух грошових коштів». *Все про бухгалтерський облік*. 2009. № 10. С. 23–26.

41. Арначій В. І. Фінанси підприємств: навч. посібник. Київ: ВД «Професіонал», 2004. 304 с.

42. Поддєрьогін А. М., Невмержицький Я. І. Ефективність управління грошовими потоками підприємства. *Фінанси України*. 2014. № 11. С. 119–127.

43. Климчук С. В. Напрями оцінки руху грошових коштів як визначальної компоненти фінансової стійкості. *Економіка АПК*. 2013. № 9. С. 52–57.

44. Терещенко О. О. Поняття «контролінг» та «управлінський облік» у теорії і практиці. *Фінанси України*. 2015. № 8. С. 137–145.

45. Пісочний С. Граничний строк внесення понадлімітної виручки до банку. *Все про бухгалтерський облік*. 2011. № 4. С. 9–13.

46. Білик М. Д., Надточій С. І. Грошові потоки підприємств у мікро- та макроекономічному аспекті. *Фінанси України*. 2009. № 6. С. 133–147.

47. Полозенко Д. В. Про гроші, інфляцію та фінанси у трансформаційній економіці. *Фінанси України*. 2008. № 2. С. 82–88.

48. Пилипенко І., Шевчук В. Національна система аудиту: досвід становлення та спрямування розвитку. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2017. № 3. С. 5–13.

49. Голов С. Ф., Костюченко В. М. Бухгалтерський облік за міжнародними стандартами: приклади та коментарі: практ. посібник. Київ: Лібра, 2011. 840 с.

50. Камінська Т. Г. Економічна сутність та класифікаційні характеристики капіталу підприємств. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*. 2011. № 2 (20). 245 с.

51. Бобяк А. П. Власний капітал підприємства, як економічна категорія, та його облік. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*. 2011. Вип. 1 (19). 2011. С. 55–58.

52. Вівчар О. Й. Власний капітал як фінансове джерело функціонування підприємства. *Наук. вісн. НЛТУ України*. 2009. Вип. 19 (5). С. 146–150.

53. Бутинець Ф. Ф. Бухгалтерський фінансовий облік: підручник для студентів спеціальності «Облік і аудит» вищих навчальних закладів [Ф.Ф. Бутинець та ін.]; під заг. ред. [із передм.] Ф.Ф. Бутиця. 8-ме вид., доп. і перероб. Житомир: ПП «Рута», 2014. 912 с.

54. Томашевська І. Л. Раціоналізація ведення бухгалтерського обліку на підприємствах. *Облік, податки і право*. 2013. № 19. С. 36–40.

55. Лень В. С., Гливенко В. В. Бухгалтерський облік в Україні: основи та практика: навч. посіб. Київ: Центр навчальної літератури. 2013. 608 с.

56. Стригуль Л. С., Панчеха К. О. Особливості формування та обліку власного капіталу на підприємствах різних організаційно-правових норм. *Вісник НТУ «ХПІ»*. 2014. № 65. С. 145–147.

57. Рижикова О. Звіт про власний капітал. *Все про бухгалтерський облік*. 2013. № 8. С. 30–31.

58. Яровенко Т. С., Свистільник К. П. Удосконалення методології бухгалтерського обліку власного капіталу у сучасних умовах. 2013. URL: <http://vestnikdnu.com.ua/archive/201372/yaroveko-svistilnik1.html>.

59. Ткаченко Н. М. Бухгалтерський фінансовий облік на підприємствах України : [підручник для студ. екон. спец. вищ. навч. закл.]. Київ: А.С.К., 2013. 784 с.

60. Положення (стандарти) бухгалтерського обліку 2 «Баланс»: затверджено наказом МФУ від 30.11.2015 № 559, із змінами і доповненнями. URL:

<http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>

61. Калініна А. В., Дехтяр Н. А. Підходи до управління власним капіталом підприємства. *Молодіжний науковий вісник УАВС НБУ, Серія: Економічні науки*. 2012. №2. С.132–144.

62. Багрій К. Л. Управлінські аспекти обліку власного капіталу суб'єкта господарювання. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgiirbis_64/

63. Коркушко О. Н. Застосування комп'ютерних технологій для удосконалення формування облікової інформації про власний капітал. *Інноваційна економіка*. 2013. № 7. С. 325–329.

РОЗДІЛ 3

СТРАТЕГІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ УКРАЇНИ

3.1. Основні напрями мінімізації впливу тіньової економіки на національне господарство

У сучасних умовах розвитку існування тіньового сектору економіки стає глобальною проблемою. В Україні вирішальну роль у його розвитку зіграли повільні темпи і непослідовність економічних перетворень, тому тіньова економіка виступає не тільки, і не стільки причиною, скільки наслідком деформації легальної економіки.

Тінізація економіки – одна з найгостріших проблем сучасності, вона є основою для корупції, криміналізації, хабарництва у сферах політики, економіки та соціальної сфері. Однак чіткого визначення поняття «тіньова економіка» й досі немає в літературі.

В Україні спостерігається досить високий рівень тінізації економіки. Проблема детінізації економіки для України є нагальною, бо це сприятиме розбудові соціально орієнтованої моделі ринкової економіки європейського типу.

Процеси тінізації економічної системи є одними з головних чинників, що деструктивно впливають на відтворення суспільних благ. У цьому зв'язку необхідно розглянути особливості впливу тіньового сектору на перманентність виробництва суспільних благ у національній економіці.

На сучасному етапі розвитку України тіньова економіка стала предметом посиленого дослідження, обговорення на наукових конференціях, круглих столах і т.д. Актуальність вивчення тіньової економіки зумовлено тим, що її рівень досягнув загрозового характеру для розвитку суспільства.

Тіньова економіка не є чимось абстрактним для сучасної України. На відміну від жителів розвинених країн – принаймні, більшості з них, ми постійно стикаємося з її проявами в повсякденному житті. Заробітна плата «в конверті», піратська відео-, аудіо- та софт-продукція, «сірі» автомобільні дилери – усе це є добре відомими українськими реаліями. Симптоматично, що саме в пострадянських країнах, з їх високою зарегульованістю, корупцією та сумнівною якістю законодавства, тіньова економіка стала найбільшою. Цілком можливо, свою роль грають й соціальні інститути, традиції та менталітет, що залишилися на спадок від Радянського Союзу.

Наслідки взаємодії тіньової економіки і легальної економіки вимагають більш глибокого, ніж вербальний аналіз, вивчення проблеми детінізації економіки суспільства, довершеності якого на сьогодні можна досягнути за рахунок попереднього якісного, а потім кількісного моделювання [1, с. 240].

Однією з головних проблем ефективного розвитку сучасної економіки України є проблема її тінізації, тобто не контролюваного з боку держави виробництва, обміну, розподілу і споживання товарно-матеріальних цінностей робіт і послуг. Значною проблемою є те, що переважна більшість операцій, які можна віднести до тіньових, можна здійснити в легальному нормативно-правовому полі, а доведення факту здійснення тіньової діяльності потребує значних зусиль органів державної влади [2, с. 63].

Нині не існує єдиної концепції визначення тіньової економіки, але найповнішим, окремі вчені вважають таке: тіньова економіка – це економічна діяльність, яка не відображається суб'єктами підприємницької діяльності у звітах. Ця діяльність не контролюється державними органами і орієнтована на одержання прибутку шляхом порушення чинного законодавства, через що до державної скарбниці не надходять податкові платежі. Господарська діяльність, яка кваліфікується як злочин згідно з

українським законодавством, також розглядається як тіньова економічна діяльність. Це може бути торгівля зброєю та наркотичними засобами, дії службових осіб у сфері управлінської діяльності з ознаками корупції тощо. Те, наскільки елементи цієї групи укорінюються в економіці країни, залежить від законодавчої бази та реалізації принципу верховенства права [2, с. 63].

Тіньова економіка – це не просто складне соціально-економічне явище, що охоплює всю систему суспільних економічних структур, економічних відносин суспільства – це, насамперед, неконтрольований суспільством сектор суспільного відтворення в ході виробництва, розподілу, обміну й споживання економічних благ і підприємницьких здатностей, приховуваних від органів державного керування й контролю економічних відносин між господарюючими суб'єктами з використання державної, недержавної й кримінально нажитої власності з метою отримання наддоходів (надприбутків) для задоволення особистих і групових потреб невеликої частини населення країни. Вона тісно пов'язана та переплетена з легальною економікою, є її складовою частиною. Підприємці тіньової економіки користуються у своїй діяльності «послугами» держави, її матеріально-речовинними факторами, робочою силою, не вступаючи в економічні відносини з державою як із суб'єктом господарювання [3, с. 113].

Економічний зміст тіньової економіки полягає у тому, що досить часто вона є високодохідною сферою діяльності, норма прибутку якої компенсує суб'єктам господарської діяльності та окремим фізичним особам матеріальні витрати та моральні збитки від ризиків її проведення. Вона не піддається контролю з боку держави, не може бути врахована в офіційній статистичній звітності, отже її обсяги не враховані у валовому внутрішньому продукті країни і не підлягають оподаткуванню [4, с. 48].

Суттєвого значення для розкриття сутності такого непростого явища як «тіньова економіка» набуває дослідження її структури. Вчені-економісти не розробили спільної думки щодо

структуризації тіньової економічної діяльності, а тому, кожен з них розглядає її по своєму. Так, В. Мельникова до структури тіньової економіки включає три види діяльності:

– неофіційна економіка – охоплює легальні види діяльності, пов'язані з виробництвом товарів і послуг, які не обліковуються в офіційних статистичних даних;

– фіктивна економіка – це частина економіки, що пов'язана з отриманням обґрунтованих вигод фізичними та юридичними особами (хабарництво; шахрайські способи збагачення);

– підпільна економіка – це недозволені законом види та сфери економічної діяльності (незаконне виробництво і реалізація економічних благ; виробництво зброї, наркотичних речовин, незаконне перевезення продукції; діяльність осіб, що не мають юридичного права займатися цим видом діяльності (лікарі, адвокати, які практикують без ліцензії) [5].

Як органічна складова економіки країни, тіньовий сектор економіки включає господарсько-комерційну діяльність, що в результаті визначених причин має на меті унеможливлення державного обліку і контролю. При цьому між офіційною економікою та її «тінню» існує досить розмита межа, і критерії виділення тіньової економіки в порівняно локальний сектор господарської діяльності мають не стільки соціально-економічний, як соціально-правовий характер. Характерним є те, що формування її складових відбувається у звичайному середовищі за умов свідомого чи не усвідомленого сприяння з боку держави, що полягає у прийнятті таких нормативних актів, які у кінцевому підсумку і забезпечують необхідний фундамент для її існування. Такого роду твердження впливає з особливостей тіньової економіки:

– тіньова економіка виникає в частині нормативно-правового поля, коли встановлені державою регуляторні норми не підпорядковуються дії об'єктивних економічних законів, не мають гарантованих механізмів контролю за дотриманням чинного

законодавства: коли дії законодавчих і виконавчих структур державної влади вступають у протиріччя з об'єктивними економічними законами;

– за умов, коли держава через свої представницькі структури має найвищі повноваження у законотворчій, правоохоронній і виконавчій діяльності, а саме: виникнення і розвиток тіньової економіки вказує на терпимість держави до цього явища, що виникає внаслідок непогодженості намірів і дій різних галузей влади щодо розвитку окремих сфер;

– основою функціонування тіньової економіки є безкоштовне використання суспільної власності: основних фондів, сировини, енергоносіїв, транспортних шляхів, трудових ресурсів;

– тіньовий сектор економіки дає можливість збагачуватися частині фізичних і юридичних осіб за рахунок обкрадання всього суспільства, передусім за рахунок джерел, що забезпечують фінансове наповнення бюджетів різних рівнів [6, с. 177].

Розмаїття дефініцій поняття «тіньова економіка» можна узагальнити у двох основних визначеннях:

1. Тіньова економіка – протиправна діяльність, що здійснюється в інтересах злочинних структур.

2. Тіньова економіка – економічна діяльність, що не враховується та не піддається облікову відповідними органами.

«Сіра» тіньова економіка – економічна діяльність по виготовленню та реалізації звичайних товарів та послуг, яка дозволена законом, але не реєструється (переважно дрібний бізнес). У цьому секторі виробники або свідомо ухиляються від офіційного обліку, не бажаючи нести витрати (пов'язані з отриманням ліцензій, сплатою податків тощо), або звітування про такий вид діяльності взагалі не передбачено.

«Чорна» тіньова економіка (економіка організованої злочинності) – заборонена законом економічна діяльність, яка пов'язана з виробництвом та реалізацією заборонених та дефіцитних товарів та послуг. «Чорною» економікою у широкому

значені можна вважати всі види діяльності, які повністю виключені з нормального економічного життя, оскільки вони вважаються несумісними з ним й такими, що його руйнують (наприклад, наркобізнес, грабунки тощо) [6, с. 178].

Як традиційна причина тінізації економіки розглядається надмірний податковий тягар. Проте, ця думка, хоч і є пануючою, не повною мірою відображає причини тінізації. Довгий час в Україні загальне податкове навантаження на підприємство складало 55,5 %. Це досить високий показник.

У 2017 році Україна поліпшила свої позиції в рейтингу Doing Business, зайнявши 76-те місце. Фахівці Світового банку зауважили, що такого результату вдалося досягнути за рахунок зниження ставки єдиного соціального внеску, спрощення отримання дозволів на будівельні роботи та підвищення захисту прав міноритарних акціонерів. Відповідно до рейтингу Paying Taxes 2018 загальне податкове навантаження в країні становить 37,8 %, що на 1,8 % більше ніж загальний світовий показник, але на 2,5 % менше, ніж у країнах Європейського Союзу.

Україна є країною з критичним рівнем тіньової економіки і корупції. У таких умовах ускладнюється державне регулювання суспільно-політичних і соціально-економічних процесів [7, с. 71].

Дослідження причин формування, функціонування і еволюції тіньової економіки з моменту її появи і до теперішнього часу дозволили зробити висновок, що в основі її розвитку лежать певні обмеження, що формуються державними органами влади з метою гарантованого виконання відповідних функцій. При цьому обмеження державою економічної діяльності і норми поведінки на ринку, що встановлюються, мають суттєві відмінності як у цільових настановах, функціях і в поставлених завданнях, так і в соціально-економічних наслідках їхнього застосування. Збільшення частки тіньового сектору економіки викликає поряд з її конструктивними проявами і низку негативних наслідків. Достатньо суттєвими негативними наслідками тіньової економіки є:

– зменшення величини податкових надходжень, і як результат – ускладнення виконання державою своїх фінансових зобов'язань перед населенням і зміни структури та величини податкового навантаження;

– неефективність та невідповідність дійсності управлінських рішень у результаті відсутності повної та об'єктивної офіційної інформації про розвиток соціально-економічних відносин в Україні;

– зміна величини інвестиційних ресурсів в Україні через ускладнення відкритого витрачання тіншовими структурами прихованого від оподаткування прибутку та його відтік за межі країни;

– можливість монополізації економіки через демпінгові ціни на продукцію, що створюється у тіншовому секторі на величину несплаченого податку;

– несправедливий та непрозорий розподіл національного доходу в суспільстві, нераціональне розміщення наявних суспільних ресурсів;

– поширення правового нігілізму, недостатньої захищеності громадян, недовіри до органів влади;

– повільні темпи європейської інтеграції України через дещо викривлений розвиток принципів демократичного суспільства.

Одним із доволі небезпечних наслідків розвитку тіншового сектору економіки є значна частка криміналізованого суспільства: зростання економічних злочинів, широкомасштабний розвиток організованої злочинності, що веде до послаблення державою своїх регуляторних, контролюючих та інших соціально важливих функцій.

Для зменшення масштабів приховування величини прибутків слід вдосконалити податкове законодавство. Максимальне залучення до національної економіки коштів, які можуть бути отримані від детінізації економіки та легалізації доходів, прихованих від надмірного оподаткування, у тому числі, вивезених за кордон, можливе лише у випадку послідовної реалізації державою комплексу заходів, серед яких необхідно виокремити:

1. Створення умов для легалізації зайнятості.

2. Сприяння розвитку банківської системи та забезпечення ефективної діяльності фінансових ринків.

3. Скорочення рівня монополізації виробництва й розвитку конкурентного середовища.

4. Підвищення ефективності державного нагляду та контролю за підприємницькою діяльністю шляхом застосування економічних механізмів майнової відповідальності з одночасним обмеженням повноважень державних регуляторних органів щодо адміністративного втручання в господарську діяльність підприємств.

5. Забезпечення прозорості в діяльності виконавчої влади.

6. Розробку, з урахуванням світового досвіду, відповідного правового забезпечення процесу, легалізації амністії доходів, отриманих внаслідок приховування від надмірного оподаткування [6, с. 178–180].

Тіньова економіка – це проблема світового масштабу. Рівень тінізації економіки в Україні достатньо великий. Дуже важливою є боротьба з цим явищем, бо саме величина сектору тіньової економіки є показником ефективності державної економічної політики. Неефективність та непрозорість державної політики призводять до того, що підприємці змушені вести тіньовий бізнес. Така ситуація змушує шукати способи якнайточнішого дослідження сектору тіньової економіки та створювати механізми, які дозволяють зменшити розміри цього сектору. Для цього потрібно вдосконалювати податкову систему, законодавчу базу, залучати інвестиційний капітал у сектор легальної економіки та ін. [2, с. 65].

Виходячи з вище викладеного матеріалу, для виведення суб'єктів господарювання з тіні існує ряд суттєвих перешкод: економічного, соціального та структурного характеру. Зменшити частку тіньового сектору економіки можливо лише за умови розробки відповідних заходів та проведення системної державної політики на місцевому, регіональному та державному рівнях.

Реалії економічного буття свідчать, що тіньова економіка стала невід'ємною складовою національної економіки, невидимою зоною,

частиною повсякденного життя практично всіх держав світу.

Але глибинна причина полягає в невинувато великому впливі на законодавчу та економічну політику ідеології ринкового фундаменталізму з його гаслом «дозволено все, що не заборонено». З приводу цієї ідеології Дж. Сорос у книзі «Криза світового капіталізму» (1999 р.) визначав, що ринковий фундаменталізм небезпечніший, ніж тоталітарна ідеологія, адже «ринкові сили, якщо їм надати повну владу, навіть у виключно економічних і фінансових питаннях спричиняють хаос». Тінізація економіки і є проявом цього хаосу.

За різними оцінками, в неофіційній сфері сьогодні перебуває приблизно половина господарського обороту, що має значний вплив на всі соціально-економічні процеси, які відбуваються у суспільстві. Без урахування цього факту неможливе проведення наукового економічного аналізу на мікро- і макрорівні, ухвалення ефективних управлінських рішень на всіх рівнях. Ігнорування такого багатогранного й суперечливого явища, як тіньова економіка, призводить до значних помилок при визначенні макроекономічних показників, неадекватної оцінки найважливіших процесів і тенденцій, тактичних і стратегічних прорахунків під час прийняття відповідних рішень.

Значні обсяги тіньової економіки зменшують надійність офіційної статистики (рівень безробіття, видатки, доходи), тому програми та окремі заходи з боку влади, побудовані на таких хибних даних, можуть не мати високої ефективності або втратити її взагалі [8, с. 130].

Під тіньовою економікою розуміють економічну діяльність, у результаті якої формуються доходи суб'єктів господарювання, котрі не сплачують податки, соціальні внески, не дотримуються вимог трудового законодавства (мінімальна заробітна плата, максимальний робочий день, стандарти безпеки тощо), не звітують про свою діяльність. Слід зазначити, що більшість науковців у термін «тіньова економіка» включають кілька

сегментів: кримінальна економіка (торгівля наркотиками і зброєю), яка в Україні становить близько 50 % від усієї тіньової, підпільна (ухилення від податків) – близько однієї третини національної (приблизно 34 %). Решта – неформальна економіка (плата за оренду квартири, репетиторство) – біля 16 %.

Тіньова економіка існує паралельно із цілком офіційною діяльністю людей і компаній, та одразу зрозуміти, з якою стороною економіки ми маємо справу наразі, просто неможливо. У багатьох країнах Європи відхід у тінь пояснюється не тільки небажанням платити податки до бюджету, але є і спробою уникнути дотримання численних вимог і норм, запропонованих державою для офіційної діяльності: необхідності платити мінімальну зарплату працівникам або витратити кошти на безпеку праці.

Останнім часом тіньова економіка для багатьох країн Європи стала вимушеним кроком, викликаним прагненням зберегти свій бізнес і капітал в умовах світової фінансової кризи. Проблема тінізації економіки характерна для всіх країн світу та в різні історичні періоди, але питання рівня тінізації потребує вирішення. Вважається, що оптимальний рівень тіньової економіки складає 10–12 % від офіційного ВВП, 20 % – критичний рівень для легальної економіки, а якщо «в тіні» більше 40 % – катастрофічний рівень [9, с. 58].

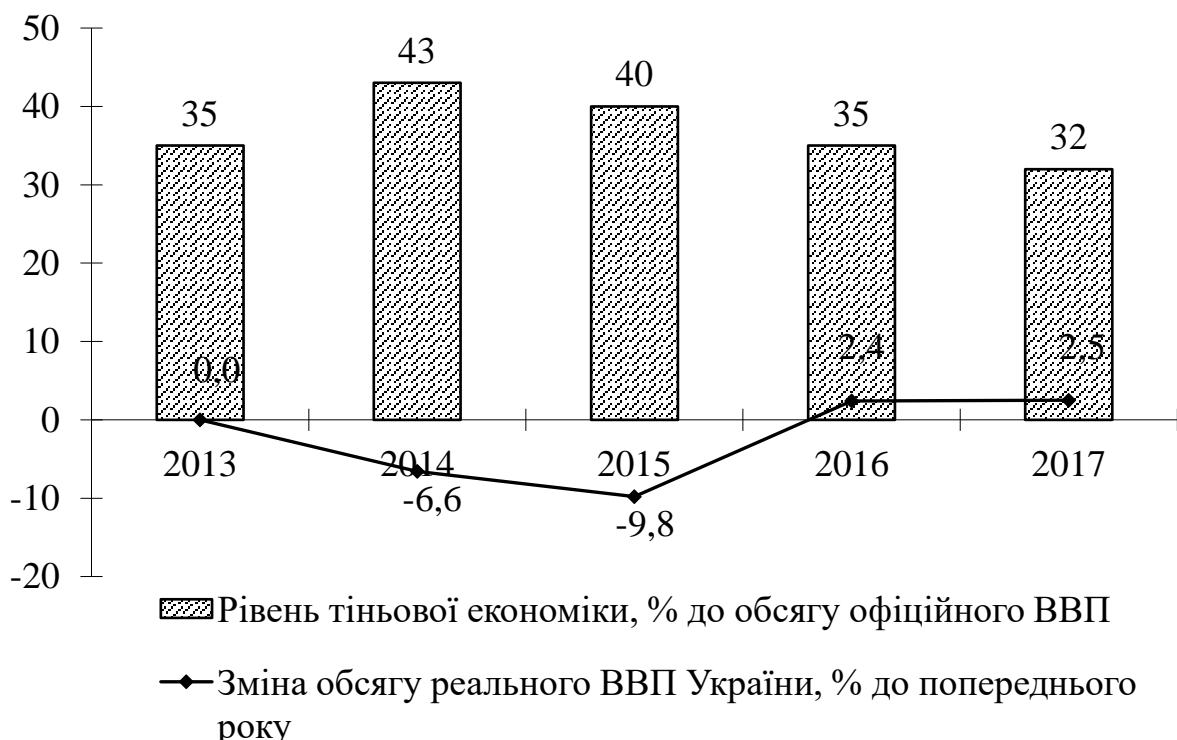
Корупція – актуальна проблема, що об'єктивно існує. Вона підриває основоположні принципи демократії, завдає значної шкоди справі забезпечення захисту прав і свобод громадян, гальмує розвиток економіки та становлення ринкових відносин, підриває міжнародний авторитет України [10, с. 1].

Більш захищено від тіньового сектора почувають себе країни з високим рівнем економічного розвитку. Однак і вони не позбавлені досить помітної за розмірами тіньової складової економічної активності. Так, Німеччина має досить стабільний за розмірами тіньовий сектор, обсяги якого склали 13,7 % ВВП у 2011 році. Це трохи нижче, ніж у попередньому році, коли було 13,9 %. За цим показником слідом за Німеччиною йде Ірландія. Її

тіньова економіка набагато менша за масштабом – у 2011 році вона складала 12,8 % ВВП. Дещо зріс 2011 року тіньовий сектор економіки Великобританії. За розрахунками, він збільшився з 10,7 % в минулому році до 11 % в цьому. Щоб краще уявляти собі ситуацію з неофіційною економічною діяльністю в ЄС і Єврозоні, зокрема, необхідно порівняти європейські цифри з показниками найбільш розвинених економік країн світу, в яких також існує надійна система підрахунків всього, що виробляється і продається «в тіні». Наприклад, у Японії та США, тіньовий сектор має помітно менші масштаби. У Японії 2011 року він складав лише 9 % ВВП. У США тіньова економіка ще менша: 2011 року вона скоротилася до 7 % порівняно з 7,2 % у 2010 р. [9, с. 60].

На офіційному сайті Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України доступна інформація про загальний стан економічної безпеки та рівень тіньової економіки включно (рис. 3.1).

Рис. 3.1. Інтегральний показник рівня тіньової економіки в Україні і темпи приросту/зниження рівня реального ВВП*

* [11]

Влада країни має приймати заходи для зниження частки тіньового сектора економіки, а для цього потрібно хоча б точно оцінювати рівень цього негативного явища. Цю функцію в Україні виконує Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства.

За даними Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України обсяг тіньової економіки в Україні становить 32 – 33 %, а за різними міжнародними оцінками навіть досягає 50 – 55 %.

У 2016 – 2018 роках економіка країни функціонувала в умовах активного проведення урядом політики дерегуляції підприємницької діяльності, що поряд з адаптуванням суб'єктів господарювання до нових умов функціонування обумовило збереження позитивної тенденції до скорочення рівня тіньової економіки. За розрахунками (відповідно до Методичних рекомендацій розрахунку рівня тіньової економіки, затверджених наказом Мінекономіки від 18.02.2009 р., № 123) у 2016 році рівень тіньової економіки склав 35 % від офіційного обсягу ВВП, що на 5 в. п. менше порівняно з показником відповідного періоду 2015 року. Таким чином, країна вийшла на показник 2013 року. Протягом 2016 – 2017 років відбувалося зниження рівня тіньової економіки. На 2017 рік досягли показника 32 %, що на 3 в. п. менше ніж у 2016 році.

Детінізація стала результатом:

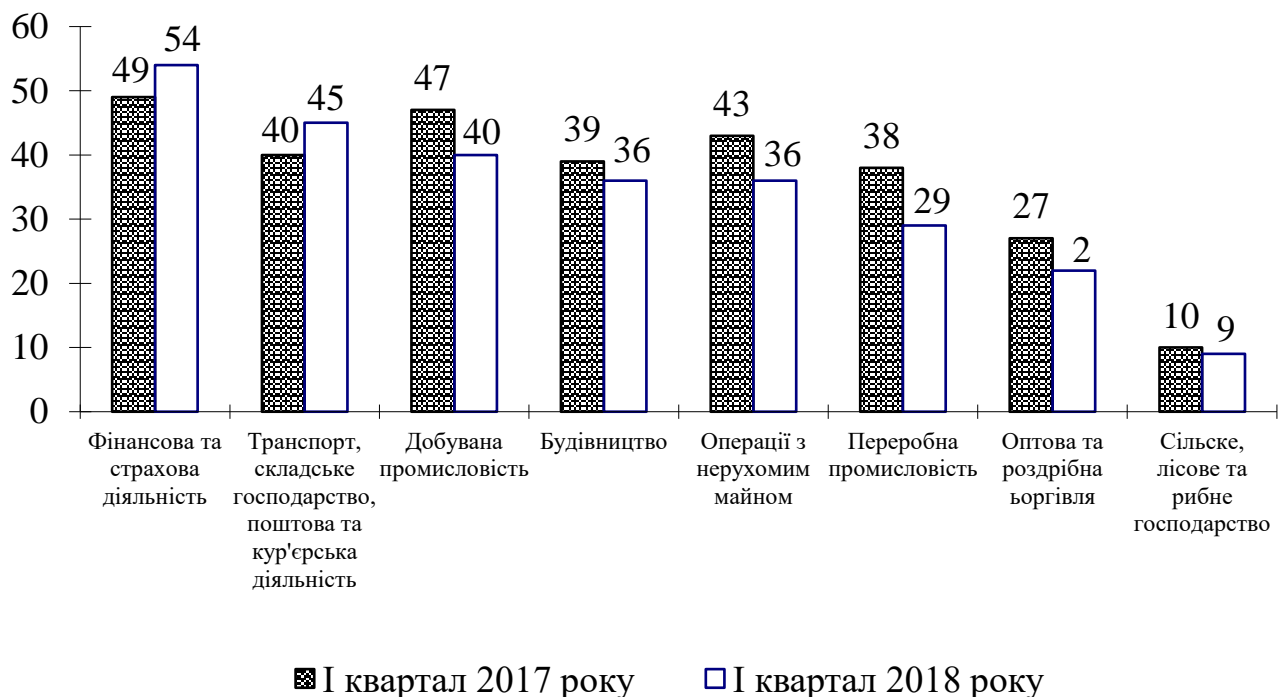
- закріплення відносної макроекономічної стабільності (інфляція за перше півріччя склала 4,9 % проти 40,7 % у відповідному періоді 2015 року; девальвація обмінного курсу гривні при цьому становила 6,5 % порівняно зі зростання у 1,4 рази у січні-червні 2015 року);

- поліпшення бізнес-клімату внаслідок дотримання політики дерегуляції та оптимізації функціонування державного сектору економіки з метою підвищення його ефективності (відповідно до рейтингу Doing Business-2017 Україна посіла 80 місце серед

190 країн; у рейтингу Doing Business-2016, уточненому відповідно до методології, застосованій цього річ, Україні належало 81 місце серед 189 країн);

- поступового відновлення та формування нових міжгалузевих зв'язків в економіці;

- започаткування процесів детінізації на ринку праці внаслідок зниження ЄСВ.

Рис. 3.2. Рівень тіньової економіки за видами економічної діяльності, % від офіційного обсягу валової доданої вартості відповідного виду економічної діяльності*

* [11]

Разом з тим, рівень тіньової економіки у сферах економічної діяльності в країні залишається достатньо великим (рис. 3.2). Процес виведення економіки з тіньового сектору стримується невирішеними наразі проблемами, які негативно позначаються на показниках розвитку економічної системи країни в цілому. Це, зокрема:

- продовження тенденції до зменшення обсягів фінансування та кредитування корпоративного сектору (станом на

кінець червня 2016 р. порівняно з даними на кінець червня 2015 р. кредити, надані корпоративному сектору, скоротилися на 4,6 %);

- збереження нерозвинутої зовнішньоекономічної кон'юнктури;
- поглиблення конфлікту у міжнародних відносинах з Російською Федерацією;
- збереження фінансових ризиків в умовах недоотримання кредитних коштів МВФ та фінансової допомоги з інших джерел;
- збереження територій непідконтрольних владі, що утворились у ході збройного конфлікту на території країни.
- низький рівень довіри до частини державних інститутів;
- збереження значних викликів стабільності фінансової системи країни;
- існування непідконтрольних владі територіальних утворень, що виникли у ході військової агресії тощо.

Підсумовуючи наведене, слід визнати, що процес детінізації економіки набуватиме належної результативності лише за умови формування державою стабільних сприятливих умов для ведення бізнесу, у тому числі шляхом розбудови такого інституційного середовища, тіньова економічна діяльність для якого стала б неефективною.

Слід також зазначити, що не існує прямого зв'язку між рівнем тінізації та рівнем валового внутрішнього продукту. Проаналізувавши динаміку ВВП та тіньової економіки за інтегральним показником в період з 2013 по 2017 роки, отримані дані продемонстрували різну тенденцію розвитку цих показників. В період з 2014 по 2015 роки при падінні рівня ВВП в країні, відбулось як номінальне, так і відносне збільшення рівня тінізації. А, починаючи з 2016 року, хоча в номінальних показниках тіньової економіки і ВВП відбулось стале зростання, частка тіньової економіки у ВВП зменшувалась.

Таким чином можна зробити висновки, що, незважаючи на велику кількість різних методів дослідження економічної діяльності в тіньовому секторі економіки, не можна говорити про

високу вірогідність показників, оскільки практично всі загальні оцінки масштабів тіньових процесів носять досить умовний характер [12, с. 12].

У сучасних умовах господарювання розміри тіньового сектору економіки в Україні навіть за офіційними підрахунками надзвичайно великі. Тому пріоритетного значення набувають процеси детінізації національної економіки та створення інституційного середовища, в якому було би не вигідно надалі знаходитись в тіньовому секторі.

Економічна політика держави (приватизаційна, податкова, митна і т.д.) породжує тіньові форми економічних відносин. Правила гри в економіці, які встановила держава, в значній мірі коректує і доповнює практика реалізації економічної політики. При цьому не завжди у кращий бік. Майже 60 % населення і підприємців у наш час не виконують закони, що регулюють економічну діяльність. Рівень правового регулювання правоохоронної діяльності не забезпечений законодавчо.

Існують різні теорії, що пояснюють причини існування тіньового сектора економіки (яка в свою чергу стимулює корупцію). Однією з популярних є теорія перуанського економіста Е. де Сото, відображена в монографіях: «Иной путь» (1989 р.) та «Загадка капитала. Почему капитализм торжествует на Западе и терпит поражение во всем остальном мире» (2002 р.). Перуанський вчений з принципово нових позицій підійшов до пояснення генези тіньової економіки, а саме: «Тіньова економіка – результат бюрократичної заорганізованості, яка перешкоджає вільному розвитку конкурентних відносин». Він доводить, що тіньовики встановлюють саме демократичний порядок, організовуючи свою діяльність на принципах вільної конкуренції. Інститут свободи і демократії, яким керує де Сото, провів декілька економічних експериментів. Щоб зареєструвати фабрику, на якій виготовлятимуть одяг, експериментатори витратили 289 днів і суму в 32 мінімальні місячні заробітні плати (витрати на хабарі,

мити, втрачені прибутки). Щоб отримати ліцензію на торгівлю у вуличному кіоску, вони витратили 43 дні і 15 мінімальних заробітних плат; а на отримання земельної ділянки для будівництва житла – відповідно 7 років і 56 мінімальних заробітних плат.

Щось дуже схоже має місце і в Україні. Місцева влада м. Харкова вже не один рік намагається спростити реєстрацію для українських підприємців малого і середнього бізнесу шляхом введення принципу «єдиного вікна»: замість походів по інстанціям підприємцю досить буде здати документи в одне бюрократичне «вікно» і через певний час там же отримати всі необхідні для своєї діяльності документи.

Проти єдиної реєстраційної палати виступили податківці, які посиленнями на внутрішні інструкції стверджують, що не можуть брати участь у роботі єдиної палати. Отже, якщо вказана палата і буде створена, то вона буде без представників ДПА.

Цільовим планом Україна-НАТО прямо передбачено вжити заходів щодо реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності і ліцензування певних видів господарської діяльності єдиним органом (one – stop shop). Сьогодні підприємець, який краще маніпулює зв'язками з чиновниками, має більший стартовий капітал для хабарів, стає більш успішним, ніж той, хто думає лише про виробництво. Результатом зазначеного є економічна ситуація в Перу:

- 1) 38,9 % складає «тіньова економіка»;
- 2) 48 % економічно активного населення зайняті в ній;
- 3) 61,2 % робочого часу теж припадає на «тіньову економіку» [10, с. 3–5].

Вчені встановили, що в тіньовій економіці є організації, що координують «нелегалів» між собою та законними державними інститутами. Навіть підкуп державних службовців має стійкий порядок, з яким згодні всі його учасники. Високі витрати бізнесу змушують тіньовиків об'єднуватися в нелегальні організації. Виходячи з цього Е. де Сото вказує, що «для формалізації тіньової

господарської діяльності треба легалізувати існуючі нелегальні практики і норми» (а не нав'язувати правові норми, що створені в парламентах) [13, с. 45].

Головна наша відмінність від ситуації, яку досліджував Е. де Сото, полягає в тому, що в Україні основним різновидом тіньових відносин є тіньове виробництво в рамках офіційного.

Л. Гринів і М. Кічурчак вважають, що тінізація національної економіки обумовлена такими факторами, як:

- постійні зміни у податковому законодавстві, значне податкове навантаження на фізичних і юридичних осіб, недостатньо високий рівень податкової дисципліни;
- суттєве регуляторне навантаження підприємницької діяльності;
- невідповідність зарплати на державних підприємствах реальним витратам громадян;
- прояви корупційної діяльності в державних органах та органах місцевого самоврядування;
- відсутність верховенства права та, як наслідок, захисту суб'єктів господарювання від зловживань з боку органів, яким вони звітуються та які ведуть облік їх діяльності;
- недостатньо прозора процедура приватизації державного майна [14, с. 69].

З урахуванням вищезазначеного необхідно сформулювати основні шляхи зниження рівня тіньової економіки в Україні, при цьому потрібно визначати оперативні, тактичні та стратегічні напрями державного регулювання. Таким чином, політику уряду має бути спрямовано на детінізацію національної економіки і побудовано, з одного боку, на принципах, які поєднують заходи щодо усунення першопричин, що полягають в обліку й контролі економічних агентів, які йдуть «в тінь», і заохочення їх до легальної діяльності, з іншого – спрямовано на запобігання недобросовісним діям, що носять злочинний і антисоціальний характер.

До урядових заходів першої категорії можна віднести:

- поліпшення інвестиційного клімату, зниження фіскального й регуляторного тиску, комплексне реформування податкової системи;
- дерегуляцію підприємницької діяльності та сфери ліцензування;
- державну підтримку малого і середнього бізнесу;
- розроблення низки нормативно-правових актів, спрямованих на детінізацію економіки й зайнятості громадян.

До заходів, спрямованих на запобігання і боротьбу з нелегальною або напівлегальною економічною діяльністю, можна віднести:

- боротьбу зі злочинами економічного спрямування;
- посилення контролю за цільовим і прозорим використанням бюджетних коштів;
- запобігання відмиванню доходів, отриманих злочинним шляхом, і ухиленню від сплати податків;
- запобігання незаконному відшкодуванню податку на додану вартість [9, с. 61].

Треба враховувати, що гармонізація перерозподільного процесу викличе певну нестабільність системи. Тому потрібна політична воля для здійснення цього процесу, що передбачає відновлення довіри до влади з боку підприємців та населення. Для обмеження тіньової економіки від влади слід вимагати створення всім суб'єктам рівних конкурентних правил на внутрішньому ринку, впорядкування пільг та преференцій або інших важелів, які створюють бар'єри для входу на ринок; забезпечення реальної вартості робочої сили та недопущення її знецінення; застосування механізмів відновлення реальної оцінки вартості майна та системи його повноцінного відтворення.

Детінізація української економіки пов'язана з комплексним її реформуванням, спрямованим на усунення чинників, які негативно впливають на економіку:

- порушення інтересів між суб'єктами господарювання, що впливає на параметри бази розширеного відтворення одних

господарюючих суб'єктів на користь іншим;

- зменшення офіційних джерел ресурсно-фінансового забезпечення суб'єктів господарювання;

- зростання затрат, зокрема й тих, що виникають у результаті штучного завищення ціни на ресурси, вузли та напівфабрикати (у деяких товарних групах ціни в нашій країні перевищили європейські та світові в цілому);

- прояви монопольної поведінки.

Отже, за результатами проведеного дослідження необхідно узагальнити, що тіньова економіка проникла у всі сфери діяльності господарюючих суб'єктів. Від правильного розуміння сутності тіньової економіки, визначення причин її виникнення та закономірностей розвитку залежить можливість виділення напрямів боротьби з нею та легалізації тіньового сектора в національних економіках. Як правило, розвитку тіньової економіки сприяє корупція, недосконалість законодавчого поля, високі ставки оподаткування, низький рівень оплати праці тощо. Встановлено, що в нашій країні обсяги тіньової економічної діяльності за різними підрахунками, є одними із найвищих у Європі. Це є свідченням неефективної та нестабільної правової й економічної системи держави. Необхідно зазначити, що сформовану ситуацію в економічно розвинутих країнах світу вирішують за допомогою пошуку нових дієвих шляхів легалізації тіньової економічної діяльності. Вважаємо, що серед пріоритетів детінізації економіки є розробка комплексу заходів щодо протидії тінізації фінансових потоків, легалізації ринку праці та детінізації земельних відносин [15, с. 184].

Розвиток в Україні такого соціально-економічного явища, як тінізація економічної системи, а також обсяги товарів і послуг та фінансово-кредитних ресурсів, які обертаються в цій сфері, виступають суттєвою перешкодою забезпеченню стабільного розвитку економічної системи країни. Суттєвою перепорою є те, що значна частина операцій, які можна вважати тіньовими,

можливо реалізувати у легальний спосіб, а констатація факту незаконної діяльності потребує суттєвих зусиль державних органів влади.

Внаслідок того, що обсяги тіньової економіки не можуть бути повноцінно враховані офіційною статистикою, розроблення спеціальних методів обліку і оцінок цього явища стає неможливим. Тому боротьба з тіньовою економікою має носити комплексний характер і бути синонімом реформи державного значення. У цьому аспекті треба виходити зі структури тіньової економіки. Враховуючи той факт, що тіньова економіка – складне явище, то її структура не може бути спрощеною.

Особлива роль у боротьбі з тіньовою економікою повинна належати окремому державному органу, який виконуватиме функції по боротьбі з тіньовою економікою і її наслідками, сприятиме підвищенню ефективності захисту всіх форм власності; вдосконаленню економічного законодавства; посиленню правової пропаганди економічного і кримінального законодавства; посиленню суворих заходів, що запобігань та перешкоджанню нелегальному вивозу капіталу за кордон.

Швидше за все, Україну чекає поступова еволюція тіньових стосунків, пом'якшення і легалізація деяких з них і повільний відхід від неприйнятних для цивілізованого суспільства норм.

3.2. Стан та проблеми забезпечення інформаційної безпеки

Нині наша держава, з огляду на ряд факторів, опинилася в епіцентрі інформаційної агресії. З початком російсько-українського конфлікту, який має соціально-політичне підґрунтя, перед Україною постали гострі інформаційні виклики, які потребують ретельного наукового дослідження. З огляду на це, особливої актуальності для нашої держави набули проблеми теоретичного осмислення інформаційної безпеки, стану її

забезпечення, її проблем, аналізу та оцінки основних інформаційних загроз та практичного впровадження інформаційного опору для захисту національного суверенітету та територіальної цілісності України. Відтак, роль інформаційної безпеки для держави неможливо переоцінити.

Питання інформаційної безпеки на різних рівнях управління постійно перебувають у центрі уваги дослідників. Наукові та практичні аспекти інформаційної безпеки розглядали такі вчені, як: Д. Дубов [16], О. Жайворонок [17], К. Калюжний [18], Ю. Лісовська [19], О. Олійник [20–21] та інші.

Проте, дослідники не приділили належної уваги проблемі комплексної оцінки стану та проблем забезпечення інформаційної безпеки України.

Інформаційна безпека в загальній системі національної безпеки України посідає особливе місце. Враховуючи темпи розвитку інформаційних технологій, широке втілення таких технологій у виробництво, оборону, науку, освіту тощо, інформаційна діяльність стає обов'язковим і, подекуди, вирішальним елементом усіх основних сфер діяльності суспільства, тому інформаційна безпека є елементом всіх складових національної безпеки держави.

Проблема інформаційної безпеки все більше набуває самостійного значення у сучасних умовах. У той же час система зовнішніх і внутрішніх загроз інформаційній безпеці носить комплексний характер і вплив цих загроз має на меті нанесення збитків у політичній, економічній, соціальній, військовій, екологічній, науково-технічній сферах [22].

Проте, слід зазначити, що у науковій літературі поки що немає єдиного підходу до визначення поняття «інформаційна безпека». Причиною такого стану справ, слід вважати вільне ставлення як теоретиків, так і практиків до цього поняття, визначень якого зустрічається кілька десятків у фаховій літературі,

що спричинене певними теоретичними і світоглядними позиціями авторів.

Так, наприклад, для одних воно відображає стан, інші вбачають діяльність, процес, здатність, систему гарантій, функцію. Проведемо класифікацію підходів до визначення поняття інформаційної безпеки.

Перший напрям об'єднує представників які характеризують інформаційну безпеку як «стан захищеності інформаційного середовища, який відповідає інтересам держави, за якого забезпечується формування, використання і можливості розвитку незалежно від впливу внутрішніх та зовнішніх інформаційних загроз». Такої позиції дотримується такі Б. Кормич, який також вважає за необхідне визначати інформаційну безпеку саме як стан захищеності. Інформаційна безпека визначається автором як стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства, держави та інформаційного простору, який виключає можливість заподіяння їм шкоди через неповноту, невчасність і недостовірність інформації, через негативні наслідки функціонування інформаційних технологій або внаслідок поширення законодавчо забороненої чи обмеженої для поширення інформації [23].

Деяке інше бачення інформаційної безпеки у таких авторів як О. Дзьобань та О. Соснін, що умовно представляють другу категорію, вони розглядають інформаційну безпеку як стан, який характеризується відсутністю небезпеки, від інформаційних загроз або негативних впливів, пов'язаних з інформацією та нерозголошення даних про той чи інший об'єкт, що є державною таємницею [24, с. 25].

Наступний погляд передбачає, що у самому загальному вигляді під інформаційною безпекою можна розуміти здатність суб'єкта зберігати свої властивості, основні характеристики при патогенних дестабілізуючих, деструктивних впливах на кіберпростір, інформаційно-комунікаційні технології. На думку

прихильників цього погляду, безпека і забезпечення безпеки становлять собою різні поняття, через те, що безпека виражає характеристику стану соціальної спільноти, тоді як забезпечення безпеки – діяльнісну характеристику. Тобто, інформаційна безпека розглядається як стан, а забезпечення інформаційної безпеки як діяльність, що направлена на забезпечення цього стану.

Вітчизняні дослідники В. Андрєєв, В. Хорошко, В. Чередниченко, М. Шелест, під інформаційною безпекою розуміють захищеність інформації та інфраструктури, яка її підтримує від випадкових або навмисних впливів природного або штучного характеру які можуть завдати неприйнятної шкоди суб'єктам інформаційних відносин, у тому числі власникам і користувачам інформації й підтримуючої інфраструктури [25, с. 55].

Інноваційним і неординарним є висловлення В. Гурковського про те, що інформаційна безпека України є суспільними відносинами, що пов'язані з захистом інтересів держави, суспільства, людини, громадянина від потенційних і реальних загроз в інформаційному просторі [26, с. 35].

Цікавою є думка відомого українського дослідника проблем інформаційної безпеки Р. Калюжного, який визначає, інформаційну безпеку як вид суспільних інформаційних правовідносин щодо створення, підтримки, охорони та захисту бажаних для людини, суспільства і держави безпечних умов життєдіяльності; суспільних правовідносин, пов'язаних із створенням, розповсюдженням, зберіганням та використанням інформації [18, с. 56].

О. Олійник, О. Соснін, Л. Шиманський інформаційну безпеку створюють через призму загроз як «...комплекс системних упереджувальних заходів із наданням гарантій захисту життєво важливих інтересів особистості, суспільству і державі від негативних інформаційних впливів в економіці, внутрішній і зовнішній політиці, в науково-технологічній, соціокультурній і оборонній сферах, системі державного управління, самостійного і

незалежного розвитку всіх елементів національного інформаційного простору та забезпечення інформаційного суверенітету країни, захисту від маніпулювання інформацією і дезінформацією та впливів на свідомість, підсвідомість і психіку як індивіда, так і суспільства в цілому, спроможність держави нейтралізувати чи послабити дію внутрішніх і зовнішніх інформаційних загроз» [20–21; 27].

У цілому ж інформаційна безпека покликана забезпечити реалізацію національних інтересів за допомогою усього арсеналу засобів, що є в її розпорядженні. Викладене вище дає підстави вважати, що основна мета політики інформаційної безпеки полягає у вільному розвитку і процвітанні суспільства.

Якщо застосовувати правовий підхід до визначення поняття інформаційної безпеки, тоді, інформаційна безпека – це захищеність встановлених законом правил, за якими відбуваються інформаційні процеси в державі, що забезпечують гарантовані Конституцією умови існування й розвитку людини, всього суспільства та держави.

Отже, використовуючи усі засоби розглянутих вище підходів до інтерпретації інформаційної безпеки та філософсько-соціологічне розуміння безпеки як базової категорії, на загальнонауковому рівні інформаційну безпеку можна визначити як сукупність умов функціонування суб'єктів в інформаційній сфері та суб'єктивних можливостей їх усвідомлення і контролю. У такому розрізі інформаційна безпека набуває об'єктивно-суб'єктивного характеру. Відтак, її об'єктивною стороною буде сукупність умов, які концептуально повинні забезпечувати належне функціонування й розвиток суб'єктів, що надає цим умовам відносного та узагальненого характеру. Суб'єктивна ж сторона інформаційної безпеки знаходить свій вираз у можливостях суб'єктів усвідомлювати та контролювати умови, в яких вони функціонують. Крім того, поняття «інформаційна безпека» набуває гнучкості завдяки відсутності в його змісті

певної протилежності (наявність/відсутність загроз, захищеність/незахищеність, забезпеченість/незабезпеченість, тощо), це дозволяє проводити відносне оцінювання інформаційної безпеки щодо різних чинників (потреб, вимог) за допомогою такої характеристики, як «рівень інформаційної безпеки». Таке розуміння, попри його абстрактність, не суперечить нормативно-правовому розумінню інформаційної безпеки як «стану захищеності» або «захищеності», оскільки і те, й інше в сутності є умовами, в яких суб'єкт має функціонувати та розвиватись.

Як правове поняття, інформаційна безпека повинна мати чіткіше окреслену дефініцію, що сприятиме спрощенню процесів усвідомлення цього поняття всіма громадянами. Наявні нормативні конструкції «національні інтереси», «захищеність національних інтересів», якими визначається національна безпека та її складові, не є досконалыми, проте загалом відповідають необхідному законодавчому рівню поєднання повноти, ясності й простоти. Більше того, вони широко розповсюджені на концептуально-доктринальному рівні національного законодавства і їх зміна наразі нераціональна, оскільки зумовить системні зміни термінології, що призведе до необхідності переосмислення законодавчих підходів широким колом осіб. Поряд із цим, необхідна злагодженість використання таких основних, безпекових нормативно-правових категорій, як «національні інтереси», «захищеність», «забезпеченість», що може бути здійснено в процесі поточного удосконалення окремих актів або кодифікації законодавства.

На сьогодні, крім іншого, багато науковців підтримує думку, що інформаційна безпека є видом національної безпеки, і посідає в ній особливе місце. Системність інформаційної безпеки дозволяє визначити її забезпечення як складний, комплексний вид діяльності, що зумовлює її надзвичайну структурну розгалуженість. На сьогодні загальноприйнятого механізму структуризації забезпечення інформаційної безпеки немає. Для

виділення складових його загальної побудови найчастіше використовуються такі термінологічні конструкції, як «напрями», «механізми», «шляхи» забезпечення. Проте, на думку Р. Калюжного, саме розуміння забезпечення інформаційної безпеки як комплексного виду діяльності дозволяє урівноважити термінологію [28].

Державна система забезпечення інформаційної безпеки країни являє собою організаційне об'єднання державних органів, а також сил та засобів інформаційної безпеки, що виконують свої функції на основі закону під контролем і захистом судової влади.

Основними завданнями такої системи є:

- виявлення та прогнозування дестабілізуючих чинників і інформаційних загроз життєво важливим інтересам особистості, суспільства та держави;

- здійснення низки оперативних і довгострокових заходів з метою їхнього попередження і усунення;

- створення і підтримання в готовності сил та засобів забезпечення інформаційної безпеки.

Структурними елементами, які становлять інформаційну безпеку України, є: інформаційно-психологічна безпека, тобто управління потенційними чи реальними небезпеками, загрозами, які здатні завдати психічному стану особи чи суспільства шкоду, а також державі чи державним службовцям. До таких загроз можна віднести намагання маніпулювання свідомістю суспільства, яке може здійснюватися шляхом поширення упередженої, неповної, недостовірної інформації; поширення через ЗМІ культу жорстокості, насильства, тощо.

Загроза інформаційній безпеці в галузі прав і свобод людини і громадянина проявляється у обмеженні доступу до інформації та проявах обмеження свободи слова; розголошенні інформації, яку закон визначає як конфіденційну чи державну таємницю; поширення інформації, яка є конфіденційною і є власністю

держави та спрямована на задоволення національних інтересів держави та суспільства.

На думку О. Младьонової, інформаційно-технічна безпека управління реальними чи потенційними загрозами здійснюється з метою захисту інформаційно-телекомунікаційної інфраструктури, загрозою якій можуть бути комп'ютерний тероризм та комп'ютерна злочинність (кіберзлочинність) [29]. Тому кібербезпеці та кіберзлочинності слід приділити окрему увагу, оскільки вона набуває все більшого світового масштабу. Слід зауважити, як визначення «інформаційної безпеки» так і чіткого визначення поняття «кіберзлочинності» у наукових колах наразі відсутнє.

У вузькому розумінні кіберзлочин – це будь-яке протиправне діяння, вчинене за допомогою електронних операцій, метою якого є безпека комп'ютерних систем і оброблюваних ними даних. В широкому ж розумінні кіберзлочин – це будь-яке протиправне діяння, вчинене за допомогою чи пов'язане з комп'ютерами, комп'ютерними системами або мережами, включаючи незаконне володіння і пропозицію або розповсюдження інформації за допомогою комп'ютерних систем або мереж.

Виходячи з цього можемо сформулювати поняття кіберзлочинності як сукупність кримінальних правопорушень, пов'язаних як з використанням комп'ютерів, так і з використанням інформаційних технологій і глобальних мереж.

Проте, існує законодавчо закріплене визначення поняття «кіберзлочин». Так відповідно до ч. 8 ст. 1 Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки», що набув чинності у квітні поточного року, кіберзлочин (комп'ютерний злочин) – суспільно небезпечне винне діяння у кіберпросторі та/або з його використанням, відповідальність за яке передбачена законом України про кримінальну відповідальність та/або яке визнано злочином міжнародними договорами України [30].

Цим самим Законом, ч. 5 ст. 1 визначено поняття кібербезпеки, а саме: кібербезпека – захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави під час використання кіберпростору, за якої забезпечуються сталий розвиток інформаційного суспільства та цифрового комунікативного середовища, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних і потенційних загроз національній безпеці України у кіберпросторі.

На сьогоднішній день існує багато видів злочинів в даній сфері, і враховуючи стрімкий розвиток технологій, кількість видів має тенденцію лише до збільшення. Зобразимо наочно класифікацію таких злочинів або кримінальних правопорушень за допомогою рис. 3.3.

Рис. 3.3. Класифікація кіберзлочинів*

* систематизовано за даними [30]

Характерними рисами кіберзлочинів є організованість і транснаціональний характер, адже жодні національні, територіальні кордони не є перешкодою. Специфіка таких злочинів сприяє високій латентності, крім того, високий рівень технічного забезпечення правопорушників забезпечує їм великий ступінь анонімності. Кібербезпека, на нашу думку, є важливою складовою системи інформаційної безпеки держави, а тому

відповідно має провадитись чітка політика в сфері протидії кіберзлочинності.

З відкритих джерел, відомо, що на захист інформаційного простору Міністерством інформаційної політики України було виділено 362,5 млн гривень, однак комітет з питань свободи слова та інформаційної політики планує звернутися до Кабінету Міністрів щодо перерозподілу коштів, виділених за програмою «Здійснення заходів у сфері захисту національного інформаційного простору». Крім того, відповідні звернення комітет направить також РНБО України, Національній раді України з питань телебачення і радіомовлення [31].

Вказаний звіт представлено у форматі презентації, він зводиться до перелічення усіх проведених заходів, що відбулися протягом звітного періоду та фотоматеріалу до них, жодного слова, жодних числових показників з приводу власне, використання бюджетних коштів. Такий звіт м'яко кажучи не відображає такого принципу роботи, як прозорість, на якому наголошує Міністерство інформаційної політики України. За інформацією наданою тим же Міністерством інформаційної політики України протягом 2018 року було проведено близько 50 тендерів, проте знов таки, що це за тендери, що саме закуповувалось, яким чином, скільки коштів при цьому витрачено із наданої інформації не відомо [32].

Отже, у відповідь на інформаційні загрози в Україні було створено ряд органів та установ з метою забезпечення інформаційної безпеки держави. Це зокрема, Український кризовий медіа-центр, Генеральний секретаріат цифрової інфраструктури. Втім, аналізуючи функції та завдання що виконують новостворені органи і установи у сфері забезпечення інформаційної безпеки, доходимо до висновку, що вони часто дублюють одне одного, і вся діяльність із забезпечення інформаційної безпеки зводиться до «проїдання бюджету».

Якщо аналізувати інформаційну безпеку України через аспект російсько-українського конфлікту, маємо констатувати факт, що за всі роки від самого початку незалежності України, влада майже не намагалася забезпечувати регіони якісним інформаційним продуктом, спрямованим на формування у свідомості населення національної приналежності до України.

Фактично нашій державі з самого початку не вдалося вибудувати в східних регіонах та Криму продуманої, зваженої та послідовної інформаційної політики, яка б стала надійним базисом для подальшого захисту від експансіоністських інформаційних впливів.

Навіть сьогодні очевидно, що Російська Федерація (РФ) на цьому напрямі провадить активну політику, тоді як Україна – реактивну, віддавши ініціативу противнику й лише реагуючи на його дії. Однак, зрозуміло, що така політика в принципі не може бути переможною.

Безперечно, в рамках дослідження в даній роботі, особливо в частині проблематики забезпечення інформаційної безпеки держави, першочергово слід розглянути найголовніший і, як не дивно найпроблемніший фактор – засоби масової інформації (ЗМІ).

Незаперечним є той факт, що на сьогодні пропагандистська діяльність РФ в Криму та на Сході наочно показала стан та рівень впливу медіа на свідомість громадян. Роль ЗМІ України у таких умовах вимагає особливо прискіпливої уваги та вивчення. Як складова сучасної комунікації ЗМІ формують суспільну думку, світогляд, більше того, формують порядок денний у світі та визначають, що є для нас актуальним сьогодні.

Засоби масової інформації є надзвичайно потужною силою, що здатна проникати в усі сфери життя особи, може виконувати як конструктивну роль, так і деструктивну. Поширюючи неповну, неправдиву, викривлену інформацію, ЗМІ можуть стати приводом до розпалювання міжнаціональної ворожнечі та відігравати дезінтегруючу, дезінформуючу роль [33, с. 128].

В аспекті такого дослідження медіа, відводячи йому роль інструменту інформаційної безпеки, можемо переконатись, що медіа по своїй суті є дуальними. Дуалізм їх полягає у тому, що вони можуть бути як інструментом ведення інформаційної війни, так і запорукою інформаційної безпеки.

Тобто, багатоаспектне проникнення ЗМІ в життя суспільства може відігравати як об'єднуючу роль і сприяти консолідації суспільства, так і дезінтеграційну, роз'єднуючу, вкладаючи в суспільну свідомість негативні стереотипи. Останнє на даний час «повним ходом» використовується на Сході та у анексованому Криму.

Ситуація, яка склалася у східному регіоні нашої держави та в Криму, була обумовлена залежністю інформаційного простору від Росії. Доходимо висновку, що РФ задовго до подій 2014 року, від початку незалежності здійснювала інформаційний вплив, проводила інформаційно-психологічні операції, направлені на підрич національних інтересів та безпеки України. На цих територіях було створено потужний механізм- закладено капітальний медійний ґрунт: телеканали, друковані видання, радіостанції, Інтернет-ресурси. Населення Донбасу та Криму знаходилося під постійним проросійським ідеологічним впливом ЗМІ. Однак, українська влада, володіючи реальною ситуацією, не забезпечила розвиток проукраїнських ЗМІ у цих регіонах, натомість сприяла засиллю російських.

Навіть станом на сьогодні у світовому медіапросторі все ще відсутній український національний інформаційний продукт, здатний поширювати актуальну інформацію з об'єктивним, неупередженим висвітленням подій в Україні. Як наслідок – світова громадськість відчуває брак інформації або отримує її з інших джерел, які часом надають викривлену, спотворену, неповну інформацію, а інколи видають навіть відкриту дезінформацію.

Відомо, що розвиток інформаційної галузі у світі значно випереджує зростання економіки – приблизно 5 % і 3 %, відповідно. Чотири найпотужніших світових інформаційних агентства – АРІ (США), CNN International (США) REUTERS (Великобританія), АФР (Франція) – контролюють більше 80% ринку світових новин, це дає їм змогу формувати певну думку громадськості [34, с. 128]. До того ж, з 30 найпопулярніших і найвпливовіших газет дев'ять виходить у Японії, десять – у Китаї, шість – у країнах ЄС, по одній в США, Південній Кореї та Російській Федерації, жодної в Україні. За таких умов Україна навряд чи може претендувати на гідне місце в поділеному за інформаційною ознакою світі. Навіть деякі фахівці вважають, що певні країни з нерозвиненим інформаційним простором, до яких на жаль, поки що належить і Україна, можуть бути лише споживачами інформаційних продуктів. В чому ми, власне, можемо переконатись.

Так, серед майже з 11,5 тисяч зареєстрованих друкованих видань реально виходить тільки половина. Про регіональні ЗМІ починають згадувати тільки під час виборчих кампаній. Порівняно з нормами ЮНЕСКО в нашій країні майже на 40% менше від мінімальної для цивілізованої країни кількість джерел інформації (100 примірників газет на рік на 1000 осіб) населення. В Україні цей показник становить тільки 62 % [34]. А для того, щоб досягти світових стандартів, слід створити сприятливі умови для розвитку вітчизняних друкованих ЗМІ, насамперед шляхом зменшення податкового тиску.

Як правило, основним джерелом інформації, що розповсюджується за допомогою друкованих та електронних засобів масової інформації є інформаційні агентства. В Україні відповідно, інформаційні агентства, створені до Закону України «Про інформаційні агентства», мають право на поширення інформації про діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування [35]. Інформаційними агентствами є

суб'єкти інформаційної діяльності, зареєстровані як юридичні особи, що діють з метою надання інформаційних послуг. В Україні зареєстровано декілька десятків інформаційних агентств. Однак дійсно впливовими на сьогодні можна вважати лише три з них.

Державне інформаційне агентство України (Укрінформ) видає 20 інформаційних стрічок (з них дві – англomовні) для понад 1000 вітчизняних і закордонних суб'єктів інформаційного ринку, зокрема для 300 місцевих періодичних видань. Серед недержавних інформаційних агентств впливовими є Інтерфакс-Україна (випускає 52 інформаційних продукти) та Українське незалежне інформаційне агентство «Новини» (УНІАН), що входить до медіахолдингу І. Коломойського [34]. Їх передплатниками є практично всі центральні і переважна більшість регіональних ЗМІ. Решта інформаційних агентств мають обмежений вплив на формування інформаційного простору України.

Однак, цікавим є той факт, що інформаційне агентство Інтерфакс-Україна, що працює на ринку політичної і економічної інформації України з 1992 року, входить до російського холдингу ЗАТ «Інтерфакс», конкретний склад керівників якого невідомий. Це створює небезпечну загрозу використанню даного інформагентства з метою агресивних інформаційних впливів, поширення пропаганди.

Відтак, одним із завдань вітчизняних ЗМІ водночас має бути контрпропаганда (комплекс заходів, які направлені на боротьбу з ідеологічною пропагандою противника), яка б підштовхувала населення до самостійного аналізу інформації, а не сліпої довіри тому, що намагаються вкласти в голови з екранів російські пропагандисти.

Якщо проаналізувати проведені численні опитування громадської думки, дійдемо висновку, що громадяни нашої держави переважно не мають єдиної позиції щодо ключових суспільно-політичних подій у країні, які по-різному трактуються українською владою та опозицією, і російською пропагандою. Значна частка

опитуваних (близько 50%) у кожному випадку не може визначитися, чиє ж трактування подій відповідає їхнім поглядам.

В цьому ж контексті маємо відзначити, що Росія вживлювала свою трактовку подій у світі та активно поширювала дезінформацію також через мережу Інтернет. Це відбувалось за допомогою масштабної мережі «Інтернет-тролів» та «ботів», які поширювали свої повідомлення та коментарі у соцмережах (головним чином описаних вище), дискусійних форумах, під статтями у Інтернет-ЗМІ.

Так, за допомогою інформаційно-пропагандистській діяльності у соцмережах відбувався інформаційний супровід анексії Криму у березні 2014 р. За інформацією американського аналітика М. Голловея, опублікованою для військового видавництва США Realcleardefense, уряд РФ витратив 19 мільйонів доларів для фінансування діяльності 600 спеціально залучених агентів (або ще одна поширена назва – акторів) «Facebook», «Вконтакте», «Однокласники» [36, с. 89].

Діяльність цих агентів полягала у публікації статей і коментарів до них з метою формування як в українського, так і міжнародного суспільства уявлення про підтримку місцевим населенням анексії, дискредитації влади, поширення серед населення чуток, страху й ненависті. Перші такі специфічні публікації з'явилися у «Facebook», однак найбільшу популярність дані публікації здобули у «Вконтакте», причому шкідливий контент поширювався зі швидкістю 5 тисяч репостів за добу. Такий контент містив скриті засоби маніпулювання суспільною думкою для збільшення аудиторії впливу від старших поколінь до молоді. Безперечно, вказані соціальні інтернет-сервіси використовувалися для легітимізації результатів так званого референдуму у Криму. Крім того, у АРК створювався інформаційний вакуум шляхом блокування урядових сайтів, здійснення кібератак на сайти ЗМІ. Як наслідок, окупантами було

отримано суттєву перевагу у інформаційному просторі, що в свою чергу привело до спрощення дій з анексії півострова.

Таким чином, анексія Криму стала дослідною базою для проведення інформаційних операцій проти інформаційної безпеки нашої держави і продемонструвала, що соціальні інтернет-ресурси є ефективним інструментом управління суспільством.

Продовжуючи свою злочинну діяльність у квітні 2014 року проросійські активісти розпочали захоплення адміністративних будівель Донбасу. Знов таки, одночасно з цими подіями, активізувалася діяльність спеціально створених спільнот у соцмережах, передусім Вконтакте. У даних віртуальних спільнотах розповсюджувалася недостовірна, спотворена інформація, активно використовувалися технології маніпуляції суспільною думкою. Одними із завдань агентів соціальних інтернет-сервісів було поширення агітаційних матеріалів, символіки квазідержавних утворень для сприйняття їх суспільством, розпалення регіональної ворожнечі та створення штучної національної ідентичності, відмінної від української.

Як показав аналіз, в Україні, на відміну від решти світу, суттєва частка ринку соцресурсів належить російським інтернет-сервісам.

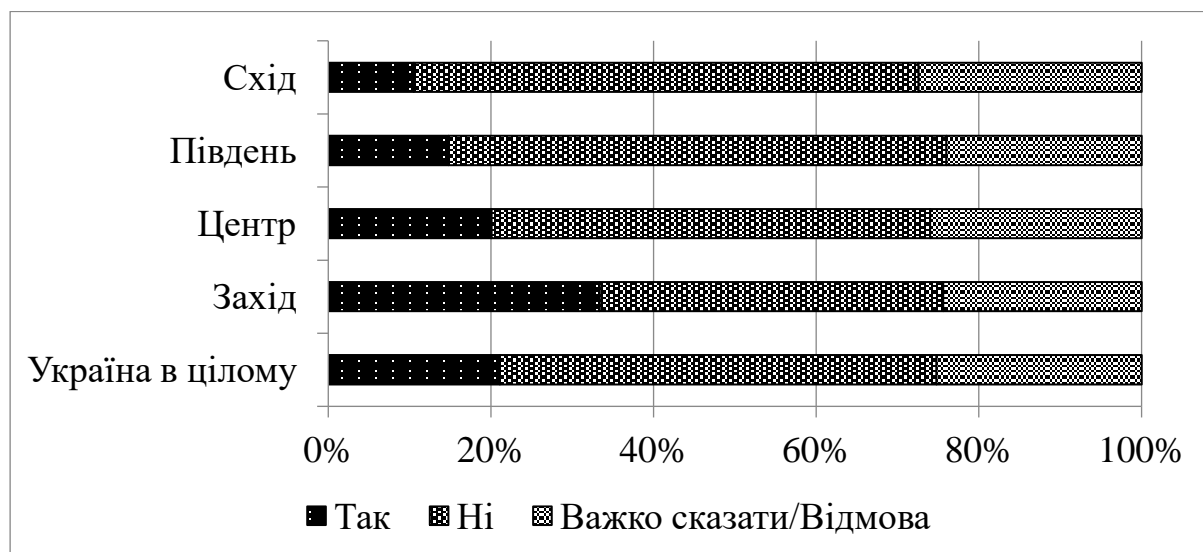
З метою виправлення такої ситуації 15 травня 2017 р. Президентом України підписано Указ про введення в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)». Цим нормативно-правовим актом інтернет-провайдерам заборонено здійснювати послуги з доступу до популярних соцмереж «Однокласники» і «Вконтакте» та деяких інших російських ресурсів. Це обумовило істотний перерозподіл користувачів між іншими соцмережами, зокрема, Facebook (наприкінці 2017 р. аудиторія збільшилась до 11 млн. користувачів), та Instagram – (так само кількість користувачів зросла до 7,3 млн.) [37].

Останнім часом набуває все більшої популярності явище блогінгу. Блог (англ. blog, від web blog – інтернет-щоденник, онлайн-щоденник) стає новим засобом масової інформації. Блогосфера (сукупність усіх блогів Мережі) нараховує мільйони користувачів і ще більше читачів, відіграє важливу роль в багатьох сферах суспільного життя. Для блогів характерні короткі записи тимчасової значущості, впорядковані у зворотному хронологічному порядку (останній запис зверху). Відмінності блогу від традиційного щоденника обумовлюються можливістю публікації відгуків (коментарів) відвідувачами. Людей, що ведуть блог, іменують блогерами. Особливістю блогу є те, що створити й опублікувати блог може будь-хто, для цього не потрібні спеціальні знання. Проблема постає в тому, що інформація, яка потрапляє в блоги, поширюється набагато швидше, ніж традиційними ЗМІ, і її досить складно контролювати, відтак у блогах існує реальна можливість поширення необхідної інформації з ціллю маніпулювання [19].

Показним є те, що за результатами всеукраїнського опитування громадської думки проведеним у вересні 2018 року Київським міжнародним інститутом соціології, на замовлення ГО «Детектор Медіа» 18 % українців користуються нині принаймні однією російською соціальною мережею. При цьому на запитання про те, якою мережею вони користуються найчастіше, 7 % серед усіх респондентів назвали одну з російських мереж (рис. 3.4).

Найнижче користування російськими соціальними мережами – на Заході (13 %). Водночас в інших регіонах це 18–23 % населення. Трохи більше половини населення України (54 %) не вважає, що користування російськими соціальними мережами є небезпечним. Вважають їх небезпечними 21 %. При цьому, якщо на Заході небезпеку вбачають 33 %, то в Центрі – уже 20 %, на Півдні і Сході – 10,5–15 % відповідно. Серед тих, хто користується принаймні однією російською соціальною мережею, 18 %

вважають їх небезпечною (не вважають – 73 %). А серед некористувачів 22 % вважають їх небезпечними (проти 49 %).

Рис. 3.4. Небезпечність російських соціальних мереж на думку громадян України*

* сформовано за даними [38]

Отже, підсумовуючи вищевикладене, доходимо висновку, що наявна проблема виявлення загроз у системі забезпечення інформаційної безпеки держави через соцмережі та оцінювання їх рівня. Подолання даної проблеми має зводитися до розроблення нових методів і технологій виявлення та оцінювання таких загроз, розроблення заходів з їх нейтралізації та протидії відповідними відомствами й підрозділами. При цьому необхідно врахувати, що загрози інформаційної безпеки соціальних інтернет-сервісах не завжди проявляються всіма ознаками одночасно [36, с. 90].

Таким чином РФ використовує велику кількість інформаційних каналів, тим самим формуючи порядок денний в інформаційному просторі. Такі інструменти інформаційної війни як «тролі» та «боти» навмисно заплутують, повторюють інформацію для максимального психологічного ефекту на цільову аудиторію, який має за мету зменшення критичного аналізу отриманої інформації. Дана модель агресивної пропаганди в Інтернеті, дозволяє Росії досягти потрібного їй ефекту, у тому

числі сприяє формуванню єдиного російського гуманітарного простору, який відповідав би її інтересам [33].

За таких обставин одним з першочергових завдань вітчизняних медіа має стати збалансування інформаційних повідомлень та уникнення мови ворожості. Крім того, слід утримуватись від тактики поширення хибної інформації у відповідь РФ, яка наперед є програшною. Такий підхід безумовно не створить Україні позитивного іміджу у світовій спільноті.

Таким чином, можна виокремити такі основні методи інформаційної агресії проти України: 1) дезінформування; 2) маніпулювання; 3) пропаганда; 4) диверсифікація громадської думки; 5) психологічний тиск; 6) поширення невизначеностей та створення хаосу; 7) кібератаки, тощо

Навіть станом на сьогодні Росія продовжує використовувати смислові маніпуляції на інформаційному, дипломатичному, медійному фронтах. Такими діями створюючи собі сприятливий фон і ніби не прямо, а опосередковано убезпечуючи себе від супротиву.

Для розробки шляхів вирішення проблем забезпечення інформаційної безпеки України неможливо оминати стан справ у даній сфері в зоні АТО (від 30 квітня 2018 року було змінено формат операції з антитерористичної на загальновійськову у координації із іншими відомствами, сучасна назва Операція об'єднаних сил, ООС) та на тимчасово неконтрольованих територіях.

Реалії такі, що на сьогодні можливості Української держави забезпечувати інформаційну безпеку, та реалізовувати державну інформаційну політику в цілому в зоні ООС на непідконтрольних територіях істотно обмежені.

Внаслідок окупації частини територій Донецької та Луганської областей, Україна майже втратила можливості ведення свого мовлення (теле- та радіо-) на цих територіях. Це в першу чергу виразилося у відключенні українського ефіру та заміну його російським чи сепаратистським. Аналогічно із

телерадіомовленням є проблеми із доступністю на окупованих територіях мережі Інтернет.

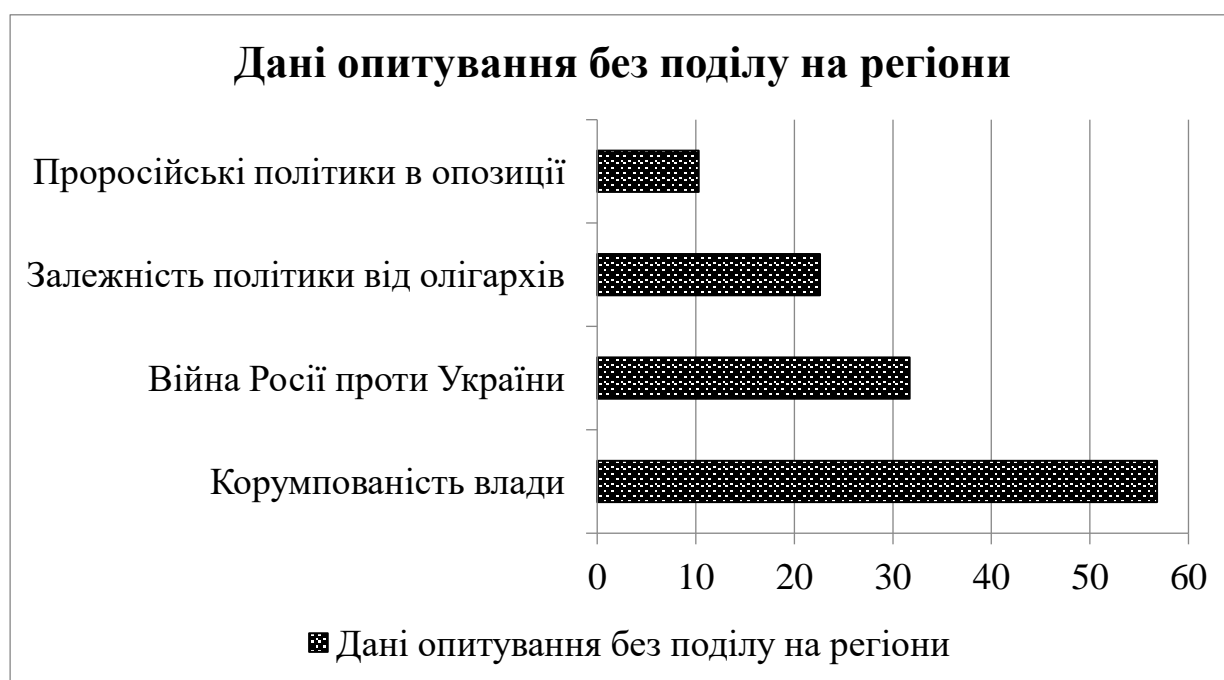
Найголовнішою проблемою у сфері забезпечення інформаційної безпеки не тільки у зоні ООС, окупованих територій та і всієї держави в цілому є брак коштів. Складний фінансовий стан держави унеможливорює виділення достатніх коштів для повноцінної реалізації державної інформаційної політики [16, с. 90–98].

Однак все ж таки найбільшою проблемою, яка фактично нівелює всі спроби формування ефективної державної політики в сфері забезпечення інформаційної безпеки України, є корупція, яка «пронизала» майже всі державні органи та всі верстви населення. Тут основними визначальними факторами поширення та зміцнення корупції є природа людської сутності та незадовільне соціально-економічне становище кожного конкретного громадянина. Всі ці чинники дійсно негативно впливають на стан інформаційної безпеки [17].

Відповідно до матеріалів всеукраїнського опитування громадської думки з питань державної політики інформаційної безпеки у вересні 2018 року (рис. 3.5), переважна більшість українців вбачає більше загроз для незалежності України серед внутрішніх причин, а не серед зовнішніх. Так, 57 % респондентів вважають топ-загрозою корупцію у владі. У всіх регіонах не менше 53 % назвали корупцію, водночас дії Росії – не більше третини (24 – 36,5% на Заході й у Центрі, 25 – 27% на Півдні та Сході).

Крім того, в Україні утворилася, так звана «інфраструктура війни», де всіма можливими та неможливим засобами заробляються величезні статки. Так, зокрема велика кількість закупівель, ремонт та модернізація військової техніки відбуваються без проведення публічних торгів, що нівелює принцип конкуренції та створює ризики неефективного використання бюджетних коштів. Більше того, нині фактично все постачання продукції чи надання послуг державним структурам,

відповідальним за безпекові та оборонні напрями, проводиться бізнес-структурами, що афілійовані з першими особами держави. Такий стан справ м'яко кажучи не сприяє запровадженню ефективної державної політики в сфері забезпечення інформаційної безпеки України.

Рис. 3.5. Загрози для незалежності України на думку громадян, %*

* сформовано за даними [16]

Підсумовуючи вищевикладене, можна узагальнити численні проблеми забезпечення інформаційної безпеки України наступним чином:

- недосконалість національного законодавства в даній сфері;
- відсутність злагоджених дій між органами та установами з питань забезпечення інформаційної безпеки;
- засилля іноземної теле-, радіо-, друкованої продукції особливо у анексованому Криму та тимчасово неконтрольованих східних територіях;
- зниження наукового потенціалу у галузі інформатизації, телекомунікацій та зв'язку;

– мовна проблема (так, з усіх українських періодичних видань лише 20 % зареєстровані як україномовні);

– поширення у світовому інформаційному просторі викривленої, недостовірної та упередженої інформації, що завдає шкоди національним інтересам України, створює негативний імідж у світі;

– відставання вітчизняних виробництв в галузі комп'ютерно-телекомунікаційних засобів і технологій;

– відставання України від розвинутих країн за рівнем інформатизації;

– розголошення інформації, яка становить державну та іншу таємницю, а також конфіденційної інформації, що є власністю держави або спрямована на забезпечення потреб та національних інтересів суспільства і держави [39, с. 155].

Першочерговим заходом на нашу думку має стати об'єднання досліджень науковців, досвід практиків і зусилля Ради національної безпеки і оборони України (РНБО) для визначення та закріплення такого основоположного терміну, та пов'язаного із ним понять.

Дійсно, на сьогодні сфера інформаційної безпеки України насичена численними нормативно-правовими актами з неоднозначним змістом, кількість яких із кожним роком зростає, однак не сприяє ефективній їх реалізації, а отже, і досягненню режиму законності в інформаційній сфері, який є правовим виміром інформаційної безпеки. Законодавство в інформаційній сфері не систематизоване, і як вже вказувалося приймається по принципу надолуження згаяного.

З метою виправлення такої ситуації необхідно:

– перш за все застосовувати системний і комплексний підходи у вирішенні проблем правотворчості, глибоке фундаментальне та прикладне теоретичне обґрунтування понять, категорій тощо;

– залучити вітчизняних фахівців, які б володіли знаннями в галузі права та інформатики, нормами міжнародного права в цій галузі, з метою формування нового, оригінального бачення вирішення проблем, виходячи зі специфіки реалій України;

– уникати необґрунтованого копіювання зарубіжного досвіду в даній сфері.

Доцільним вбачається реформування наявної системи електронного урядування. Проявом взаємодії громадян та держави на новому рівні є спроба впровадження програми е-уряду, що покликана сприяти зменшенню бюрократії, збільшенню відкритості і прозорості діяльності органів управління та поступовому відходу від тотального використання паперової технології.

Системоутворюючим фактором у національному законодавстві в інформаційній сфері повинен стати кодекс, який розвиватиме визначені в Конституції України положення інформаційних відносин, відносин інформаційної безпеки, враховуватиме ратифіковані Україною нормативні акти (угоди, конвенції) міжнародного права, який передбачатиме принаймні відносно визначені санкції за порушення прийнятих норм.

Проблема забезпечення інформаційної безпеки нашої держави крім того, обумовлена прогалинами в правовому регулюванні взаємодії органів виконавчої влади при вирішенні завдань забезпечення інформаційної безпеки.

Для вирішення цієї проблеми вважається доцільним здійснити наступні заходи:

– розробити механізм узгодження діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування в забезпеченні інформаційної безпеки;

– активізувати діяльність із послідовного формування державної політики в забезпеченні інформаційної безпеки регіонів, створенні необхідних для реалізації цієї політики організаційних структур і нормативної правової бази;

– налагодити взаємодію регіональних структур із державними органами виконавчої влади і місцевого самоврядування при вирішенні питань забезпечення інформаційної безпеки [40].

Необхідно створити ефективну багаторівневу державну систему забезпечення інформаційної (кібернетичної) безпеки України наступальної спрямованості, як з питань захисту суверенітету, так і забезпечення українських національних інтересів.

Перспективним, актуальним і своєчасним завданням є кодифікація інформаційного законодавства України. Потрібно розробити і прийняти Інформаційний кодекс України, (Кодекс України про інформацію) який чітко окреслить коло суб'єктів інформаційних відносин, врахує їхні права та законні інтереси, визначить обов'язки, забезпечить єдині підходи й принципи до регламентації відносин в інформаційному просторі, а також дасть визначення низці термінів в інформаційній сфері, насамперед тих, що стосуються інформаційної безпеки держави. Структурно Інформаційний кодекс України має складатися з преамбули, прикінцевих положень та з двох частин: загальної і особливої. Інформаційній безпеці таким чином належить виділити якщо не окрему главу, то принаймні окремий розділ.

Доповнити Стратегію національної безпеки України спеціальним розділом «Стан інформаційної безпеки України», в якому слід чітко визначити актуальні проблеми державної політики забезпечення інформаційної безпеки та зосередити увагу на необхідності їх вирішення [19, с. 179].

Нині, як ніколи на часі поставити задачу створення (визначення) керівного та координаційного органу системи інформаційної безпеки України. Необхідно також визначити (уточнити) перелік суб'єктів, які відповідають за стан інформаційної безпеки, окреслити коло їхньої відповідальності за неналежний стан інформаційної безпеки.

З метою забезпечення всіх вищеперерахованих заходів відповідно потрібно організувати проведення досліджень та

визначення потреб у технічному, фінансовому й кадровому забезпеченні функціонування системи.

Враховуючи сучасні реалії потрібна активізація заходів у Міністерстві оборони та Генеральному штабі Збройних Сил України зі систематизації власної системи інформаційної безпеки як складової національної системи інформаційної безпеки.

В цьому розрізі постає нагальна потреба у створенні й організації єдиної державної системи інформаційного протиборства для розроблення та узгодження та застосування окремих заходів в єдиному задумі скоординованої інформаційної операції держави. Для координації дій державних органів, відомств та інших суб'єктів такої системи інформаційного протиборства, чіткого визначення їхніх конкретних завдань доцільно створити, наприклад, при РНБО України державний центр з питань інформаційних впливів, до якого доцільно було б залучати й аналітичні центри, компанії із зв'язків з громадськістю, ЗМІ тощо [24].

З поправкою на останні зміни обстановки, характеру і змісту загроз національній безпеці України в інформаційній сфері, шляхи і напрями реалізації інформаційної безпеки держави мають бути зазначені в науково-обґрунтованій концепції превентивних заходів в системі інформаційної безпеки, якої на сьогодні в Україні немає. Система забезпечення інформаційної безпеки має включати комплекс превентивних заходів із надання гарантій захисту життєво важливих інтересів особи, держави, суспільства, своєчасного і адекватного реагування на увесь спектр інформаційних патогенних факторів з метою захисту національних інтересів та національної безпеки.

Наступним кроком до забезпечення стійкого рівня інформаційної безпеки має стати підвищення комп'ютерної грамотності населення, подолання інформаційної нерівності. В першу чергу, це стосується віддалених сіл та містечок, адже всі соціальні проекти держави на цьому напрямі зазвичай охоплюють

лише великі міста. Наразі необхідно створити умови для успішної соціалізації та адаптації людей старшого покоління, підвищення інформованості та правової грамотності цієї категорії населення в епоху інформаційних технологій.

Як протидія масштабним інформаційно-психологічним впливам та операціям з боку агресора, пріоритетними напрямками державної інформаційної політики та першочерговими кроками з боку влади мають бути:

1) інтеграція України до світового та регіонального європейського інформаційного просторів;

2) зближення з міжнародними інформаційними та інформаційно-телекомунікаційними системами та організаціями;

3) створення власної національної моделі інформаційного простору та забезпечення розвитку інформаційного суспільства;

4) узгодження національного законодавства з міжнародними стандартами в сфері інформаційної безпеки та дієве правове регулювання інформаційних процесів;

5) підвищення конкурентоспроможності вітчизняної інформаційної продукції та інформаційних послуг на міжнародному рівні;

6) впровадження сучасних інформаційних технологій у процеси державного управління;

З метою недопущення розширення інформаційного вторгнення, діяльність держави в інформаційному просторі має здійснюватися за такими напрямками:

– реалізація превентивної стратегії та тактики, тобто обов'язкове вжиття превентивних заходів;

– здійснення реагуювальної стратегії (оперативне реагування на інформаційні атаки супротивника

– активний наступ, тобто проведення акцій інформаційного впливу в таборі супротивника;

– захист національного інформаційного простору.

Таки чином, держава має досягти головної цілі – забезпечення домінування та медійної переваги в інформаційному просторі. Крім того, пріоритетними завданнями інформаційних структур владних органів мають бути: контроль за інформаційними потоками; надання об'єктивної, вичерпної інформації, представлення фахових коментарів та пояснень щодо подій; систематичне висвітлення офіційної позиції посадових осіб та політичних лідерів.

Найбільш розвинуті системи забезпечення інформаційної безпеки функціонують у США, Великій Британії, Ізраїлі, Німеччині, Китаї, і, як довелось переконались нам на власному досвіді, у Російській Федерації. Як ми можемо бачити, це загалом ті країни, які постійно знаходяться під потужним зовнішнім інформаційним впливом, а тому вимушені створювати національні системи інформаційного захисту. Причому захисні системи цих країн мають і активну складову, завдяки можуть проводити інформаційно-психологічні заходи та кібернетичні атаки проти країн-супротивників. З огляду на це, Україні гостро необхідно запозичувати практичні напрацювання інших держав та розвивати власні.

Отже, підсумовуючи все вищевикладене, з огляду на те, що методи інформаційної війни є мінливими, динамічними, пристосовуються до певної ситуації, практичні рекомендації у сфері захисту інформаційної безпеки України зводяться до наступних:

- систематизувати законодавство у сфері інформаційної безпеки, з метою вироблення ефективної інформаційної політики;
- розробити методику виявлення та запобігання впливу на суспільну свідомість, провокацій, дезінформації;
- розробити стратегію превентивних заходів;
- розробити стратегію публічної дипломатії України для популяризації України в світі та спростування російської дезінформації;

– створити та налагодити ефективну роботу сітки культурно-інформаційних центрів у складі закордонних дипломатичних установ України, залучаючи для цього як державні ресурси, так і бізнес. Держава має збільшити фінансування таких центрів;

– посилити превентивну інформаційну політику з населенням Закарпатської, Харківської, Одеської (як такі, що перебувають в зоні ризику), Луганської і Донецької областей, де потенційні інформаційні атаки в рази вищі.

Результати розроблених напрямів вдосконалення оцінки стану та проблем забезпечення інформаційної безпеки України дають змогу зробити наступні висновки.

1. Визначено, що проблематика захисту інформації в інформаційних системах у науці й практиці України ще перебуває на стадії становлення і потребує ґрунтовного наукового забезпечення, зокрема систематизації, в тому числі на рівні організаційно-правового аспекту. У зв'язку з цим виявлено потребу щодо формування та впровадження в навчальний процес вищих навчальних закладів юридичного та технічного напрямку, комплексної наукової дисципліни – теорії організації інформаційної безпеки.

2. У ході аналізу науково-інтелектуальних аспектів інформаційної безпеки обґрунтовано, що Україна має потужний інформаційний потенціал, проте потребує модернізації підходів до розвитку інформаційної сфери, підтримки розвитку науки і освіти та пошуку шляхів збереження і нарощування інтелектуального потенціалу, зокрема – забезпечення належних умов для життя і діяльності наукових кадрів, загального вдосконалення законодавчої бази наукової та інформаційної діяльності. Вирішення цих проблем сприятиме забезпеченню інформаційної конкурентоспроможності держави на міжнародному ринку.

3. Доведено, що ЗМІ стали інструментом забезпечення інформаційної безпеки, адже саме ЗМІ сприяють формуванню і зміцненню національної свідомості суспільства, приналежності до

нації. Виявлено прямий зв'язок між ЗМІ та станом інформаційної безпеки України. Пріоритетними напрямками забезпечення інформаційної безпеки на сучасному етапі розвитку суспільства визначено інформаційні відносини у сфері реклами, освіти, науки та виховання, а також інформаційно-психологічну безпеку особи.

3.3. Формування економічної безпеки сільського господарства на регіональному рівні

Формування ринкових відносин за роки становлення незалежності України значно вплинуло на економічний стан держави. Відбулися корінні зміни у відносинах власності, формах і методах державного регулювання, пріоритетах розвитку як на державному та регіональному, так і на підприємницькому рівнях. У цілому це призвело до нестабільності у внутрішньому і зовнішньому економічному середовищі і появи нових проблем, які стосуються подальшого економічного розвитку країни. До переліку саме таких проблем належить забезпечення економічної безпеки держави, регіонів, підприємства.

Загалом термін «безпека» вперше вжито в книзі пророка Єзекіїля Старого Завіту: «Я позбираю Ізраїлів дім із народів... і вони осядуть на землі своїй... безпечно, і будуватимуть доми та садитимуть виноградники, і будуть сидіти безпечно, коли Я чинитиму присуди на всіх тих, що погоджують ними з їхнього довкілля» [41, с. 12].

Історично термін «безпека» почали використовувати в 1190 р. У цей період поняття «безпека» означало «... спокійний стан духу людини, яка вважає себе захищеною від будь-якої небезпеки» [42, с. 6].

За останні десятиріччя сутність терміна «безпека» трактується ширше, а саме як «діяльність людей, суспільства, держави світового співтовариства народів щодо виявлення (вивчення), запобігання, послаблення, усунення (ліквідації) і

відвернення загрози, здатної загубити їх, позбавити матеріальних і духовних цінностей завдати збитків, заблокувати шляхи для прогресивного розвитку»; «конкретний стан і ступінь захищеності будь-якого суб'єкта та його спроможність протистояти змінам умов існування» та ін. [41, с. 12].

Перш ніж трактувати поняття економічної безпеки, слід розглянути її складну внутрішню будову, яка включає три елементи:

– *економічна незалежність*, що означає насамперед можливість вибору власної моделі розвитку, самостійне формування економічної політики;

– *стійкість і стабільність національної економіки*, що передбачає забезпечення надійності всіх елементів економічної системи, а також захист усіх форм власності, створення гарантій для ефективної підприємницької діяльності;

– *здатність до саморозвитку і прогресу*, тобто спроможність самостійно реалізувати і захищати національні економічні інтереси, постійно оновлювати засоби виробництва, проводити ефективну інноваційну та інвестиційну політику, розвивати духовний та інтелектуальний потенціал країни [43, с. 43–46].

Варто зазначити, що економічна безпека країни характеризується певною системою понять, а саме: об'єкти, загрози, збитки, критерії та показники, стратегія і заходи забезпечення безпеки.

Після характеристики загального терміна «економічна безпека» доцільно розглянути сутність категорії «економічна безпека підприємства» (ЕБП).

Часто визначення цього терміна, ототожнюють із захистом від різних економічних злочинів (крадіжки, шахрайства, промислове шпигунство, інформаційна безпека, комерційна таємниця). Однак це поняття набагато ширше [44, с. 125].

Це універсальна категорія, що відображає захищеність суб'єктів соціально-економічних відносин на всіх рівнях,

починаючи від держави і закінчуючи кожним її громадянином. Зміст даного поняття містить у собі систему засобів, що забезпечують економічну стабільність підприємства, а також сприяють підвищенню рівня добробуту працівників, і тільки за здійснення в необхідному обсязі зазначених дій можна досягти належного рівня економічної безпеки підприємства [45, с. 49].

Узагальнюючи визначення науковців та з урахуванням власного трактування аналізованого нами терміна, можна запропонувати таке визначення економічної безпеки підприємства – це складна багатофакторна категорія, що розглядається не лише в контексті забезпечення ефективного використання ресурсів суб'єктом господарювання, рівня запобігання ним ризикам ендогенного і екзогенного характеру в процесі досягнення цілей економічного розвитку, а й в контексті забезпечення умов стійкого розвитку підприємства.

Під ресурсами підприємства розуміємо матеріальні та нематеріальні, трудові та фінансові ресурси, а також здатність працівників ефективно використовувати наявні ресурси для досягнення поставлених цілей. Ризики підприємства розглядаємо як загрозу зазнати збитків у результаті будь-яких видів діяльності, пов'язаних із виробництвом продукції, її реалізацією, товарно-грошовими і фінансовими операціями, здійсненням соціально-економічних і науково-технічних проєктів. Розвиток підприємства трактуємо як якісні зміни у функціонуванні підприємства, вдосконаленні техніки, технології та організації праці у всіх його структурних підрозділах, що в результаті впливає на підвищення якості продукції та максимізацію прибутку.

Економічна безпека підприємства залежить від таких чинників: рівня конкурентоспроможності, фінансової стійкості та платоспроможності, ефективності функціонування й використання ресурсів суб'єктами підприємницької діяльності [47, с. 305].

У процесі аналізу діяльності підприємств в умовах економічної кризи важливим завданням є визначення причин, які

призводять до зниження рівня економічної безпеки і які можна класифікувати як зовнішні і внутрішні.

До зовнішніх причин послаблення економічної безпеки підприємства можна віднести такі: політична та економічна нестабільність; постійні й часто непередбачувані зміни законодавства; посилення монополізму на ринку; конфліктні ситуації з вітчизняними та іноземними партнерами; неконкурентоспроможність вітчизняної продукції у зв'язку зі зниженням купівельної спроможності споживачів; збільшення конкуренції з боку закордонних виробників; рейдерські атаки. Також до них варто віднести форс-мажорні обставини: стихійні лиха, катастрофи, військові конфлікти, що негативно впливають на рівень економічної безпеки підприємства.

Основними внутрішніми причинами зниження рівня економічної безпеки підприємства є недоліки в організації виробничого процесу; низькі ділові та професійні якості персоналу, свідоме чи несвідоме нанесення ними збитків підприємству; низький рівень менеджменту; конфлікти між засновниками (власниками) підприємства; слабка маркетингова політика; недостатнє використання науково-технічного та інтелектуального потенціалу у діяльності підприємства; непередбачені витрати ресурсів або нестача грошових коштів [47].

На основі проведеного аналізу та враховуючи специфіку сільськогосподарського виробництва, виділимо такі функціональні складові економічної безпеки: фінансова; кадрова; технологічна; інформаційна; екологічна.

Фінансова складова має вирішальне значення, оскільки за ринкових умов господарювання фінанси є «двигуном» будь-якої економічної системи, про її ослаблення свідчать: зниження ліквідності підприємства; підвищення кредиторської та дебіторської заборгованості; зниження фінансової стійкості тощо [41, с. 23].

Оцінка фінансової складової здійснюється за допомогою аналізу: фінансового стану, ліквідності, платоспроможності,

фінансової незалежності, рентабельності, обіговості господарських засобів, формування й розподілу прибутку і т.д. [42, с. 18].

Інтелектуальна складова. Незалежний рівень економічної безпеки великою мірою залежить від інтелекту та професіоналізму працюючих у підприємстві кадрів. Негативні впливи на цю складову справляють: звільнення провідних висококваліфікованих працівників, що послаблює інтелектуальний потенціал; зниження частки інженерно-технічних працівників [42, с. 25].

Кадрова складова. Склад кадрів безпосередньо впливає на рівень економічної безпеки на підприємстві. Негативні впливи на кадрову складову зумовлюють [45, с. 51]: відтік кадрів; плинність кадрів; фізичне старіння кадрів та моральне їхніх знань, зниження кваліфікації; праця за сумісництвом, що пов'язано з низькою віддачею працівника і можливим поширенням конфіденційної інформації за межі підприємства. Вона включає два напрями діяльності: перший – підвищення ефективності роботи персоналу; другий – збереження й розвиток інтелектуального потенціалу підприємства [42, с. 19]. За цю складову економічної безпеки повинна відповідати кадрова служба підприємства.

Значення технологічної складової полягає у ступені відповідності застосовуваних у підприємстві технологій найкращим світовим аналогам оптимізації витрат. До негативних впливів на цю складову відносять: дії, спрямовані на підрив технологічного потенціалу підприємства; порушення технологічної дисципліни; моральне старіння застосовуваних технологій. За цю складову економічної безпеки повинна відповідати технологічна служба, а саме здійснювати контроль за технологічною дисципліною, удосконалювати існуючі й розробляти нові ефективні технології.

Правова складова має на меті всебічне правове забезпечення діяльності підприємства, дотриманні чинного законодавства за умови оптимізації витрат ресурсів на досягнення цілей.

Інформаційна складова полягає у здійсненні ефективного інформаційно-аналітичного забезпечення господарської

діяльності підприємства [45, с. 51]. Відповідні служби підприємства виконують певні функції, які характеризують процес створення та захисту інформаційної складової економічної безпеки. До них належать: збір та аналіз інформації, що стосується діяльності суб'єкта господарювання; прогнозування тенденцій розвитку науково-технологічних, економічних і політичних процесів; оцінка рівня економічної безпеки за всіма складовими та в цілому, розроблення рекомендацій для підвищення цього рівня в конкретному суб'єкті господарювання; інші види діяльності з розробки інформаційної складової економічної безпеки [41, с. 26].

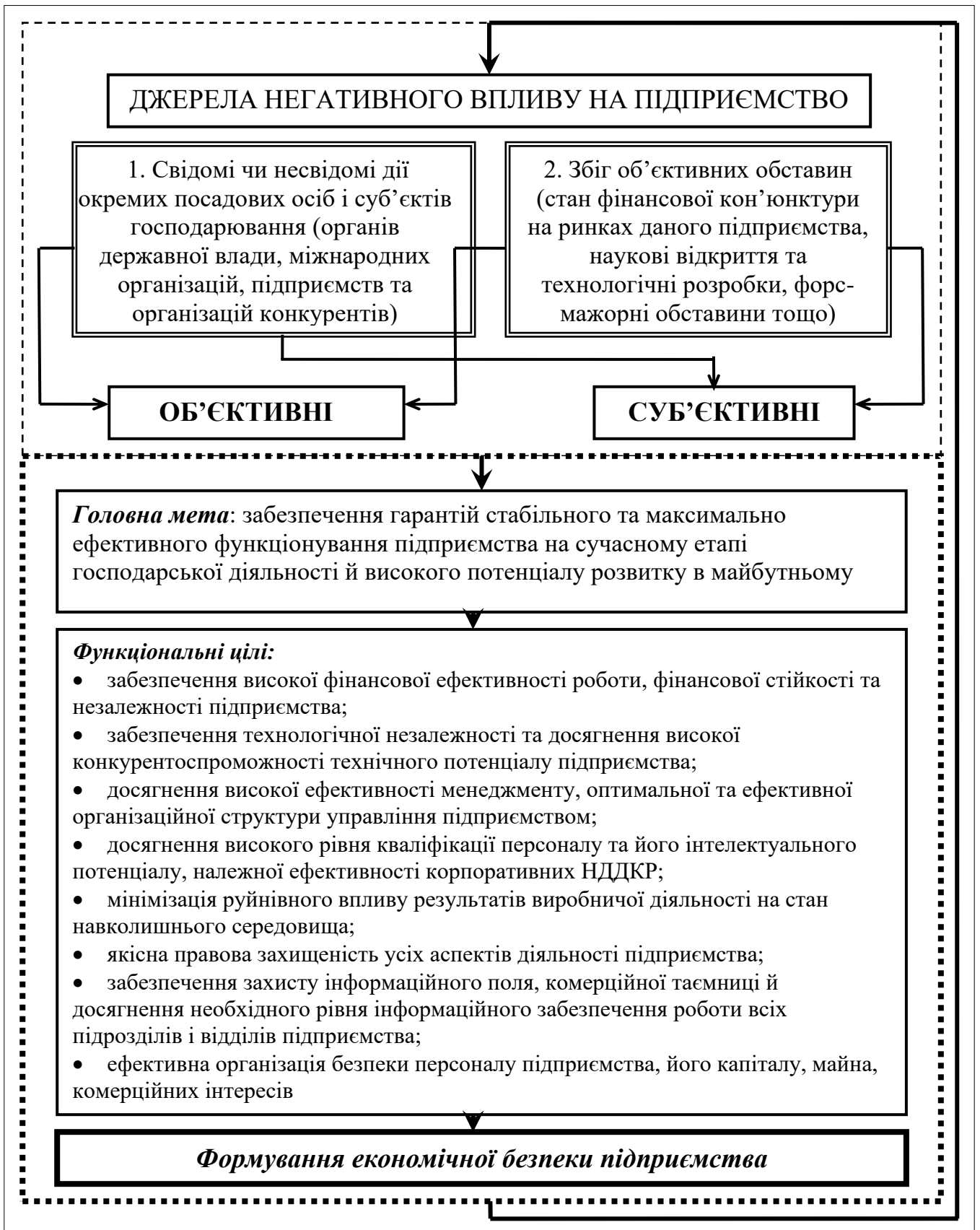
Під силовою складовою можна розуміти сукупність таких станів: фізична безпека персоналу підприємства (загроза здоров'ю, життю) збереження майна підприємства, (недоторканність, знецінення) силові аспекти інформаційної безпеки (комерційна таємниця) умови зовнішнього середовища [41, с. 23].

Головна сутність екологічної складової економічної безпеки з погляду підприємства повинна полягати в прагненні оптимізувати фінансові затрати таким чином, щоб за мінімальних витрат на забезпечення дотримання екологічних норм і стандартів мінімізувати втрати від адміністративних санкцій за забруднення навколишнього середовища і втрати ринків збуту у країнах світу.

На наш погляд, передумови формування економічної безпеки підприємства на рис. 3.6 ґрунтуються на головній меті та функціональних цілях діяльності підприємства [48, с. 47].

Це обумовлено тим, що важливим завданням кожного суб'єкта господарювання є дотримання всіх складових економічної безпеки підприємства.

Це є необхідно для забезпечення стабільного функціонування та досягнення основних цілей діяльності підприємства. Рівень економічної безпеки залежить від ефективності управління діяльністю підприємства й можливості уникнути загроз і усунути шкідливі наслідки впливу окремих негативних чинників внутрішнього і зовнішнього середовища [41, с. 16].

Рис. 3.6. Основи формування економічної безпеки підприємства*

* [48, с. 430]

Залежно від суб'єктивної зумовленості негативного впливу на економічну безпеку підприємства можливо застосовувати таку градацію прояву негативного впливу. Об'єктивним вважається такий негативний вплив, який виникає не з волі конкурентного підприємства або його окремих працівників.

Суб'єктивний вплив виявляється внаслідок неефективної роботи підприємства та окремих його працівників. Виконання кожної з перелічених цілей економічної безпеки є головною умовою досягнення мети підприємства. Кожна мета економічної безпеки підприємства зорієнтовано на певну ситуацію та стратегічний план підприємства, а також дає змогу виявити внутрішні та зовнішні загрози.

Своєчасне виявлення й нейтралізація внутрішніх і зовнішніх загроз й небезпек, які впливають на рівень економічної безпеки підприємства, забезпечить стабільне й максимально ефективно функціонування підприємства на певний момент часу та високий потенціал розвитку в майбутньому.

Найважливішою проблемою сучасної економіки є зупинення спаду агропромислового виробництва, гарантування продовольчої безпеки держави та досягнення раціональних норм споживання продуктів харчування на душу населення. На даному етапі сільське господарство знаходиться у важкій економічній ситуації. Крім постійного вибуття основних засобів, зменшення поголів'я основного стада та скороченням вирощування традиційних для досліджуваної Черкаської області культур, перед сільськогосподарськими товаровиробниками постала проблема забезпечення власного виробництва необхідним обсягом фінансових ресурсів. Тому на сьогодні актуальним визначено завдання дослідити сучасний стан та тенденції розвитку сільськогосподарських підприємств, що дасть змогу визначити слабкі та сильні сторони їх діяльності та своєчасно вжити заходів щодо підвищення рівня економічної безпеки господарюючих суб'єктів.

Зважаючи на ситуацію, що склалася, варто проаналізувати стан сільськогосподарських підприємств Черкаської області за структурними складовими економічної безпеки, охопивши період 2008 – 2017 р. на основі офіційної статистичної інформації [49; 50; 51].

Черкаська область розташована у центральній частині України – є аграрно-індустріальною. Чорноземи Черкащини, які за своїми якісними показниками та за родючістю ґрунтів займають перше місце в Україні, зумовлюють високий рівень розвитку сільського господарства, де зайнято третину працездатного населення регіону. Територія Черкащини посідає шосте місце за чисельністю населенням та дев'яте – за площею серед областей України, довжина території якої становить 20,9 тис. км² та 3,5 % від території країни.

Відповідно до даних табл. 3.1, зазначимо кількість сільськогосподарських підприємств за досліджуваний нами період зменшилася від 1959 до 1835 (у 2017 р.), тобто на 124 од. Значна частина працюючих підприємств є збитковими. І хоча за період, що аналізується, кількість неефективно працюючих підприємств зменшилася на 11,8 %, проте кількість їх становить 167 од. (за даними 2017 р.). На зменшення загальної кількості сільськогосподарських підприємств вплинула низка причин: банкрутство деяких підприємств; укрупнення або подрібнення сільськогосподарських підприємств; оренда земель підприємствами несільськогосподарської сфери.

Таблиця 3.1

Кількість сільськогосподарських підприємств у Черкаській області*

Рік	Загальна кількість підприємств	З них			
		прибуткові		збиткові	
		%	од.	%	од.
2008	1959	79,1	1550	20,9	409
2009	1902	78,7	1497	21,3	405
2010	1851	78,9	1460	21,1	391
2011	1827	77,3	1412	22,7	415

Продовження таблиці 3.1

Рік	Загальна кількість підприємств	З них			
		прибуткові		збиткові	
		%	од.	%	од.
2012	1845	87,3	1611	12,7	234
2013	1856	88,4	1641	11,6	215
2014	1900	82,2	1561	17,8	339
2015	1939	87,4	1682	12,6	243
2016	1889	91,3	1725	8,7	164
2017	1835	90,9	1668	9,1	167

* складено за даними Головного управління статистики у Черкаській області

Одним з основних показників діяльності сільськогосподарських підприємств, який відчутно впливає на рівень економічної безпеки, є прибуток. Частка прибуткових підприємств галузі збільшується, але співвідношення збиткових і прибуткових суб'єктів господарювання становило відповідно 3:1 у 2008 р. тобто на три ефективно працюючих підприємства припадає одне збиткове. У 2017 р. тенденція значно покращилась, а саме 10:1, що позитивно характеризує економічний стан сільськогосподарських підприємств.

За результатами дослідження можна стверджувати, що зберігається тенденція до збільшення кількості ефективно працюючих підприємств. Так, у 2017 р. налічувалося 1668 прибуткових підприємств, що становить 90,9 % від загальної кількості. Це на 118 од. більше порівняно з 2008 р.

Аналіз даних табл. 3.2 засвідчує, що за період 2008 – 2017 рр. частка матеріальних витрат у загальній структурі операційних витрат відчутно не збільшилася.

Найбільшою частка матеріальних витрат була у 2012 р. – 75,7 % від загальної кількості витрат. Така ситуація пояснюється у першу чергу зміною цін на ресурси.

Таблиця 3.2

Структура операційних витрат на реалізацію продукції та рентабельність операційної діяльності сільськогосподарських підприємств в Черкаській області*

Рік	% до загальної кількості витрат					Операційні витрати на одиницю реалізованої	Рентабельність операційної діяльності
	Матеріальні витрати	Амортизація основних засобів	Витрати на оплату праці	Відрахування на соціальні заходи	Інші операційні витрати		
2008	60,7	5,3	16,3	3,2	14,5	93,9	16,5
2009	56,7	5,5	15,7	3,8	18,3	91,2	12,2
2010	65,7	5,1	11,7	3,5	14,0	88,0	21,1
2011	75,5	4,2	7,8	2,9	9,6	88,6	23,0
2012	75,7	4,1	7,2	2,7	10,3	85,4	32,2
2013	75,2	4,1	6,6	2,5	11,6	85,2	31,5
2014	71,5	4,5	7,7	2,8	13,5	84,5	12,8
2015	72,3	4,6	7,4	2,7	13,0	85,8	29,7
2016	73,7	3,2	5,1	1,8	16,2	85,3	49,6
2017	73,5	3,9	6,1	1,4	15,1	85,1	35,2

* складено за даними Головного управління статистики у Черкаській області

Обсяг виробництва продукції як один з основних показників характеризує діяльність сільськогосподарських підприємств. За всіма категоріями господарств у 2017 р. вироблено валової продукції сільського господарства на 38 % більше ніж у 2009 р. Такі зміни сталися за рахунок збільшення обсягів виробництва продукції рослинництва на 34 % та виробництва тваринництва – на 44 % (табл. 3.3).

Сільськогосподарські підприємства досліджуваної області у 2017 р. виробили валової продукції на 50 % більше ніж у 2009 р., у тому числі за рахунок збільшення відповідно обсягів виробництва продукції рослинництва на 36 % і тваринництва – на 77 %.

Таблиця 3.3

**Виробництво валової продукції сільського господарства в
Черкаській області***

Показ- ник	Роки									Відхи- лення 2017 р до 2009 р %
	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	
Валова продукція всього, у т.ч.:	10833,4	11809,4	2318,3	14489,1	14028,8	14795,2	14710,3	14622,1	14983,7	38,3
рослинни- цтва	6817,1	6881,4	6360,8	8540,5	8106,3	9028,8	8745,9	8855,7	9171,3	34,5
тваринни- цтва	4016,3	4928,0	5957,5	5948,6	5922,5	5766,4	5964,4	5766,4	5812,4	44,7
<i>Сільськогосподарські підприємства, млн грн.</i>										
Валова продукція всього, в т.ч.	7550,6	8493,0	9096,0	10892,7	10577,1	11335,6	11102,8	10985,5	11372,8	50,6
рослинни- цтва	4959,3	4922,1	4466,6	6243,3	5955,2	6702,4	6411,1	6437,1	6770,8	36,5
тваринни- цтва	2591,3	3570,9	4629,4	4649,4	4621,9	4633,2	4691,7	4548,4	4602,0	77,6
<i>% до загального значення</i>										
Валова продукція всього, у т.ч.:	69,70	71,92	73,84	75,18	75,40	75,84	75,48	75,13	75,9	6,2
рослинни- цтва	72,75	71,53	70,22	73,10	73,46	74,23	73,30	72,69	73,8	1,1
тваринни- цтва	64,52	72,46	77,71	78,16	78,04	80,35	78,66	78,88	79,2	14,7

* складено за даними Головного управління статистики у Черкаській області

Вартість валової продукції сільського господарства Черкаської області протягом 2009 – 2017 рр. має тенденцію до зростання за рахунок підвищення врожайності сільськогосподарських культур та застосуванню нових і гібридних сортів сільськогосподарських культур, сучасних ресурсо- та енергозберігаючих технологій, а також збільшення продуктивності тварин завдяки застосування високопродуктивних порід.

Важливим показником оцінки рівня економічної безпеки сільськогосподарських підприємств є рівень рентабельності сільськогосподарської продукції. Проаналізуємо рівень рентабельності продукції рослинництва в сільськогосподарських підприємствах Черкаської області (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

**Рівень рентабельності продукції рослинництва
сільськогосподарських підприємств Черкаської області в
2008 – 2017 рр., %***

Сільськогосподарські культури	Роки										Відхилення 2017 р. до 2008 (+,-)
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	
Зернові та зернобобові	30,2	10,3	21,9	22,3	29,3	25,4	7,1	31,3	58,7	47,5	17,3
Соняшник	79,2	9,8	45,3	69,2	55,7	52,8	29,4	49,3	96,4	64,2	-15,0
Буряки цукрові	-15,4	-2,4	31,2	20,2	78,4	48,8	13,8	44,9	33,8	28,0	43,4
Овочі відкритого ґрунту	-35,6	-2,1	15,4	-7,4	-21,2	-16,8	-5,3	4,3	53,4	20,0	55,6
Картопля	-35,6	-25,8	-31,0	14,4	11,8	-19,9	31,7	63,1	48,4	14,6	50,2
Плодові та ягідні	-1,5	-42,7	-18,1	-71,4	-4,9	-31,6	-18,4	-45,4	7,0	30,30	31,8

* складено за даними Головного управління статистики у Черкаській області

У 2017 р. найвищим показником був рівень рентабельності виробництва насіння соняшнику – 64,2 %, така тенденція зберігається з 2010 р. На другому місці зернові культури та зернобобові, з рівнем рентабельності, у 2016 р. 47 %, на третьому – плодові та ягідні культури – 30,3 %, на четвертому – цукрові буряки – 28,0 %, на п'ятому – овочеві культури – 20,0 %, на шостому – картопля – 14,6 %.

Рентабельність продукції тваринництва у сільськогосподарських підприємствах Черкаської області характеризують дані табл. 3.5.

Таблиця 3.5

**Рівень рентабельності продукції тваринництва у
сільськогосподарських підприємствах Черкаської області,
2008 – 2017 рр.***

Вид продукції	Роки										Відхилення 2017 р. до 2008р. (+,-)
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	
Молоко	27,5	12,2	8,7	17,0	20,5	2,5	16,6	17,5	16,3	21,3	-6,2
М'ясо великої рогатої худоби	-33,1	-16,6	-18,6	-25,2	-16,5	-21,6	-38,4	-26,6	-10,6	-23,5	9,6
Свині	-26,7	1,9	10,3	-10,2	-5,9	4,8	0,2	6,7	8,3	4,0	30,7
Вовна	-26,7	-44,0	-26,5	-40,1	-45,5	-58,6	-63,2	-55,9	-52,7	-59,1	-32,4
Птиця	11,7	64,6	60,1	-8,2	-13,4	-3,7	28,7	7,1	1,2	7,8	-3,9
Яйця курячі	18,9	43,5	-4,3	4,3	27,3	59,8	49,5	60,2	33,2	4,6	-14,3

* складено за даними Головного управління статистики у Черкаській області

Так, на першому місці за рівнем рентабельності продукції тваринництва у сільськогосподарських підприємствах виробництва молока, ріст на 4,3 % у 2017 р. порівняно із 2011 р.

Однак це незначне підвищення рівня рентабельності за 6 років, тому потрібно утримувати високопродуктивне поголів'я великої рогатої худоби, застосовуючи новітні технології відгодівлі тварин, щоб знизити собівартість молочної продукції. На другому місці за рівнем рентабельності продукції тваринництва – виробництво птиці, із тенденцією до підвищення – у 2017 р. 7,8%, на третьому – яєць курячих – 4,6%, на четвертому вирощування свиней – 4,0 %, на п'ятому – виробництво м'яса ВРХ – 23,5%, а на шостому – виробництво вовни, з рівнем рентабельності у 2017 р. відповідно –59,1 % та зниженням на – 32,4 %, що пов'язано із зменшенням поголів'я овець та збільшення собівартості вовни.

На рівень економічної безпеки сільськогосподарських підприємств значно впливає оплата праці. Як найбільш дієвий інструмент активізації людського фактора і використання трудового потенціалу. Низький її рівень знижує продуктивність праці, що призводить до зменшення прибутку, рентабельності та зростанню собівартості продукції (табл. 3.6).

Таблиця 3.6

Середньомісячна номінальна заробітна плата штатних працівників у сільськогосподарських підприємствах Черкаської області по роках, грн*

Показники	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Усі галузі економіки	1085	1459	1532	1835	2155	2508	2682	2829	3360	4148
у сільському господарстві	838	1186	1336	1608	2055	2383	2458	2661	2916	4128
%	77,2	81,3	87,2	87,6	95,4	95,0	91,6	94,1	86,8	99,5

* складено за даними Головного управління статистики у Черкаській області

У 2008 р. оплата праці працівників сільськогосподарських підприємств була на 22,8 % меншою, ніж працівників інших видів економічної діяльності, у 2017 р. ситуація стабілізувалась, і ця різниця становила лише 0,5%. Вищий рівень заробітної плати сприяє зниженню плинності кадрів, а отже формуванню стабільного трудового колективу, що дає змогу роботодавцю скоротити витрати на найм і навчання персоналу, спрямувати вивільнені кошти на розвиток виробництва.

Отже, в процесі аналізу діяльності сільськогосподарських підприємств Черкаської області виявлено основні загрози, які впливають на рівень економічної безпеки підприємств, а саме:

– недостатня конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств через низьку якість продукції та високу собівартість;

- високий ступінь зношеності матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств;
- відсутність контролю за використанням земельних ресурсів;
- зменшення кількості сільськогосподарських підприємств;
- значне скорочення кількості робочих місць у сільськогосподарських підприємствах.

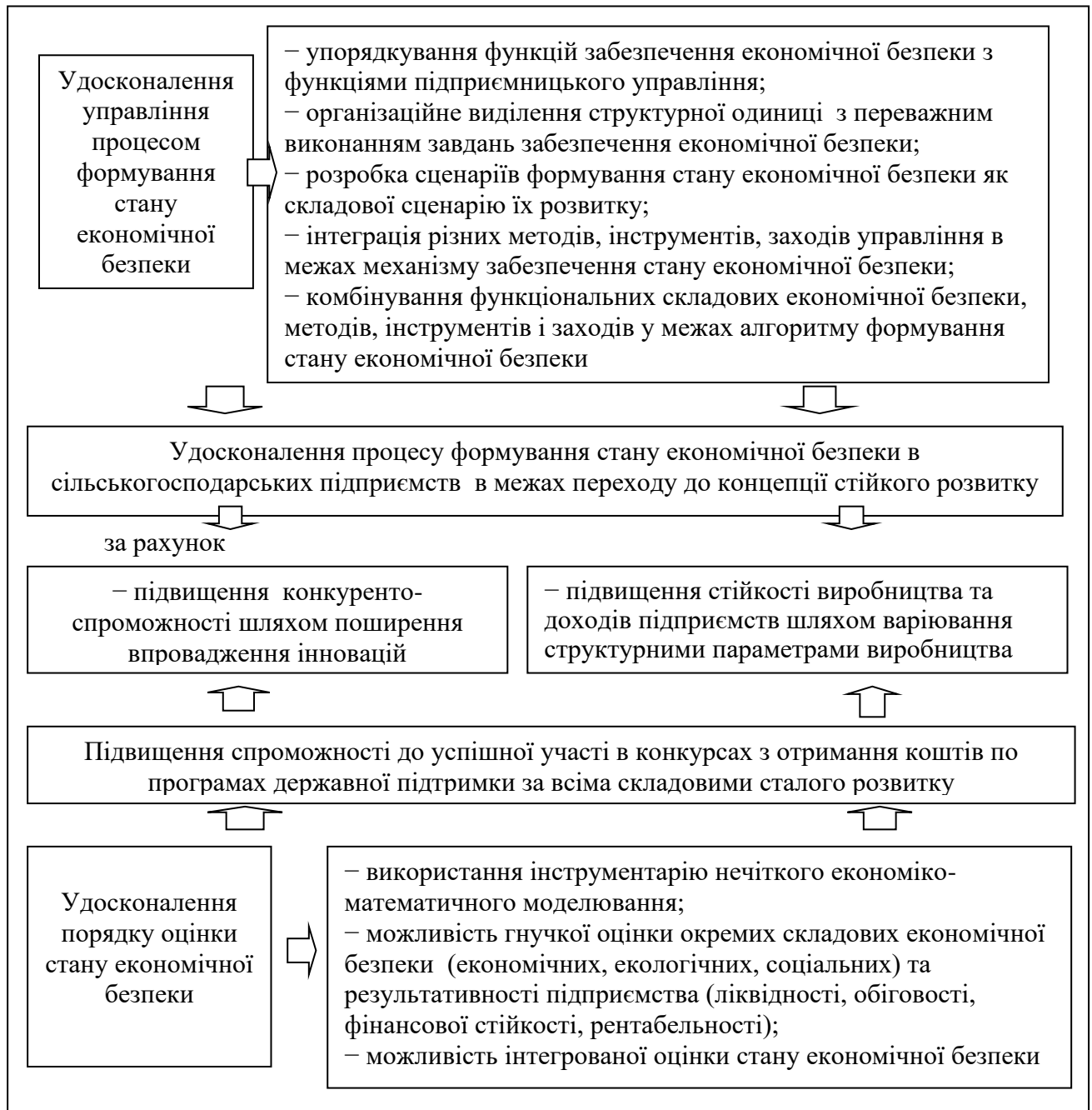
Тому для подолання виявлених загроз необхідно розробити механізм формування економічної безпеки сільськогосподарських підприємств, який побудований на основі вибору стратегії забезпечення економічної безпеки сільськогосподарських підприємств.

Основною передумовою подальшого розвитку сільськогосподарських підприємств є підвищення стану їх економічної безпеки, комплексне забезпечення якого можливе за умови переходу підприємств до концепції стійкого розвитку. При цьому слід зазначити, що нами розмежовуються поняття «сталого» та «стійкого» розвитку. Концепція сталого розвитку означає включення на всіх рівнях управління в процес прийняття господарських рішень, поряд з економічною складовою, також екологічної та соціальної. На відміну від цього концепція стійкого розвитку означає підвищення стійкості натуральних та вартісних результатів господарської діяльності.

У процесі теоретичних та аналітичних досліджень нами визначено ключові позиції з удосконалення формування стану економічної безпеки в сільськогосподарських підприємствах. Це знайшло відображення у сформованих концептуальних засадах підвищення дієвості процесу формування зазначеного стану, що на відміну від існуючих ґрунтуються на використанні можливостей державної підтримки сільськогосподарських підприємств, функціональному вдосконаленні процесу формування стану економічної безпеки та методичному підході до оцінки рівня економічної безпеки.

Узагальнення теоретичних і методичних основ та практичних

механізмів, спрямованих на формування стану економічної безпеки сільськогосподарських підприємств, довело необхідність його подальшого вдосконалення за наведеними складовими (рис. 3.7).

Рис. 3.7. Концептуальна схема удосконалення процесу формування стану економічної безпеки в сільськогосподарських підприємствах*

* авторська розробка

Економічна безпека є таким станом підприємства, в межах якого воно гнучко реагує на існуючі загрози та ризики для господарської діяльності на основі: ведення постійного моніторингу впливу дестабілізуючих чинників, забезпечення ефективного виконання поточних господарських завдань, виконання поточних зобов'язань та вирішення завдань розвитку.

Ключовим для забезпечення довгострокового функціонування підприємств є можливість досягнення визначених цілей розвитку, що неможливо здійснити при збитковості результатів господарської діяльності. У зв'язку з цим ключовими напрямками забезпечення стану економічної безпеки сільськогосподарських підприємств є: підвищення конкурентоспроможності підприємства й продукції, що воно виробляє, та підвищення стійкості обсягів виробництва і доходів.

При цьому підвищення конкурентоспроможності підприємств досягається за рахунок раціоналізації співвідношення між доходами та витратами, поглиблення маркетингу, підвищення рівня виробництва продукції з вищим рівнем доданої вартості. В ефективній реалізації зазначених та інших напрямів виключна роль належить інноваціям та підвищенню інноваційного рівня виробництва.

Сучасні умови характеризуються посиленням процесів світової економічної глобалізації, відповідно важливим є підвищення можливостей підприємств у протистоянні в конкурентній боротьбі. При цьому слід зазначити, що мова йде не тільки про внутрішню, але й про зовнішню конкуренцію. Тому важливим є пошук можливостей модернізації виробництва та всіх складових економічної безпеки підприємств: операційної, інвестиційної, фінансової, кадрової, інформаційної та захисної.

Формування стану економічної безпеки сільськогосподарського підприємства доцільно здійснювати за алгоритмом, який є складовою його системи прийняття управлінських рішень. Даний алгоритм обґрунтовує порядок задіяння певного механізму

забезпечення економічної безпеки, який реалізується у відповідь на фактичний вплив ризикових факторів через окрему функціональну складову економічної безпеки за певним цільовим напрямом.

Заради об'єктивності слід відзначити, що функціональних складових економічної безпеки в практичній діяльності налічується набагато більше. Але в результаті нашого узагальнення виділено саме цих шість наведених складових. Це означає необхідність інноваційного оновлення процесів виробництва сільськогосподарської продукції, організаційного порядку залучення та використання інвестицій, фінансового забезпечення господарської діяльності, підвищення рівня професіоналізму кадрів на всіх рівнях функціонування підприємства, розширення можливостей використання інформації та забезпечення ефективного захисту підприємства.

В умовах світової економічної глобалізації окремі вітчизняні підприємства вступають у конкурентну боротьбу з інтегрованими великими аграрними фірмами, потужність яких також формується внаслідок використання коштів державної підтримки. За таких умов дієве протистояння таким структурам можливе за рахунок поширення та урізноманітнення процесів інтеграції (горизонтальної, вертикальної, конгломеративної) для підвищення ефекту масштабу та рівня конкурентоспроможності підприємства та його продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках.

Загальна ефективність роботи та рівень його конкурентоспроможності залежить протягом тривалого періоду функціонування від досягнення стійких параметрів розвитку. В цьому відношенні важливим на рівні підприємств є опрацювання інструментарію прогнозування впливу зовнішніх чинників на підприємства, зміна загальної результативності виробництва та рівня економічної безпеки підприємств. У контексті зазначеного слід зосередити увагу на попередній підготовці сценаріїв розвитку підприємств, в яких враховуються різні варіанти зміни

структурних параметрів підприємства у відповідь на можливу конфігурацію впливу чинників зовнішнього середовища. Стосовно галузі рослинництва маємо на увазі обґрунтування порядку варіювання структури посівних площ та визначення доцільності залучення додаткових одиниць техніки та обладнання для збирання, транспортування, переробки і зберігання вирощеної продукції. Наприклад, у разі очікуваного значного збільшення обсягів виробництва зерна більш доцільним буде залучення додаткових одиниць техніки на умовах оренди, ніж купівля.

У випадку очікуваного суттєвого зменшення урожайності та обсягів виробництва, особливо кормових культур, для внутрішнього забезпечення оптимального функціонування галузі тваринництва важливим є прийняття рішення: або відносно зменшення чисельності поголів'я тварин, або трансформування структури посівних площ у бік зростання частки кормових культур за рахунок зменшення площ посівів товарних культур. За будь-яких умов прийняття певного рішення повинно виходити із місії та головних цілей підприємства. У певні роки, для збереження реалізації місії підприємства, доцільним є свідоме прийняття збитковості результатів роботи. І навіть при цьому слід вирішити питання з джерелами покриття збитковості.

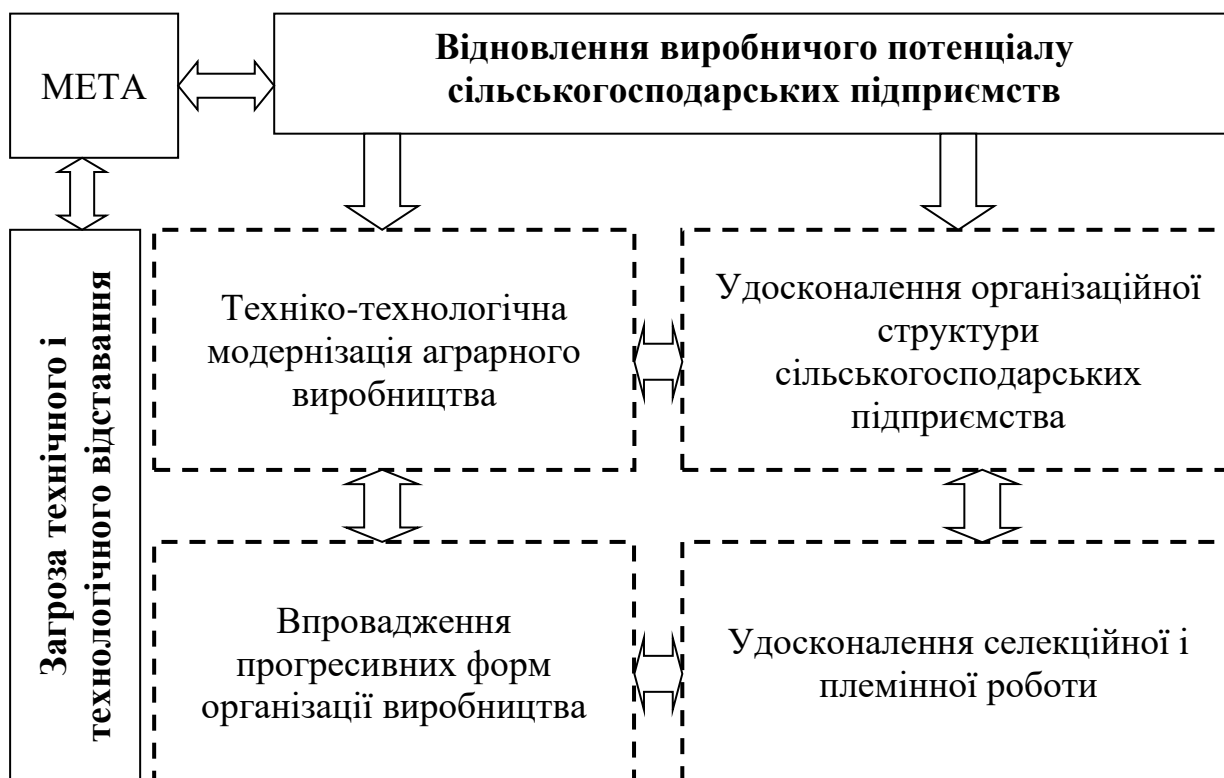
На поточному етапі розвитку для підприємств важливим є підвищення активності у залученні коштів і використання фінансових можливостей державної підтримки. Відповідно до цього нами наголошується на потребі опрацювання на рівні кожного підприємства методичного підходу щодо підвищення його спроможності стати учасником програми державної підтримки на основі формування відповідного ділового статусу підприємства, рівня його матеріально-технічного забезпечення та інноваційного рівня виробництва, підвищення рівня інвестиційної привабливості, стабілізації результатів господарської діяльності та забезпечення стійкого стану економічної безпеки, підвищення

професійної кваліфікації спеціалістів і менеджерів з підготовки конкурсних документів.

Формування та забезпечення економічної безпеки сільськогосподарських підприємств Черкаської області Уманського району передбачає прийняття і реалізацію комплексу заходів щодо зниження рівня загроз, які розглянуті у першому розділі. З цією метою нами розроблено заходи зниження дії деструктивних чинників на рівень економічної безпеки аграрного сектора.

Відновлення розширеного відтворювального процесу, тобто збільшення обсягів виробленої продукції, на наш погляд, має відбуватися насамперед шляхом підвищення родючості ґрунту, зростання врожайності та продуктивності, поліпшення якості продукції.

Найгострішою проблемою сільського господарства Черкаської області Уманського району є загальне технічне і технологічне відставання (рис. 3.8).

Рис. 3.8. Схема зниження рівня загрози «порушення відтворювального процесу»*

* авторська розробка

В Україні нині виробництво сільськогосподарської продукції не відповідає попиту переробних підприємств на певні види і обсяги сировини, а переробні сфери за досить низького рівня функціонування, відчуваючи недостатню фінансову і сировинну забезпеченість, не в змозі впровадити прогресивні форми організації та управління виробництвом [52].

Для забезпечення ефективного функціонування сільськогосподарського підприємства та виробництва конкурентоспроможної продукції потрібно забезпечити взаємовигідні економічні відносини між всіма структурними елементами виробництва продукції.

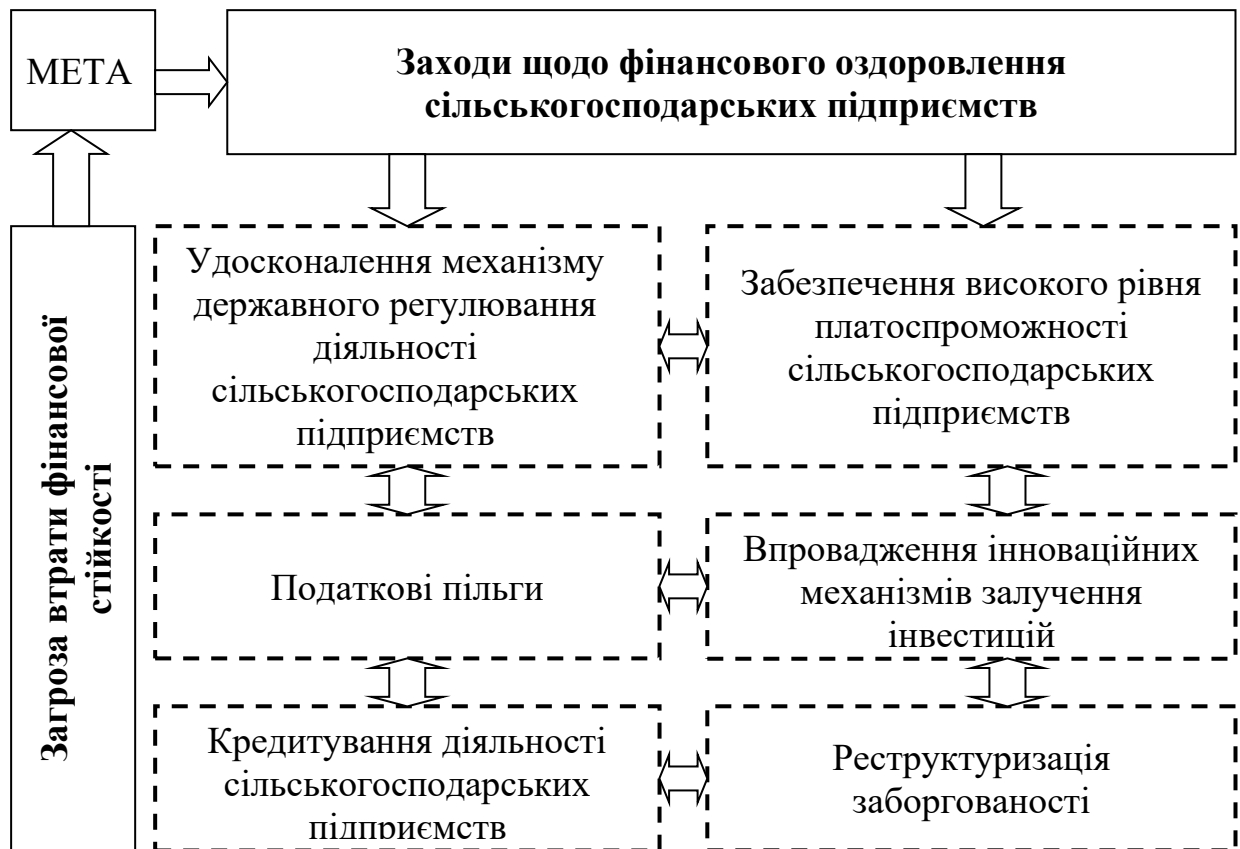
Основними заходами модернізації технічного та технологічного забезпечення мають бути такі:

- передбачити в програмах соціально-економічного розвитку області фінансування заходів, спрямованих на створення мережі сервісних центрів, машинно-технологічних станцій, пунктів прокату сільськогосподарської техніки в регіоні як за рахунок місцевих бюджетів, так і залучення додаткових інвестицій;

- реалізувати стимулюючі заходи для сільськогосподарських підприємств, які впроваджують екологічно чисті технології виробництва аграрної продукції, проводять модернізацію зрошувальних та осушувальних систем;

- ініціювати співпрацю на регіональному рівні виробників сільськогосподарської продукції, представників науково-дослідних установ, машинобудівного комплексу для визначення можливостей удосконалення систем меліорації з впровадженням водо-і енергозберігаючих технологій [54].

На сьогодні сільськогосподарські підприємства Уманського району Черкаської області не мають достатньої кількості коштів, щоб покрити свої потреби. Тому нами розроблено схему зниження рівня загрози «втрата фінансової стійкості», яка включає заходи щодо фінансового оздоровлення підприємств (рис. 3.9).

Рис. 3.9. Схема зниження рівня загрози «втрата фінансової стійкості»*

* авторська розробка

Перш за все, це заходи щодо удосконалення механізму державного управління сільськогосподарськими підприємствами регіону, а саме:

- модернізувати комплексні регіональні програми розвитку сільських територій. Закріпити статус сільських територій з визначенням територіальних особливостей і наявних ресурсних можливостей для виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції;

- посилити практику соціального партнерства з аграрним бізнесом на рівні регіону для залучення позабюджетних коштів у розбудову інженерних мереж енерго- і газопостачання, транспортних та інформаційних комунікацій у сільській місцевості;

- передбачити підготовку бази інвестиційних проектів для залучення нових технологій виробництва з метою підвищення продуктивності, передусім фермерських господарств регіону;

– спростити доступ до програм державної підтримки аграріїв через спрощення процедури укладання форвардних контрактів, врахування цінової політики на ринку зерна;

– розроблення державної програми регулювання імпорту та експорту.

Отже, посиленню дієвості процесу формування стану економічної безпеки сільськогосподарських підприємств сприятиме підвищення активності участі сільськогосподарських підприємств у конкурсах на отримання коштів по програмах державної підтримки, чого можна досягти за рахунок формування відповідного ділового статусу підприємства, рівня його матеріально-технічного забезпечення та інноваційного рівня виробництва, підвищення рівня інвестиційної привабливості, стабілізації результатів господарської діяльності та забезпечення стійкого стану економічної безпеки, підвищення професійної кваліфікації спеціалістів і менеджерів з підготовки конкурсних документів.

За результатами проведеного дослідження з проблеми підвищення дієвості процесу формування стану економічної безпеки в сільськогосподарських підприємствах зроблено наступні висновки:

1. Визначено основні тенденції розвитку сільськогосподарських підприємств Черкаської області, що знаходять прояв у тенденції зменшення їх загальної кількості; переважаючої ролі у виробництві валової продукції сільського господарства, рослинництва та тваринництва порівняно з господарствами населення (75,1; 72,7; 78,9 % відповідно), збільшенні частки прибутково працюючих підприємств, суттєвому зменшенні обсягів державної підтримки на 90,7 % до рівня в 19,6 млн грн у 2017 р. та питомої ваги державної підтримки в обсягах ВДВ на 10,3 % до рівня 0,2 % у 2017 р.

2. Ефективний подальший розвиток сільськогосподарських підприємств тісно пов'язаний з урахуванням причин і факторів, що спричиняють найбільш суттєвий вплив на стан їхньої

економічної безпеки. При цьому стосовно зовнішніх причин і факторів наголошується на важливості врахування: положень інституційного середовища, прояву монополізму в окремих галузях АПК, можливих конфліктів з діловими партнерами, зниження купівельної спроможності споживачів, рейдерство, надзвичайний вплив погодних умов, військовий конфлікт. У свою чергу, серед внутрішніх причин вагомисто врахування відзначається: належна організація господарських процесів, підвищення рівня кваліфікації персоналу, посилення маркетингової політики, підвищення інноваційного рівня всіх складових виробництва.

3. Ґрунтовною передумовою розвитку сільськогосподарських підприємств є формування належного стану їхньої економічної безпеки, концептуальні засади підвищення дієвості формування якого базуються на задіянні: всіх складових стійкого розвитку, можливостей державної підтримки за складовими стійкого розвитку, функціонального вдосконалення процесу формування стану економічної безпеки, алгоритму формування стану економічної безпеки, можливостей гнучкого вибору інструментів і заходів щодо забезпечення економічної безпеки та методичного підходу до оцінки рівня економічної безпеки.

Список використаних джерел до розділу 3

1. Семашко К. Адаптивне моделювання обсягів тіньової економіки України. *Моделювання та інформаційні системи в економіці*. 2012. Вип. 87. С. 239–247.

2. Руденок О. І. Тіньова економіка: причини, наслідки та шляхи подолання. *Управління розвитком*. 2013. № 19. С. 63–65.

3. Мілявська М. О. Аналіз джерел живлення сучасної української тіньової економіки. *Управління розвитком*. 2013. № 14. С. 112–115.

4. Ткаченко А. В. Тіньова економіка та її вплив на економічну

систему. Бізнес Інформ. 2012. № 10. С. 47–51.

5. Мельникова В. І. Національна економіка: навч. посіб. 2011. URL: <http://thinbook.org/book/208-nacionalna-ekonomika-navchalnij-posibnikmelnikova-vi/20-43-tinova-ekonomika-struktura-j-priroda-yiyi-viniknennya.html>.

6. Бойко Г. Ф., Дулеба Н. В., Левицька І. О. Тіньова економіка та її вплив на економічну безпеку країни. *Вісник Національного транспортного університету*. 2014. № 30(2). С. 177–182.

7. Мазур О. А. Тіньова економіка в Україні: причини, форми її прояву та обсяги. *Вісник Дніпропетровського університету. Сер.: Економіка*. 2014. Т. 22, Вип. 8(2). С. 70–77.

8. Кубайчук О. О., Петрова А. С., Ткач В. О. Тіньова економіка у соціально-економічній сфері. *Економіка і управління*. 2011. № 2. С. 129–133.

9. Варламова І. В. Рівень тінізації економіки: національні та світові тенденції. *Економіка і регіон*. 2013. № 4. С. 58–63.

10. Писаненко С. В. Тіньова економіка як джерело живлення корупції. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2003. Вип. 22. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2003_22_14

11. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. URL: www.me.gov.ua.

12. Лейфура М. В. Основні методики оцінки рівня тіньової економіки та її динаміка в Україні. *Економіка. Управління. Інновації*. 2013. Вип. 2 (10). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2013_2_46.

13. Де Сото Э. Загадка капитала. Почему капитализм торжествует на Западе и терпит поражение во всем остальном мире. Москва, 2001.

14. Гринів Л. С., Кічурчак М. В. Національна економіка: навч. посіб. Львів: Магнолія-2006, 2008. 464 с.

15. Шматковська Т. О., Тверда І. В. Тіньова економіка: дефініція, структура, причини виникнення та шляхи мінімізації.

Вісник Запорізького національного університету. Економічні науки. 2014. № 1. С. 177–185.

16. Стан та проблеми забезпечення державної інформаційної політики: зона проведення АТО та окуповані території: аналіт. доп. / за заг. ред. Д. Дубова. Київ: НІСД, 2016. 135 с.

17. Жайворонок О. І. Сучасні загрози інформаційного тероризму умовах гібридної війни проти України. *Державне управління: удосконалення та розвиток.* 2018. № 4. URL: http://www.dy.nauka.com.ua/pdf/4_2018/103.pdf.

18. Калюжний К. Р. Сутність інформаційних прав людини в науці інформаційного права. *Юридичний вісник.* 2012. № 4 (25). С. 55–58.

19. Лісовська Ю. П. Державна політика забезпечення інформаційної безпеки України: адміністративно-правовий аспект. *Молодий вчений.* 2015. № 2(17). С. 177–180.

20. Олійник О. В. Державна політика інформаційної безпеки України. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право.* 2012. № 4. С. 65–69.

21. Олійник О. В. Принципи забезпечення інформаційної безпеки України. *Юридичний вісник.* 2016. № 4(41). С. 72–78.

22. Литвин В., Шатських В. Проблеми безпеки інформаційного простору держави, шляхи їх вирішення. *Інформація, комунікація, суспільство 2017: матеріали 6-ої Міжнар. наук. конф. ІКС-2017, 18–20 травня 2017 року, Україна, Славське / Національний університет «Львівська політехніка», Кафедра соціальних комунікацій та інформаційної діяльності.* Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2017. С. 34–35.

23. Кормич Б. А. Організаційно-правові засади політики інформаційної безпеки України: Монографія. Одеса: Юрид. література, 2003. 472 с.

24. Дзьобань О. П., Соснін О. В. Інформаційна безпека: нові виміри загроз, пов'язаних із інформаційно-комунікаційною діяльністю. *Гуманітарний вісник Запорізької державної*

інженерної академії. 2015. Вип. 61. С. 24–34.

25. Андреев В. І., Чередниченко В. С., Шелест М. Є. Основи інформаційної безпеки / за ред. проф. В. О. Хорошка. Київ: Вид. ДУІКТ, 2009. 292 с.

26. Гурковський В. І. Організаційно-правові питання взаємодії органів державної влади у сфері національної інформаційної безпеки: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02 / Національна академія держ. управління при Президентові України. Київ, 2004. 20 с.

27. Олійник О. В., Соснін О. В., Шиманський Л. Є. Політико-правові аспекти формування інформаційного суспільства суверенної і незалежної України. *Держава і право*: збірник наукових праць. 2016. Вип. 13. С. 534–541.

28. Забезпечення інформаційної безпеки як функція сучасної держави: моногр. / О. О. Тихомиров ; заг. ред. Р. А. Калюжного. Київ: Центр навч.-наук. та наук.-практ. вид. НАСБ України, 2014. 196 с.

29. Младьонова О. Д. Інформаційна безпека як складова національної безпеки. *Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна*. 2017. Вип. 31. С. 87–92.

30. Про основні засади забезпечення кібербезпеки: Закон України від 05.10.2017 № 2163-VIII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19>.

31. Комітет попросить Кабмін перерозподілити кошти на захист інформпростору: 09.11.2018. *РБК-Україна*. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/komitet-poprosit-kabmin-pereraspredelit-sredstva-1541753081.html>

32. Офіційний сайт Міністерства інформаційної політики України. URL: <https://mip.gov.ua/>

33. Валюшко І. О. Еволюція інформаційних війн: минуле і сучасність. *Історико-політичні студії*: зб. наук. праць. 2015. № 2. С. 127–134.

34. Хімей В. Основні сучасні проблеми інформаційної

безпеки України. *Теле- та радіожурналістика*. 2014. Вип. 13. С. 127–132.

35. Про інформаційні агентства: Закон України від 28.02.1995 № 74/95-ВР. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/74/95-%D0%B2%D1%80>

36. Грищук Р. В., Молодецька-Гринчук К. В. Постановка проблеми забезпечення інформаційної безпеки держави у соціальних інтернет-сервісах. *Сучасний захист інформації*. 2017. № 2(30). С. 86–96.

37. Мінченко О. У Facebook вже 11 млн українців. URL: <http://watcher.com.ua/2018/01/23/u-facebook-vzhe-11-mln-ukrayintsiv/>

38. Ефективність державної політики у сфері інформаційної безпеки напередодні виборів: результати Всеукраїнського опитування громадської думки, проведеного КМІС на замовлення ГО «ДЕТЕКТОР МЕДІА» / аналітичний звіт. Жовтень-2018. URL: <https://detector.media/doc/images/news/archive/2016/142044/report%20final.pdf>.

39. Саврук М. В. Проблеми забезпечення інформаційної безпеки України. *Системи обробки інформації*. 2010. № 3(84). С. 154–155.

40. Абакумов В. М. Інституційне забезпечення протидії інформаційним війнам в Україні. *Право і безпека*. 2010. С. 65–69.

41. Прохорова В. В., Прохорова Ю. В., Кучеренко О. О. Управління економічною безпекою підприємств: монографія. Харків: УКР ДАЗТ, 2010. 282 с.

42. Фоміна М. В. Проблеми економічного безпечного розвитку підприємств: теорія і практика: монографія. Донецьк: Дон дует, 2005. 140 с.

43. Власюк О. С. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку. *Нац. ін-т пробл. між нар. безпеки і оборони України*. Київ, 2008. С. 43–46.

44. Головіков О. М. Соціальна політика та економічна

безпека / заг. ред. Є. І. Крихтіна. Донецьк: Каштан, 2004. 336 с.

45. Ареф'єва О. В. Наукові основи формування економічної безпеки підприємств. *Недержавна система безпеки підприємства як суб'єкт національної безпеки України* : зб. матер. наук.-практ. конф. (м. Київ, 16 – 17 трав. 2001 р.). Київ: Вид-во Європейського ун-ту фінансів, інформаційних систем, менеджменту і бізнесу, 2003. С. 49–53.

46. Новікова О. Ф., Поколитенко Р. В. Економічна безпека: концептуальне визначення та механізм забезпечення : монографія. Донецьк: ІЕПНАН України, 2006. 408 с.

47. Манів З. О., Луцький І. М. Економіка підприємства: навч. посіб. Київ: Знання, 2006. 580 с.

48. Шкарлет С. М. Економічна безпека підприємства: інноваційний аспект: монографія. Київ: НАУ, 2007. 436 с.

49. Офіційний портал Міністерства аграрної політики та продовольства України. URL: <http://minagro.gov.ua>. (дата звернення 01.11.2018 р.).

50. Статистичний щорічник Черкаської області за 2008 рік / за ред. Приймак В. П. Черкаси, 2008. 501 с.

51. Статистичний щорічник Черкаської області за 2017 рік / за ред. Приймак В. П. Черкаси, 2017. 530 с.

52. Грановська В. Г. Перспективи розвитку підприємств органічного сектору. *Агросвіт*. 2017. № 3. С. 10–16.

53. Козловський А. В., Мазур Г. Ф. Сучасні заходи стимулювання розвитку агропромислового виробництва в Україні. *Агросвіт*. 2017. № 8. С. 12–18.

ВИСНОВКИ

Результати науково-практичних досліджень, відображених у монографії, дозволили відобразити та удосконалити характеристики окремих аспектів цілої системи, якою є фінансове забезпечення стратегії економічного зростання економіки України.

Дослідження функціонування та виявлення напрямків подальшого розвитку страхового ринку України забезпечили досягнення таких результатів:

1) Посередництво у страхуванні/перестраховуванні на ринку фінансових послуг України знаходиться на етапі формування, інститут страхових та/або перестрахових посередників займає невелику нішу, а страхові та перестрахові відносини реалізуються переважно без участі посередників.

Ситуація, що склалася у цьому сегменті ринку в Україні, свідчить про необхідність посилення ролі страхових посередників у просуванні страхових послуг від страховика до потенційного клієнта, а також підвищення рівня поінформованості потенційних споживачів страхових послуг про переваги страхового посередництва, постійного моніторингу діяльності страхових брокерів з метою підвищення її ефективності і у такий спосіб підвищення якості надання страхових послуг в цілому.

2) Незважаючи на необхідність страхового захисту сільськогосподарського виробництва, в Україні лише робляться перші кроки у цьому складному страховому сегменті. Нині агрострахування України перебуває чи не найнижчому рівні щодо європейських країн, що пов'язано, в першу чергу, з фактичною відсутністю субсидювання державою страхових премій, значною вартістю страхового захисту, недосконалістю законодавчої бази агрострахування.

Для покращення ситуації на ринку агрострахування доцільно: чітко встановити, законодавчо закріпити і певний час не змінювати умови страхування; відновити державну підтримку

страхування сільськогосподарських ризиків через субсидювання страхової премії, як у більшості європейських країнах, а не через допомогу в разі настання катастрофічних збитків; створити страхові компанії, які співпрацюватимуть лише з підприємствами аграрного сектору, оскільки розвиток страхування сільськогосподарських ризиків значною мірою залежатиме від професійного рівня тих страховиків, які безпосередньо займатимуться агрострахування.

3) Визначення зі страховиком, якому людина довірить страхування життя, має базуватися не лише на репутації, але й фінансових показниках компанії. Нині зростає роль якісного та своєчасного аналізу фінансово-економічної діяльності страховика, фінансового забезпечення такої діяльності, пошуку шляхів зміцнення фінансової стабільності та підвищення конкурентоздатності.

Виявлено, що показники діяльності, що оприлюднюють страхові компанії, не дають змогу у повному обсязі оцінити їх фінансовий стан, ефективність діяльності, тому для аналізу використано внутрішню інформацію страхових компаній, їх фінансову звітність. Показники загального доступу поверхнево характеризують діяльність компанії, аналіз фінансової звітності дає глибоку оцінку. Дослідження показали, що комплексна оцінка ефективності діяльності страховиків відображає реальну картину фінансового стану, фінансової стійкості, платоспроможності та ліквідності компанії, фінансової привабливості, а також можливості її банкрутства.

Вирішення наукових питань аналітично-облікового забезпечення фінансової стратегії розвитку підприємств України дозволило дійти таких висновків:

1) Ефективне функціонування системи бухгалтерського обліку підприємства в сучасних умовах розвитку суспільства може бути забезпечено за рахунок не лише дотримання вимог діючого законодавства та виконання завдань, що традиційно ставляться до

організації бухгалтерського обліку, але й забезпечення відповідальності перед суспільством. Такий підхід передбачає проведення певної переорієнтації мети ведення бухгалтерського обліку, налагодження взаємозв'язку елементів системи бухгалтерського обліку підприємства, їх взаємодій із зовнішнім середовищем та приведення внутрішніх взаємодій у стан, який сприяє максимально ефективному досягненню мети та завдань організації бухгалтерського обліку на підприємстві.

Проблема оперативного зведення облікових даних може ефективно вирішуватись при застосуванні комп'ютерно-комунікаційної форми обліку. Впродовж останніх років відбулися суттєві зміни у процесі організації бухгалтерського обліку, основні з них пов'язані з переходом від ручного бухгалтерського обліку до автоматизації та «хмарного» обліку. Для підприємств, які мають в своєму складі географічно відокремлені підрозділи, таким чином, об'єднання облікової інформації може відбуватися оперативно за допомогою використання мережі Internet, зокрема, хмарних середовищ.

2) Основними критеріями оптимізації структури капіталу підприємства є прийнятний рівень доходності і ризику, мінімізація середньозваженої вартості капіталу, максимізація ринкової вартості. Кожне підприємство повинно самостійно обирати критерії оптимізації структури капіталу.

Основними напрямками підвищення ефективності обліку власного капіталу підприємства є такі:

- керівникам підприємства варто обирати компромісний підхід для фінансування активів суб'єкта господарювання;
- для аналізу фінансово-майнового стану варто враховувати інтенсивність використання основного капіталу, що є показником ефективності роботи підприємства;
- скоротити терміни дебіторської заборгованості, що прискорить оборотність капіталу.

3) Реальні фінансові можливості будь-якого підприємства остаточно визначаються не фінансовим результатом, а здатністю генерувати грошові потоки. Припинення поточних платежів і нездатність вчасно задовольнити вимоги кредиторів протягом трьох місяців з дня настання термінів їх виконання є зовнішньою ознакою банкрутства підприємства. З метою попередження ситуації, коли прибуткове підприємство є неспроможним розрахуватись за своїми зобов'язаннями, підлягає дослідженню фінансовий оборот підприємства та з'ясовується, наскільки організоване управління грошовими потоками.

Оптимізацію ведення обліку грошових коштів на підприємстві можливо провести шляхом впровадження ряду заходів, спрямованих на покращення проведення внутрішнього аудиту грошових коштів:

- діяльність аудиторів має спиратися на повноцінну нормативно-правову базу;
- якість роботи аудитора необхідно перевіряти уповноваженою аудиторською організацією не рідше ніж раз на три роки;
- для розвитку цивілізованого аудиту в Україні необхідно прискорити впровадження в практику стандартів та нормативів аудиторської діяльності та за необхідності проводити семінари для їх роз'яснення;
- виробничу практику майбутніх фахівців з аудиту не можна вважати реальною до того часу, поки вони не проходитимуть її виключно в аудиторських фірмах чи контролюючих органах, на які державою покладене здійснення фінансового аудиту;
- застосовувати спеціальні програмні продукти, зокрема «IT Audit: Аудитор», який забезпечує можливість оперативного та наступного контролю якості надання аудиторських послуг.

У результаті розробки шляхів стратегічного управління фінансово-економічною безпекою України виявлено наступне:

1) Першочергового значення набувають процеси зменшення рівня тіньової економіки в економічній системі країни та

формування відповідного інституційного середовища.

З метою зниження рівня та сповільнення розвитку тіньових економічних процесів і операцій доцільно застосовувати комплекс наступних заходів: розробку та впровадження податкових стимулів до нагромадження та інвестування фінансових ресурсів і грошових засобів в інноваційний сектор юридичними особами; формування пропозицій у частині вдосконалення системи державної реєстрації суб'єктів господарювання з метою як її спрощення, так і унеможливлення створення «підставних підприємств»; розроблення заходів щодо впровадження адміністративної і кримінальної відповідальності за використання службового становища в особистих цілях тощо.

Основна роль у боротьбі з тіньовою економікою має належати конкретному органу державної влади, який виконуватиме функції контролю та зниження частки сектору тіньової економіки у економічній системі країни, сприятиме підвищенню рівня захищеності всіх форм власності; вдосконаленню нормативно-правової бази у сфері економіки та фінансів; розвитку правової пропаганди економічного і кримінального законодавства; розробці дієвих заходів у частині прогнозування та перешкоджання нелегальному експорту капіталу у зарубіжні країни.

Трансформація тіньової економіки та подолання корупції є не лише чинником економічного зростання, вирішення ряду соціальних питань, але й першочерговим завданням на шляху до інтеграції України до Європейського Союзу.

2) Проблематика захисту інформації в інформаційних системах у науці й практиці України ще перебуває на стадії становлення і потребує ґрунтового наукового забезпечення, зокрема систематизації, в тому числі на рівні організаційно-правового аспекту.

Україна має потужний інформаційний потенціал, проте потребує модернізації підходів до розвитку інформаційної сфери,

підтримки розвитку науки і освіти та пошуку шляхів збереження і нарощування інтелектуального потенціалу, зокрема – забезпечення належних умов для життя і діяльності наукових кадрів, загального вдосконалення законодавчої бази наукової та інформаційної діяльності. Вирішення цих проблем сприятиме забезпеченню інформаційної конкурентоспроможності держави на міжнародному ринку.

Доведено, що ЗМІ стали інструментом забезпечення інформаційної безпеки, адже саме ЗМІ сприяють формуванню і зміцненню національної свідомості суспільства, приналежності до нації. Виявлено прямий зв'язок між ЗМІ та станом інформаційної безпеки України. Пріоритетними напрямками забезпечення інформаційної безпеки на сучасному етапі розвитку суспільства визначено інформаційні відносини у сфері реклами, освіти, науки та виховання, а також інформаційно-психологічну безпеку особи.

3) Ефективний подальший розвиток сільськогосподарських підприємств тісно пов'язаний з урахуванням причин і факторів, що спричиняють найбільш суттєвий вплив на стан їхньої економічної безпеки. При цьому стосовно зовнішніх причин і факторів наголошується на важливості врахування: положень інституційного середовища, прояву монополізму в окремих галузях АПК, можливих конфліктів з діловими партнерами, зниження купівельної спроможності споживачів, рейдерство, надзвичайний вплив погодних умов, військовий конфлікт. У свою чергу, серед внутрішніх причин вагомістю врахування відзначається: належна організація господарських процесів, підвищення рівня кваліфікації персоналу, посилення маркетингової політики, підвищення інноваційного рівня всіх складових виробництва.

Грунтовною передумовою розвитку сільськогосподарських підприємств є формування належного стану їхньої економічної безпеки, концептуальні засади підвищення дієвості формування якого базуються на задіянні: всіх складових стійкого розвитку,

можливостей державної підтримки за складовими стійкого розвитку, функціонального вдосконалення процесу формування стану економічної безпеки, алгоритму формування стану економічної безпеки, можливостей гнучкого вибору інструментів і заходів щодо забезпечення економічної безпеки та методичного підходу до оцінки рівня економічної безпеки.